

«Til velfortiente Straf, andre ligesindede til
Afskye og Exempel»

Konflikt og kriminalitet i garnisonsretten i Christiania,
1751- 1814

Ingrid Maria Lutnæs

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2015

© Ingrid Maria Lutnæs

2015

«Til velfortiente Straf, andre ligesindede til Afskye og Exempel»
Konflikt og kriminalitet i garnisonsretten i Christiania, 1751-1814

Ingrid Maria Lutnæs

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Webergs Boktrykkeri AS

*– Hva hadde du tenkt deg da?
spurte trollmannen.*

*– En regnemaskin! sa snorken. – En
maskin som kan regne ut om noe er
rettferdig eller urettferdig, godt eller
dårlig.*

*– Det er for vanskelig, sa
trollmannen og ristet på hodet.*

Tove Jansson, *Trollmannens hatt*
(1960)

Kartet viser Akershus festning, Christiania og forstedene i 1774. Tegnet av I. T Wegner.

Forord

«Det er blitt oppdaget mugg på esken du har bestilt opp. Det kan hende du ikke får lov til å se på materialet ditt mer», sa en arkivar på Riksarkivet høsten 2014. Jeg kunne fortelle at jeg allerede hadde sittet med auditørprotokollene lenge og egentlig bare gikk igjennom noen deler. Samme arkivar sa tørt: «Har du hatt problemer med ledd og allergier da?»

At det var tørrmugg i arkivet etter garnisonsretten er ikke så rart med tanke på hvordan det til tider lå lagret på Akershus festning. Takk til Riksarkivet som lot meg se på arkivmaterialet med egnede hansker og maske i 'muggslusa' på Riksarkivet. Takk for all god hjelp og for at dere passer på arven fra fortiden. En særlig takk til Riksarkivets bibliotekarer. Takk også til Tor Weidling på Riksarkivet som tok seg tid til å snakke om garnisonsretten over en kaffe. Takk til Unni Berge og Mette Bakken på Forsvarsmuseets bibliotek for all god hjelp!

Takk til medstudenter på pauserommet, uten dere hadde masterhverdagen vært en annen. En særlig takk går til Mari og Maria!

Sist, men ikke minst, takk til veileder Hilde Sandvik som alltid inspirerer og gleder med sitt evige engasjement! Alle bør ha en veileder som Hilde.

Ingrid Maria Lutnæs, mai 2015

(uten nevneverdige skader av 1700-talls mugg)

Forkortelser

FKRI	Forklaring over Krigsrets Insettruction
KAB	Krigs-Artikels-Brev
KRI	Krigsrets Instruction
JASa	Schmidt, Julius August S.: <i>Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1660-1813</i> . Bind 1 og 2, 1847.
JASb	Schmidt, Julius August S.: Forordninger, aabne Breve, Tractater, Placater m.m for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813. Bind 1 og 2, 1851-1852.

Innhold

Forord.....	VII
1. Innledning	1
Problemstillinger.....	1
Avgrensning.....	2
Presiseringer.....	3
Kildematerialet.....	4
Metode og metodiske utfordringer.....	5
Tidligere forskning.....	7
Oppbygging av oppgava.....	8
2. Militæret og garnisonen	11
Den norske hæren.....	12
Den norske hæren rundt 1750.....	14
Mannskapet i Christiania.....	14
Garnisonsbyen Christiania.....	15
Næringsprivilegier.....	16
Innkvartering.....	17
Sammenfatning.....	18
3. Militært lovverk og jurisdiksjon	19
Det militære vernetorget.....	20
Det militære regelverket.....	21
Krigs-Artikels-Brev.....	22
Krigsrets Instruction.....	23
Forklaringen over Krigsrets Instructionen.....	24
Det militære rettssystemet.....	24
Underkriqsrettene.....	25
Standrett.....	26
Konsistorialrett.....	26
Overkriqsretten og generalauditøren.....	26
Sammenfatning.....	29
4. Garnisonsretten – funksjon og praksis	31
Saksgangen ved garnisonsretten.....	32
Krigsforhør.....	33
Krigsrettsmøte.....	35
Auditørens oppgaver.....	35
Auditørene i undersøkelsesperioden.....	37
Sammenfatning.....	37
5. Straffeteori og militær straff	39
Gjengjeldelsesteorien.....	40
Forebyggelsesteorien.....	41
Militære straffer.....	41
Bøter og pengestraffer.....	42

Alminnelige kroppsstraffer	42
Harde eller pinlige straffer	43
Avskrekkelse og gjengjeldelse	45
Sammenfatning	46
6. Sakene	49
Kategorisering	49
Saksomfanget	51
Saksmengden i de ulike årene	52
Garnisonens påvirkning	55
Forhør og dommer	57
Dommene	58
Garnisonsretten som meklingsorgan	61
Anklager og tiltalte	62
Sakstypene: tyveri, tjenesteforsømmelse og vold	64
Tyveri	64
Straff for tyveri	67
Tjenesteforsømmelse	67
Straff for tjenesteforsømmelse	69
Vold	69
Straff for vold	71
Forventningen om lovbrudd blant militære	72
Sammenfatning	74
7. Dom og betenkning	75
Straffene	76
Betenkningene ved dommene	77
Generalauditørens betenkninger	78
Kongens betenkninger	79
Garnisonsrettens rolle i rettshåndhevelsen	82
Mildere straffer mot slutten av perioden?	85
Året 1814	87
Sammenfatning	88
8. Avslutning	89
Konklusjon	93
Trykte kilder og litteratur	94
Utrykte kilder	100
Liste over tabeller og figurer	102
Vedlegg	103

1. Innledning

Tema for denne oppgava er den militære domstolen garnisonsretten i Christiania i tiden mellom 1751 og 1814. Garnisonsretten på Akershus festning var én av flere lavere militære domstoler i Norge. Disse domstolene var underkriksretter og førsteinstanser, det vil si at de behandlet og dømte større og mindre lovbrudd begått av militært mannskap, men rettshåndhevelsen ble kontrollert av instansen over – av generalauditøren. For å håndheve loven ved disse underkriksrettene, ble det utnevnt spesielle jurister eller *auditører*.¹ Auditørene var embetsmenn i den militære rettspleien og skulle sørge for at lover og regler ble fulgt i straffesaker. De hadde en viss juridisk skolering og oppgaven deres besto av å bistå og forberede den militære rettsprosessen. De satt retten, var dens skrivere, administrerte og ledet rettsforhandlingene, eksaminerte partene og skrev utkast til dom.²

Problemstillinger

Denne oppgava har i hovedsak to målsettinger: Å beskrive garnisonsrettens håndtering av kriminalitet og denne domstolens funksjon i det militære rettsvesenet. Samt å kartlegge nivået av kriminalitet og konflikt ved en underkriksrett i årene mellom 1751 og 1814. Problemstillingen min er: Hvordan ble kriminalitet og konflikt behandlet av garnisonsretten på Akershus festning, og hva slags typer kriminalitet og konflikter kom opp for retten i undersøkelsesperioden?

Tidligere forskning om militærrettens karakter i denne tidsperioden i Norge har undersøkt humaniseringstendens i generalauditørens betenknings,³ spørsmålet om strenge militære straffer,⁴ næringsprivilegier gitt til militære⁵ og hvorvidt jurisdiksjonsapparatet i tiden mellom 1684 og Den store nordiske krig (1700-1721) representerte en fordel eller ulempe for de

¹ Auditør kommer fra det franske ordet *auditeur* som er avledet av latin *auditor* (tilhører) som bygger på

² Instruks for auditørene i Norge, 13. mars 1706. Goiske, Rosenstand. *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Første del 1670-1746. Kjøbenhavn, 1803, s. 130-148.

³ Blikrud, Henrik: *Humanitet og militær jurisdiksjon: generalauditør Ole Christopher Wessels praksis 1777-1794*. Retthistoriske studier nr. 13, Institutt for offentlig retts skriftserie nr. 10/2004. Oslo: Unipub, 2004.

⁴ Stuestøl, Markus A., ”Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814.” Masteroppgave i historie, UiO, 2009.

⁵ Ramstad, Mads. *Soldat og håndverker. Spenninger mellom militære og sivile næringsrettigheter i garnisonsbyene på 1700-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1996.

militære.⁶ Denne oppgava bidrar til forskningen med en undersøkelse av den militære underrettens funksjon i siste halvdel av 1700-tallet og fram til 1814. Den er den første undersøkelsen av hele saksmengden ved garnisonsretten på Akershus festning over et lengre tidsrom.

Konkrete spørsmål jeg vil svare på er: Hvem ble stevnet inn for garnisonsretten? I hvilken grad endte forhørene med dom? Hva slags straffer ble brukt av garnisonsretten for lovbrudd? Jeg har særlig tatt for meg tre typer kriminalitet: Tyveri, tjenesteforsømmelse⁷ og vold. Kategoriene representerer hovedtypene av kriminalitet i auditørprotokollen. For å få med alle som kunne høre til det militære vernetinget, vil jeg i korte trekk også se på æressaker og leiermålssaker.

Avgrensning

Jeg har valgt å ta for meg ett bysamfunn for å kunne følge lokale konflikter. Valget falt på Christiania delvis på grunn av mulighetene til å studere en garnisonsby, men også på grunn av lett tilgang til arkivet. Med Christiania mener jeg byen med forstedene: Hovedtangen, Kvartalene, Piperviken, Vaterland, Grønland, Grensen, Leiret, bebyggelsen ved Akerselvas nedre del, Sagene, Gamlebyen og Hospitalet.

I tid dreier oppgava seg om siste halvdel av 1700-tallet og fram til de dramatiske årene 1812-1814. Avgrensningen med utgangspunkt i årene mellom 1751 og 1814 er gjort for å få med håndteringen av konflikt og kriminalitet, samt konflikt-og kriminalitetsnivået i fire korte perioder over et lengre tidsrom. Tidsrommet er i tillegg valgt for å kunne studere et før-industrielt samfunn, men også fordi hæren i den dansk-norske staten var på sitt største fra midten av 1700-tallet. Ettersom jeg har sett på en periode på 63 år, har jeg tatt stikkprøver av kildematerialet med rundt 20 års intervaller. Årsaken til at jeg starter i 1751 og ikke 1750, var på grunn av tilstanden til protokollen for årene 1749-1751 (nr. 17).⁸ Protokollen inneholder også 62 sider fra året 1751, disse har jeg av samme grunn ikke kunnet se på.

⁶ Solberg, Espen Bugge. "Militær jurisdiksjon. De militæres juridiske fordeler og ulemper ved Bergenhus garnison i årene 1684-1720". Hovedoppgave i historie, UiB, 2000.

⁷ Med tjenesteforsømmelse menes militære forseelser og lovbrudd i forbindelse med vakt og tjeneste.

⁸ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-1751, no. 17. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0011.

1814 er et naturlig sluttidspunkt for oppgava. Etter § 89 i Grunnloven av 17. mai 1814 skulle man så snart som mulig opprette en høyesterett i Norge. Høyesterett skulle overta som øverste instans for militære straffesaker, i praksis trådte ikke Høyesterett i funksjon før 1815. Dessuten markerer 1814 en omorganisering av militæret. Eneveldet var avskaffet i Norge, og noen reformer innen militær strafferett kom umiddelbart, men en ny militær straffelov kom først i 1866.⁹ Sakene for året 1814 dreier seg om garnisonsrettens behandling av kriminalitet og konflikt under ett nytt regime, dels under nye bestemmelser, dels under et gammelt lovverk. Av den grunn har jeg gått grundigere inn på sakstypene og straffene idømt av garnisonsretten nettopp dette året.

Til sist vil jeg presisere at jeg bare ser på en liten del av det dansk- norske militæret, ettersom jeg avgrenser meg til mannskapet i garnisonsbyen Christiania, som bare utgjorde en liten del av den norske hæren sett under ett.

Presiseringer

Den nordiske definisjonen av garnisonsby er «en stad eller större tätort som inrymmer (eller i sin omedelbara närhet har) ett varaktigt stationerat militärt förband av minst bataljons (motsvarande) storlek.»¹⁰ En slik definisjon vil føre til at man sto igjen med et svært begrenset antall garnisonsbyer i Norge, om i det hele tatt noen. Den norske definisjonen legger derfor *ikke* vekt på garnisonens størrelse, men graden av påvirkning på området rundt. «En by eller lokalsamfunn der militær aktivitet har vært av stor betydning.»¹¹ I definisjonen er det også tatt høyde for landets lave urbaniseringsgrad. Det behøver derfor ikke være en by, men et lokalsamfunn. I Norge kunne også mindre garnisoner i sterk grad prege byutviklingen. For Norges del kommer dermed påvirkning på byen an på innbyggertallet og størrelsesforholdet mellom garnison og det ikke-militære. Av norske garnisonsbyer som i særlig grad hadde militær tilstedeværelse på 1700-tallet, var Vardø, Frederikshald (Halden), Kongsvinger, Trondheim, Bergen, Kristiansand, Kongsvinger, Fredrikstad og Christiania.¹²

⁹ Ramstad, *Soldat og håndverker*, s. 125.

¹⁰ En bataljon tilsvarende omtrent 600 soldater. Artéus, Gunnar. "Förord," i *Nordens garnisonsstäder*, red. Gunnar Artéus. (Stockholm: Probus Forlag HB, 1997), s. 8.

¹¹ Ramstad, Mads, "Den norske garnisonsbyen," i *Nordens garnisonsstäder*, red. Gunnar Artéus (Stockholm: Probus Forlag HB, 1997), s. 110.

¹² Wicken, Olav, "Tema og problemstillinger" i *Den norske garnisonsbyen*, nr. 1, red. Olav Wicken (Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1991), s. 9.

En viktig definisjon i denne oppgava er hva jeg mener med ‘militære stand’. Med den militære stand menes den militære delen av befolkningen i garnisonsbyen. Militære menn og kvinner var en del av garnisonen, enten de bodde på Hovedtangen, i forstedene eller i byen. Hvem som hørte til det militære vernetinget, kommer jeg tilbake til i kapittel 3.

Kildematerialet

Kildematerialet som har blitt brukt i denne oppgava er i hovedsak justisprotokoller. Jeg har i hovedsak konsentrert meg om fire justisprotokoller eller auditørprotokoller. Protokollene er for årene 1751-53, 1770-1772, 1790-1792 og 1812-1814. Til sammen blir det 721 protokollsider.

Arkivet etter auditøren er på 5,5 hyllemeter og omfatter tidsrommet 1685-1901, men mesteparten av materialet er fra tiden etter 1810 og fram mot utgangen av 1901.¹³ Av materiale fra siste halvdel av 1700-tallet finnes det justissaker, justisprotokoller, skifteprotokoller og dokumenter vedkommende skiftevesenet, auksjonssaker, dokumenter om justisvesenet og «justisprotokoll for Nord-Møre 1685 til ca 1800». Den sistnevnte er i virkeligheten ingen protokoll, men et avskrevet register. Arkivet etter auditøren er lite ordnet. Flere arkivbeskrivelser er misvisende, særlig er årstall i arkivregistreringen gale. Dessverre er også deler av materialet i dårlig forfatning.¹⁴ Det gjelder spesielt for noen av ‘justissakene’ der teksten er uleselig og mange av sidene har gått i oppløsning. Mesteparten av protokollene er derimot i forholdsvis god forfatning. Hele arkivet etter auditøren fikk imidlertid høsten 2014 en klausulering om sperring på grunn av tørrmugg.

For å danne meg et bilde av den militære stand har jeg også sett på Akershus slottsmenighets kirkebøker for årene 1750-1767, fangeprotokollen for Akershus festning slaveri mellom 1784-1817 og ‘auditørexamina’ mellom 1748 og 1814. Jeg kunne også ha prøvd å finne korrespondanse og brevveksling mellom underkretsretter og ulike auditører, men det ville blitt å famle i blinde i et stort og uordnet arkiv. Det er heller ikke sikkert jeg ville funnet noe i den tidkrevende oppgaven. Jeg har med min gjennomgang av kildematerialet bare sett på en liten del av et stort arkiv.

¹³ Johanessen, Knut, Ole Kolsrud, Dag Mangset (red.). *Håndbok for Riksarkivet* (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992), s. 397.

¹⁴ Arkivmaterialet lå sammen med resten av Riksarkivet lagret på Akershus festning fram til 1866. Michael, Birkeland, *Om Arkivvæsenets Ordning: Erklæring fra Rigsarkivaren til Kirke-Departementet, dat. 30te November 1877* (Christiania, 1877), s. 41.

Utover kildematerialet har jeg brukt lovtekster og kommentarverk fra perioden. Særlig Krigs-Artikels-Brev og Krigsrets Instruction fra 1683 og forklaringen utgitt i 1703 har vært sentral. Det samme har Peder Rosenstand Goiskes samling av *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske krigsmagt til lands angaaende, 1670-1800* og Johan Christian Hedegaards *Total-Register til hr. Generalauditeur P. Rosenstand Goiske's Samling* fra 1805. I tillegg har jeg sett på deler av infanterireglementets tre bind fra 1740-1747.

Metode og metodiske utfordringer

Denne oppgava er en blanding av en kvalitativ og kvantitativ metode, ettersom jeg både teller og tolker samtidig.¹⁵ Oppgava er allikevel en kvalitativ studie fordi jeg forholder meg til språklige utsagn og videre tolker dette. Vår forståelse av kildene er betinget av *språket*. Ingen kan oppleve garnisonsbyen på 1700-tallet og forstå språket på samme måte som man gjorde da. Fjerner vi oss i tid og rom fra hendelsen, blir fortolkningsgraden større, man blir *nødt* til å tolke. For det første har kildematerialets skriver, auditøren, skrevet ned og videreformidlet informasjon fra et krigsforhør eller krigsrettsmøte. Kanskje inkluderes eller ekskluderes opplysninger allerede i dette leddet? Retten skaper slik historier ved å gi ulike poeng tyngde, vektlegge noen spørsmål og gi visse deler av argumentasjonen støtte.¹⁶ Andre nivå av fortolkningsprosessen er min forståelse av kildene. Har jeg forstått språket, innholdet og meningen i kildene? Og som siste ledd i fortolkningen, forstår leseren min tekst?

Jeg har sett på både forhør og krigsrettsmøter i auditørprotokollene, ikke bare sakene om ender i en endelig dom. Grunnen til det er at krigsretten i de fleste tilfeller ikke avgjorde dommen i et krigsrettsmøte eller forhør. Møtene kunne pågå over flere uker, tiltalen kunne endre seg og bevismaterialet bli et annet. Til og med den tiltalte kunne bli en annen. Ettersom utsettelsesforekomsten er høy og dommene relativt få sammenliknet med den totale saksmengden, kunne jeg risikere å få et feilaktig bilde av kriminalitet- og konfliktnivået ved garnisonsretten på Akershus festning. Ved å se på hele protokollen, får jeg dessuten et større innblikk i hva slags typer konflikt som kom opp for krigsretten.

En rettsprotokoll er det Ottar Dahl kalte en normativ og fortidsrettet kilde, en kilde som «vil gi vurdering av ting som har hendt, dvs. det vil uttale seg om hvorvidt dette var godt, riktig

¹⁵ Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var*, 2. utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 1991), s. 183.

¹⁶ Sunde, Jørn Øyrehagen, ”«Fra den andre siden av språket»: Passivitet, løgn og retorikk i retten 1726-1796,” i *Retts historie, metode*. Rettshistoriske studier nr. 16. (Oslo: Institutt for offentlig retts skriftserie, 2/2005, s. 113.

osv».¹⁷ Rettsprotokoller som kildemateriale gir dessuten et godt innblikk i folks liv. Protokollene er fulle saker som nærmest er for noveller å regne, både i tema, lengde, dramatik og symboler. Ettersom mye av tolkningen skjer i språket og ved å lese ‘mellom linjene’, er tolkningen avgjørende for forståelsen av kildematerialet. I undersøkelser av den militære rettspraksis må man være oppmerksom på det overordnede formål med lover og regler på den ene siden, og hver enkelt saks hendelsesforløp og persongalleri på den andre. Disse skiller seg sterkt fra hverandre. Douglas Hay har skrevet:

The difficulty for the historian of the law is twofold. He must make explicit convictions that were often unspoken, for if left unspoken we can not understand the actions of the men who held them. Yet in describing how convictions and actions moulded the administration of justice, he must never forget that history is made by men, not by the Cunning of Reason or the Cunning of System.¹⁸

Bildet av garnisonsretten vil aldri bli komplett ettersom man bare kan tegne et bilde ut ifra de saken som kom opp for retten. Ifølge instruksene for auditørene av 13. mars 1706 skulle alle vitner spørres ut grundig av krigsretten. Vitnets navn, alder, «om han har været til Altars», hvor vedkommende var født og hva man gjorde, var bare noen av spørsmålene vitnene ble stilt.¹⁹ Imidlertid er mange av vitnene ikke notert i det hele tatt i justisprotokollene. I protokollene kan det stå ‘sjunde-vitne’ enda ingen vitner har blitt presentert tidligere. Jeg har på grunn av dette valgt å ikke gjøre en systematisk registrering av vitnene.

Et annet spørsmål er utvalget av år. Ved å ta stikkprøver i et arkivmateriale får man kartlagt et større tidsrom. Dermed øker sammenlikningsgrunnlaget og eventuelle endringer eller utvikling i perioden vises tydeligere, men blir funnene representative? Er de tilfeldige? Tidsrommet jeg har undersøkt strekker seg over 63 år, og intervallene mellom årene er rundt 20 år. Dermed får jeg med både fredstid, ufredstid og kjølvannet av urolige tider. Det er derfor sannsynlig at funnene mine er representative selv om året 1814 representerer en endring med slutten på eneveldet.

¹⁷ Dahl, Ottar, *Grunntrekk i historieforskningens metodelære* (Oslo: Universitetsforlaget, 1967), s. 41.

¹⁸ Hay, Douglas, "Property, Authority and the Criminal Law," i *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England*, red. Douglas Hay m. fl. (New York: Allan Lane, 1975), s. 52.

¹⁹ Goiske, Peder Rosenstand, *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Første del 1670- 1746 (Kjøbenhavn: A. og S. Soldins Forlag, 1803), s. 138.

Tidligere forskning

Militærhistorie ble lenge skrevet av offiserer. Disse fremstillingene er av eldre dato og var vesentlig knyttet til kriger og større slag. Av eldre oversiktsverk har jeg særlig brukt Otto Vaupells bind 2 av *Den Danske Hærs Historie til Nutiden og den Norske Hærs Historie indtil 1814*, utgitt mellom 1872-1876 og Peter Frederik Rists bok *Fra Støvlet-Tiden* utgitt i 1884. Det må poengteres at Vaupell ikke har kildehenvisninger og at han i likhet med Rist, har en nasjonal grunntone i historieskrivningen. Det er også sentralt at Rist utelukkende forholder seg til trykt litteratur og kilder.

Selv om en del oversiktslitteratur er av eldre dato og fordrer et kritisk leserøye, har tidlig moderne tids militærhistorie vakt økt interesse i de senere årene. Garnisonsbyprosjektet *Den nordiska garnisonsstaden*, som pågikk mellom 1984 og 1997, var et flernasjonalt og tverrfaglig forskningsprosjekt om den nordiske garnisonsbyen mellom 1600 og 2000.²⁰ Av nye bøker om militæret på 1700-tallet kan nevnes Finn Erhard Johannessens bok *Skjærgårdsflåte i solnedgang* om Fredriksvern verft og kystforsvaret, fra 2014.²¹

Fire tidligere avhandlinger har vært særlig sentrale for min oppgave. Henrik Blikruds hovedoppgave i rettsvitenskap fra 2003 "Humanitet og militær jurisdiksjon" er en av disse.²² Blikrud analyserte generalauditør Ole Christopher Wessels juridiske betenknings og den juridiske argumentasjon i utvalgte saker mellom 1777 og 1794. Markus A. Stuesøls masteroppgave "Mellom lovverk og praksis" fra 2009 så på det militære regelverket og bruken av dette i praksis i tida etter Wessel og fram til 1814. Stuestøl la særlig vekt på straffenivået og misforholdet mellom det militære lovverket og rettsoppfatningen hos generalauditøren.²³

Espen Bugge Solbergs hovedoppgave "Militær jurisdiksjon" fra 2000 tok for seg spørsmålet om det å tilhøre en militær jurisdiksjon i årene mellom 1684 og 1720 var en fordel eller ulempe. Relevant for min del, er at Solberg så på både over- og underkretsretter.²⁴

²⁰ Artéus, Gunnar, "Förord," i *Nordens garnisonsstäder. Slutrapport från ett forskningsprojekt*, red. Gunnar Artéus (Stockholm: Probus Förlag, 1997), s. 7.

²¹ Johannessen, Finn Erhard, *Skjærgårdsflåte i solnedgang: Fredriksvern verft og kystforsvaret 1750-1814* (Larvik: Liv Forlag, 2014).

²² Blikrud, *Humanitet og militær jurisdiksjon. Generalauditør Ole Christopher Wessels praksis 1777-1794*.

²³ Stuestøl, "Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814".

²⁴ Solberg, "Militær jurisdiksjon. De militæres juridiske fordeler og ulemper ved Bergenhus garnison i årene 1684-1720".

Mads Ramstads hovedoppgave ”*Soldat og håndverker*” har undersøkt næringslivet i garnisonsbyen i siste halvdel av 1700-tallet. Ved å se på en liten gruppe innenfor militæret, provisorerne, kunne han belyse de sosiale, økonomiske og rettslige følgene av konkurransen om næringsprivilegiene i Christiania.²⁵ Sentralt for meg ved Ramstads avhandling, er at han undersøkte garnisonsrettens justisprotokoller i tiden mellom 1749-1801. Hans gjennomgang av kildene var utelukkende knyttet til provisorerne, ikke til domstolen som helhet.

Jeg vil også trekke fram to bøker om militæret fra Danmark. Karsten Skjold Petersens bok *Geworbne Krigskarle* fra 2002 og Tyge Kroghs bok *Oplysningstiden og det magiske* fra 2000. Karsten Skjold Petersens undersøkelse hadde som formål å nyansere bildet av den vervede delen av hæren som drikkfeldig, tyvaktig, voldelig og illojal i tiden mellom 1774-1803 i Danmark.²⁶ Tyge Krogh så i sin undersøkelse på straffesystemet i første halvdel av 1700-tallet i Danmark. Kroghs hovedfokus lå på samfunnselitens erkjennelsesutvikling i perioden, og hvordan og hva slags konsekvenser denne fikk for den offentlige straffepraksis.²⁷

Oppbygging av oppgava

Jeg starter i kapittel 2 med å gi et kort riss av den norske hæren og tilstanden rundt 1750. Deretter tar jeg for meg garnisonsbyen Christiania, innbyggertallet gjennom perioden og det militære mannskapet. Kapitlet har særlig vekt på å vise kontaktflatene og konfliktpunktene mellom militære og sivile gjennom næringsprivilegier og innkvartering.

I kapittel 3 ser jeg på det militære vernetinget, regelverket garnisonsretten brukte og oppbyggingen av det militære rettsvesenet. Det sentrale er å vise garnisonsrettens plass i det militære rettsvesenet, nivåene mellom de militære domstolene og hva slags instanser garnisonsretten forholdt seg til. I kapittel 4 jeg går inn på rettens funksjon. Jeg tar derfor for meg saksgangen ved domstolen og praksisen med forhør og krigsrett. Videre vil auditørens rolle ved domstolen bli redegjort for.

²⁵ Ramstad, Mads, *Soldat og håndverker. Spenninger mellom militære og sivile næringsrettigheter i garnisonsbyene på 1700-tallet* (Oslo: Tingbokprosjektet, 1996).

²⁶ Petersen, Karsten Skjold, *Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803* (København: Museum Tusulanum Forlag, 2002).

²⁷ Krog, Tyge, *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel* (København: Samleren, 2000).

Kapittel 5 tar for seg straffene det militære lovverket foreskrev for lovbrudd. For at oppgava ikke skal skli ut har jeg bare tatt med de straffene som faktisk ble dømt av garnisonsretten i undersøkelsesperioden. Av den grunn er dødsstraff ikke tatt med. Utover de konkrete straffene, har jeg sett på hensikten bak straffene. Den mentale siden av straff er også diskutert.

Kapittel 6 drøfter saksmengden i auditørprotokollen i undersøkelsesperioden Saksmengden blir satt opp mot funn ved andre rettsinstanser vist av Blikrud, Stuestøl, Solberg og Ramstad. Kapitlet har til hensikt å se på *hvem* garnisonsretten dømte og grunner til det. Det sentrale er domstolens håndtering av lovbruddene. For å gå i dybden på årsak til lovbrudd og rettshåndhevelsen av kriminalitet og konflikt, har jeg som nevnt tatt utgangspunkt i tre av de største sakstypene: Tyveri, tjenesteforsømmelse og vold .

Kapittel 7 går i dybden på dommene og betenkning til dommene. Garnisonsrettens rolle som underkriksrett i det militære rettsvesenet er det sentrale. Gjennom disse ulike temaene skal jeg forsøke å tegne opp et bilde av rettshåndhevelsen og konfliktnivået ved en underkriksrett.

2. Militæret og garnisonen

Eneveldet bygde sin maktposisjon med sverdet og pennen, det vil si med militærmakt og byråkrati.²⁸

Ved avslutningen av Den store nordiske krig i 1720 var det dansk-norske monarki en av Europas sterkeste militærstater sammenliknet med folketall.²⁹ Avslutningen av samme krig innledet også en lang fredstid for Danmark-Norge. For Norges del var det ingen kamphandlinger på norsk jord før 1808, derimot var norske styrker flere ganger på krigsfot. Særlig under sjuårskrigen (1756-1763) da det på det meste ble utkommandert 12 500 mann til Holstein.³⁰ Krigsmaktens sentrale plass vises tydelig gjennom statens utgifter til militæret. I 1785 utgjorde militærutgiftene for hæren 67 prosent av statsutgiftene for Norge. Med militæret i alt, var det 77 prosent eller over tre fjerdedeler av statsutgiftene.³¹ For Danmark-Norges del besto utenrikspolitikken i hovedsak av å bevare eksisterende grenser. For Norge ble derfor hærens hovedanliggende å sikre grensen mot Sverige i sør.³²

I dette kapittelet skal jeg se på landkrigsmakten av den norske hæren på 1700-tallet. Kapittelet er ment som en innføring og tar dermed bare for seg *noen sider* ved militæret. Jeg vil særlig se på hæren rundt 1750 og deretter på den vervede delen som tjenestegjorde på festningen og garnisonsbyen Christiania. Først vil jeg gi en beskrivelse av garnisonsbyen Christiania sammenliknet med andre garnisonsbyer.

De norske garnisonsbyene var små sammenliknet med andre nordiske garnisonsbyer. København var ubetinget den største i Danmark-Norge. Byen hadde i 1787 en garnison på rundt 8400, medregnet Kastellet, mens innbyggertallet var omkring 90 000. De militære utgjorde her litt over ni prosent av innbyggertallet. Imidlertid er forholdstallet mellom garnison og innbyggertall det interessante. Byen Viborg på Jylland hadde i 1787 omkring 2500 innbyggere mens garnisonen var 650, her utgjorde de militære mer enn 25 prosent. I

²⁸ Ramstad, *Soldat og håndverker*, s. 16.

²⁹ Johansen, Hans Chr., Jørgen Mikkelsen og Jens Ole Christensen, "Den danske garnisonsby," i *Nordens garnisonssteder*, redigert av Gunnar Artéus (Stockholm: Probus Förlag, 1997), s. 24.

³⁰ Nagel, Anne-Hilde: "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet" i Yrjö Blomstedt m. fl., *Administrasjon i Norden på 1700-tallet* (Oslo: Univeristetsforlaget, 1982), s. 110.

³¹ Sandvik, Gudmund, *Det gamle veldet: norske finansar 1760-79* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1975), s. 59-61.

³² Nagel, "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet", s. 110

Rendsborg i Slesvig-Holsten utgjorde de militære hele 40 prosent i 1803, med 3000 innbyggere og 7500 militære.³³

I 1750 tilsvarte de militære i Christiania nærmere elleve prosent av byens totale innbyggere, altså mer enn forholdstallet mellom garnison og innbyggere i København. I tallet for København er riktignok bare landkrigsmakten tatt med, sjøforsvaret er utelatt. Den danske historikeren Karsten Skjold Petersen har også funnet, med utgangspunkt folketellingene, at garnisonen i København var langt fra så stor som tallene tilsier. Viborg var også periodevis mindre belastet enn det prosenten antyder, ettersom kompaniene holdt til i andre byer.³⁴

Den norske hæren

Den øverste ledelsen av krigsmakten lå hos sentralmyndighetene i København. Den norske krigsmakten hadde i tillegg sin egen ledelse i Norge, ledet av én eller flere kommanderende generaler i kommandosakene, generalauditøren for det militære rettsvesen og generalkrigskommissær som sjef for kontor og pengestell.³⁵

I Norge besto landkrigsmakten av hæren av forskjellige nasjonale og vervede avdelinger. De vervede, eller gevorbne, utgjorde bare en mindre del av hæren. De aller fleste var rekruttert og utskrevet mannskap. I tillegg kom borgervæpningen i byene.³⁶ Avdelingene ble videre delte inn i spesialiserte våpengrener av infanteri, kavaleri og artilleri. Infanteriet bestod av fotsoldater og var videre delt inn i musketerer (soldat med muskettgevær) og grenaderer (granatkastende elitesoldat). Den delen av hæren som hadde ansvar og stelte med hester, var kavaleriet. Soldatene ble kalt dragoner, husarer, ryttere (elitesoldat), jegere (elitesoldat) eller kyrasser (tungt rustede ryttere). Artilleriet hadde med alt av skyts å gjøre, enten det var gevær eller kanoner, og soldatene ble delt inn i over- og underkonstabler og håndlangere. Ut over disse våpengrenene ble det i perioder opprettet spesielle avdelinger slik som provisorer og bergjegerkorps.³⁷

³³ Petersen, *Geworbne krigskarle*, s. 252-254.

³⁴ *Ibid.*, s. 254.

³⁵ Nagel, "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet", s. 110.

³⁶ Holm, Terje, "Hær og samfunn. En studie i de konsekvenser hærens organisasjon, rekruttering og finansiering hadde på det sivile samfunn på slutten av 1700-tallet, med særlig vekt lagt på forholdene i Østfold."

Hovedoppgave i historie (Universitetet i Oslo, 1978), s. 19.

³⁷ Ramstad, *Soldat og håndverker*, s. 18-19.

Hele den dansk-norske hærens styrke besto i 1750 av om lag 30 000 mann.³⁸ Medregnet festningsbesetningene, med fem garnisonskompanier, feltartilleriet, hærens ledelse med stab og kommissariatet, kommer ytterligere rundt 800 mann. Ifølge professor i historie Anne-Hilde Nagels artikkel ”Styringsapparatet i Norden på 1700-tallet”, kan hærens styrke ikke ha vært mindre enn 32 500 mann.³⁹

Den norske hæren på 1700-tallet var i hovedsak nasjonal legdshær. Med unntak av byene og Nord-Norge var landet delt inn i legder (for infanterisoldater) og utrederkvarter (for dragoner). Utskrivningen til hæren foregikk altså ved at hver fullgård stilte med én soldat og utstyret denne trengte.⁴⁰ Verneplikten var derfor ikke *personlig*, men lagt på bondeeiendom på landet og etter bestemte inndelinger i legdene. Flere grupper var imidlertid fritatt fra ordningen. Sønner av adelsmenn, embetsmenn eller proprietærer kunne ikke utskrives. I tillegg var bergverks- og sagbruksarbeidere fritatt. I all hovedsak besto utskrivningen derfor av menn fra bondesamfunnet, men også her fantes det unntak.⁴¹ Den som overtok et gårdsbruk, både til leie eller odel, skulle kunne fritas.⁴² Fra 1799 ble imidlertid legdene fritatt soldatholdet. Etter forordningen av 1. november 1799 skulle utskrivningen heller skje med utgangspunkt i distriktenes folketall.⁴³

Parallelt med utskrivningen skjedde også vervingen til de militære styrkene. Den vervede delen av hæren var de stående styrkene. Disse var delt inn i to grupper. Den ene av gruppene hadde tjeneste hele året, mens en andre tjenestegjorde bare 28 dager i året. Resten av året var de frimenn.⁴⁴ Det betød i praksis at de kunne kombinere soldatlivet med å være gårdbrukere, husmenn, tjener eller andre yrker som skaffet dem inntekt.

Man vervet seg for åtte til 16 år og de fleste ble vervet i 20- års alderen. Riktignok vervet noen seg allerede i tenårene og andre etter fylte 30.⁴⁵ Kontrakten het *kapitulation* og soldatene mottok håndpenger, et engangsbeløp, ved vervingen. Summen varierte ettersom hvor lenge

³⁸ Nagel, ”Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet”, s. 114.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Holm, ”Hær og samfunn”, s. 35.

⁴¹ Nagel, ”Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet”, s. 115.

⁴² For øvrig var også medisinsk udyktige fritatt, skoleholdere, hjelpelærere, postbønder, lensmenn, lennsmansdrenger og noen tjenere av embetsmenn. Bønder og leilendinger som ikke var blitt utskrevet før de var fylt 28 år var også fritatt.

⁴³ Unntak var det likevel. JASAb, bind 2, s. 393. Se også Ørnulf, Nåvik, *Vernepliktens historie 950-1996* (Oslo: Elanders Forlag, Vernepliktsverket, 1996), s. 90.

⁴⁴ Holm, ”Hær og samfunn”, s. 31.

⁴⁵ Ramstad, ”Den norske garnisonsbyen”, s. 116.

man vervet seg. Tjenestetida var rundt ti år.⁴⁶ Den faste daglønnen var lav, men soldatene fikk utdelt brød hver fjerde dag, i tillegg til gratis mundering, fri losji og fritak for skatter.⁴⁷

Den norske hæren rundt 1750

I 1750 besto den norske hærens ledelse av om lag 40 stillinger, 36 av dem var besatte av offiserer. Generalstaben besto av 15 generalspersoner. I spissen for denne var kommanderende general, feltmarskalk Hans Jacob Arnold, og kommanderende general nordafjells, generalløytnant Johan Friederich Frölich. Av de 15 generalspersonene var elleve regimentssjefer eller festningskommandanter. I tillegg var sjefen for fortifikasjonsvesenet (ledet arbeidet med festningsanleggene), generalkvartermesteren med i staben.

I 1750 besto hæren av artilleri, kavaleri, infanteri, skiløpere og festningskompanier. Det norske artillerikorpsset besto av sju artillerikompanier som hadde navn etter festningene der de var stasjonerte.⁴⁸ I tillegg til de sju, kom feltartilleriet som var stasjonert på Akershus festning. Kavaleriet besto av fem nasjonale dragonregimenter. Fire hørte til det sønnafjelske og ett til det nordafjelske. Infanteriet besto av to vervede og 13 nasjonale regimenter. De vervede besto hver av tolv kompanier og hadde navnet etter sin sjef. Skiløperkorpsset var det i 1750 to av, ett i hvert av de to generalkommandoene, det nordafjelske og det sønnafjelske. Ved festningene var det fem garnisonskompanier, to ved Akershus, ett i henholdsvis Bergen, Trondheim og Vardøhus.⁴⁹

Mannskapet i Christiania

På starten av 1600-tallet var de norske festningene i lav beredskap, og festningsmannskapet utgjorde omkring 60 profesjonelle soldater. Med den svenske krigstrusselen i 1620-årene ble det opprettet faste festningsgarnisoner for rundt 300 vervede soldater på Akershus, Båhus, Bergenhus og Vardøhus.⁵⁰ Den vervede delen av hæren var som nevnt ikke stor, men det var disse som utførte garnisonstjenesten i byene.⁵¹ Under den skånske krig (1675-1679) ble det opprettet et vervet regiment som skulle gjøre tjeneste på festningene, nemlig artilleriet. På

⁴⁶ Sandvik, Hilde, "Kvinner i kompani: soldatkoner i Christiania 1750-1800," i *Den norske garnisonsbyen*, nr. 1, redigert av Olav Wicken (Oslo: Institutt for forvarsstudier, 1991), s. 20.

⁴⁷ Petersen, Karsten Skjold. *Otte år i Danmark. En hvervet tysk soldats erindringer, 1783 -1791* (København: Tøihusmuseet, 2005), s. 11.

⁴⁸ Slik som det frederikstenske, frederikstadske, akershusiske, kongsvingerske, kristiansandske, bergenske og det trondhjemske. Nagel, "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet", s. 112.

⁴⁹ Nagel, "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet", s. 112.

⁵⁰ Ramstad, "Den norske garnisonsbyen", s. 112.

⁵¹ *Ibid.*, s. 21.

begynnelsen av 1700-tallet var omkring 15 prosent av hæren (2870 soldater) stasjonert i garnisonsbyene.⁵²

På midten av 1700-tallet besto Christianias garnisonsstyrke av fem kompanier fra oberst Rømelings gevorbne infanteriregiment. Hvert kompani inkluderte rundt 100 soldater. Garnisonstjenesten besto i hovedsak av vakthold på festningen og eksersering (trening). I tillegg var det to garnisonskompanier med tjenestedyktige soldater, hvert kompani med om lag 100 mann. Disse skulle ha oppsyn med festningsverkene, men også av slaveri- og straffeanstalten på Akershus festning.⁵³ Den siste delen av garnisonsstyrken var artillerikompaniet. Artillerikompaniet inkluderte rundt 75 soldater.⁵⁴ I 1750 kunne det altså være opp mot 800 soldater i Christiania, mens byens totale befolkning lå mellom 6500-7500 innbyggere.⁵⁵

Garnisonsbyen Christiania

Anslagsvis bodde det i Christiania i 1743 rundt 6500 mennesker, i 1769 rundt 9000 og 11000 i 1801.⁵⁶ Byens sivile borgere levde side om side med de militære, men innenfor sine egne sosiale, økonomiske og juridiske rammer. Militæret hadde egne skoler, næringsrettigheter, normer, men også lovverk og rettsvesen. Den militære stand skilte seg ut i bekledning og til tider også oppførsel, men verken byens sivile eller militære var noen ensartede grupper. Det var store forskjeller innad i begge gruppene.

Grensen mellom det sivile og militære kunne også være diffus. Professor i historie Maria Sjöberg har skrevet det slik: «Allt var militärt, så även det civila. Men det militära var samtidigt civilt».⁵⁷ I garnisonsbyen gikk man hverandre i næringen, bodde på de samme stedene og delte mange av de samme problemene. I hovedsak søkte man felleskap med de av samme standsnivå. Dermed kan man si at tilhørigheten ikke var innad i standen, men

⁵² Ramstad, Mads: "Den norske garnisonsbyen", s. 113.

⁵³ Vaupell, Otto, *Den danske hærs historie til nutiden og den norske hærs historie til 1814 1876*. Bind 2 (Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel, 1876), s. 31.

⁵⁴ Ramstad, Mads, "Militærets næringsprivilegier på 1700-tallet. Belyst ved provisorordninger" i *Bidrag til garnisonsbyens historie: Rapport fra Garnisonsbyseminar på Forsvarsmuseet 1992*, redigert av Terje H. Holm og Tom Kristiansen (Oslo, Forsvarsmuseet, 1993), s. 84.

⁵⁵ Ramstad, "Militærets næringsprivilegier på 1700-tallet. Belyst ved provisorordninger", s. 84.

⁵⁶ Ramstad, Mads: *Soldat og håndverker*, s. 3.

⁵⁷ Sjöberg, Maria (red.) *Sammanflätat. Civilt och militärt i det tidigmoderna Sverige* (Uppsala: Historiska institutionen, 2009), s. 133.

standsnivået. Offiserene omgikk sivile i de øvre sosiale lagene, mens soldatene levde tett med byens resterende befolkning.⁵⁸

Næringsprivilegier

Militæret slet gjennomgående med lav rekruttering og store utgifter. I takt med at hæren økte fikk soldatene derfor adgang til de borgerlige næringene. Ved å gi militæret næringsrettigheter kunne den dansk- norske staten unngå store utgifter. I Christian 5.s krigsartikler av 1683 finner man ingen tegn på at næringsrettigheter ble gitt til de militære. Det man finner, er en bestemmelse om at ingen offiserer eller menige av kavaleriet, infanteriet eller artilleriet måtte drive som marketenter.⁵⁹

Ifølge historiker Mads Ramstad finner man den første *spesifikke* reguleringen av de militæres adgang til næringslivet i en forordning av 2. mai 1685.⁶⁰ Den forordningen som fikk stor betydning for de militæres næringsprivilegier var forordningen av 10. mars 1725, som ga militære i København lov til å drive med handel og håndverk. De måtte likevel ikke konkurrere med borgerne og laugene. Soldatkonene kunne selge varer som var nødvendig i den daglige husholdningen, slik som: «alle Slags Fisk, friske eller tørre, saa og Østers, alle Slags Frugter, Citroner, Castanier, grønne Urter og deslige».⁶¹ Salg av varer skulle imidlertid skje på bestemte steder. Soldatkonene kunne servere mat og øl til ugifte soldater, men måtte i likhet med andre militære, ha attest for å vise hvem de var.⁶² Forordningen av 1725 gjaldt i hovedsak bare for Nyboder i København, men ble gjort gjeldene i Bergen bare ti år senere. Forordningen ga først militære lov til å selge til hvem de ville, men det ble endret i 1736. Fra da av skulle militære bare arbeide *for* og selg *til* andre av samme regiment. Fra 1739 ble det tillat å arbeide for alle innenfor militærstanden.⁶³ Denne lovbestemmelsen ble stående resten av århundret og fram til 1839.⁶⁴

⁵⁸ Supphellen, Steinar, ”Kva betydde for byutviklinga at Trondheim vart garnisonsby?” i *Bidrag til garnisonsbyenes historie: Rapport fra Garnisonsbyseminar på Forsvarsmuseet 1992*, redigert av Tom Kristiansen og Terje H. Holm (Oslo: Forsvarsmuseet, 1993), s. 22.

⁵⁹ En marketenter solgte varer som ikke var en del av den militære forpleiningen i garnisonen eller leiren.

KAB: Kapittel 12, § 169, s. 84.

⁶⁰ Ramstad, *Soldat og håndverker*, s. 90.

⁶¹ JASAb, bind 2, s. 378.

⁶² Ramstad, *Soldat og håndverker*, s. 94.

⁶³ *Ibid.*, s. 95.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 100.

Innkvartering

De byene som fikk permanent garnison var ansvarlige for å stille med innkvartering til menige, underoffiserer og offiserer, samt stall og fôr til de militæres hester.⁶⁵ Innkvarteringen besto av å ta soldaten i hus eller betale en sum for at soldatene kunne leie seg losji på egenhånd. På 1700-tallet etablerte man trykte kvitteringer eller billetter, med oversikt over hvor lenge soldatene skulle innkvarteres hos de enkelte borgerne. Tanken var at innkvarteringsbyrden skulle bli rettferdig fordelt. Likevel ble løsningen aldri tilfredsstillende og i 1743 ble det tatt initiativ til å reise brakker for garnisonen inne på festningsområdet Hovedtangen.⁶⁶ Inne på Akershus festning bodde riktignok bare ti prosent av den militære befolkningen.⁶⁷ Resten bodde blant de sivile i byen eller byens forsteder.

For staten var innkvartering den billigste og enkleste løsningen, men for både byborgere og soldater kan det ha forholdt seg annerledes. Militærhistoriker Otto Vaupell har beskrevet innkvarteringen i København som en handelsvare. Huseierne prøvde å stue soldatene sammen for å tjene mest mulig.⁶⁸ Punkt 9 i innkvarteringsreglementet fra 1767 viser også at soldatene kan ha bodd under dårlige forhold: «Ingen Soldat maa anvises Qvarter i fugtige og mørke Kjeldere eller paa Lofter».⁶⁹

Sivilbefolkningen på sin side, slet med store utgifter knyttet til innkvarteringen. Et fast innkvarteringsreglement fikk man i 1767. Reglementet ga klare regler for hva de militære hadde krav på og ikke krav på, og det var store forskjeller på hva den enkelte hadde rett på under innkvarteringen. Gifte soldater telte som to og hadde krav på egen seng, mens enslige menige måtte dele både seng og rom. Løytnanter og fenriker skulle ha eget kammer, sovested og vedbod. Regimentssjefene på sin side, hadde krav på fire kammer og én sovealkove.⁷⁰

Innkvarteringsreglementet var særlig belastende for den sivile bybefolkningen i Fredrikstad, Frederikshald og Christiania. Belastningen ble imidlertid lempet på i 1776. Heretter fikk byene betale et årlig innkvarteringsbeløp inn til innkvarteringskassen. Summen ble utlignet

⁶⁵ Petersen, Karsten Skjold, *Husarer i Roskilde: En garnison og dens by 1778- 1842* (Roskilde: Roskilde Museums Forlag, 2003), 52.

⁶⁶ Sprauten, Knut, *Byen ved festningen: fra 1536-1814*. Bind 2 i serien *Oslo bys historie* (Oslo: J. W. Cappelens Forlag, 1992), 292.

⁶⁷ Sandvik, "Kvinner i kompani", 25.

⁶⁸ Vaupell, *Den danske hærs historie til nutiden og den norske hærs historie til 1814 1876*, 204.

⁶⁹ Innkvarteringsreglement 25.12.1767. Schmidt, Julius August S: Forordninger, aabne Breve, Placater m. m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813 : til Brug for den Lovstuderende. 1:1648-1770, s 717.

⁷⁰ JASAb, bind 1, s. 716.

etter at man summert opp alle innkvarteringsutgiftene i Norge og fordelte dem etter normale fordelingsprinsipper. Imidlertid trakk man fra utgiftene knyttet til de meniges innkvartering, denne skulle fremdeles betales i natura.⁷¹

I garnisonsbyen hadde militæret streng kontroll. Festningsportene ble lukket til bestemte tider og hver kveld hørtes hornsignal i forbindelse med «tappenstrek», et signal for å falle til ro. Etter tappenstrek, klokken 20.00, skulle man ikke lenger ferdes fritt i gatene. De militære skulle da være i sine «kvarterer». Verten til de innkvarterte soldatene skulle da gi beskjed til nærmeste overordnede om det ikke skjedde.⁷²

Sammenfatning

I garnisonsbyen Christiania var militærets tilstedeværelse tydelig. Med egne skoler, jurisdiksjon, uniformer og kirke skilte de seg fra den sivile befolkningen. Bare en liten andel militære levde inne på festningsområdet Hovedtangen. Resten var innkvartert blant byens befolkning. Innkvartering og næringsprivilegieordningen var med på å gjøre kontaktflaten mellom de militære og de sivile stor. Samtidig er det sentralt at offiserene i mindre grad var i et innbyrdes konkurranseforhold til byens sivile, slik de menige var. Konkurransen og innkvarteringen var videre utslagsgivende for forholdet mellom de sivile og militære, men også for konfliktnivået i garnisonsbyen.

⁷¹ Holm, "Hær og samfunn", 178-179.

⁷² Johansen m.fl., "Den danske garnisonsby", 37.

3. Militært lovverk og jurisdiksjon

*Paa det at Ret og Retfærdighed kan haandhæves ved
Vor Armees, den Gode til Beskyttelse og den Onde til
Straf, samt baade civile og criminelle Sager uden
Persons Anseelse vorde forvaltet ordentligen og tillige
summarisk, saa anordne Vi for Armeen en Over- og
Under- Ret, i hvilke alle forefaldende klager,
Tvistigheder og Forseelser, nøie skulle
overveies, samt efter dette vort Artikels- Brev
paakiendes og straffes.⁷³*

Et av kjennetegnene ved militæret var uavhengighet til samfunnet rundt. Det samme gjaldt for militært lovverk og jurisdiksjon.⁷⁴ Ettersom fysisk mobilitet var et av de grunnleggende behovene for militæret, måtte man unngå å gjøre seg avhengig av et annet rettssystem. For å opprettholde et effektivt system med intern kontroll, var et eget lovverk og militært rettsvesen nødvendig. Det militære lovverkets historie er lang og omfattende. Jeg kommer derfor bare til å ta for meg noen deler av utviklingen fram mot Christian 5.s krigsartikler i dette kapitlet. Utover Christian 5.s krigsartikler, skal jeg se på hvem som hørte til det militære vernetinget og det militære rettsvesenet. Jeg skal ta for meg de militære domstolene, men ettersom jeg skal se på garnisonsrettens funksjon og praksis i neste kapittel, kommer jeg bare i korte trekk til å ta for meg underkriksretter her.

Det første dokumentet som vitner om et eget militært lovverk ved siden av det sivile, er et kongebrev fra Christian 4. til stattholder Hannibal Sehested fra 1646. I brevet ble det bestemt at alle utskrevne soldater skulle svare for krigsrett også i fredstid.⁷⁵ Før det hadde de militære lovene nesten utelukkende hatt gyldighet for enkeltoppdrag og særskilte slag. Behovet for et eget militært regelverk med gyldighet også i fredstid kom med opprettelsen av en stående hær. Bestemmelsen fra Christian 4.s kongebrev ble justert flere ganger på 1600-tallet, ettersom hvilke saker og hvem som skulle høre til den militære jurisdiksjon. Første gang i 1649, da avgjørelsen ble regulert til at offiserer og soldater bare sto under den militære jurisdiksjon i ufredstid, ellers hørte de til det sivile rettsapparatet. En forordning av 8. juli

⁷³ KRI: Kapittel 1, § 1, s. 96.

⁷⁴ Med jurisdiksjon mener jeg rettshåndhevelsen og domsmyndigheten.

⁷⁵ Ramstad, *Soldat og håndverker*, 125.

1690 stadfestet igjen, at det utskrevne mannskapet var underlagt den militære jurisdiksjonen både i krigs- og fredstid: «naar de boe paa Landet og hos Bonden eller i Lægderne og deres dem anviste Garde og Qvarterer ere hjemme, være Krigs-retten undergivne i de Sager deres Liv, Ære, Charge, Gevær og Mundering angaae».⁷⁶ Mellom 1649 og 1690 var det samtidig en rekke forordninger som henholdsvis innskrenket og utvidet det militære vernetinget.

Det militære vernetinget

Mer toneangivende for forholdet mellom den militære og sivile jurisdiksjonen i min undersøkelsesperiode er forordning av 7. mars 1749. Forordningen slo blant annet fast hvem som sto under den militære jurisdiksjonen, og ikke:

Alle Ober- og Under- Officerer ved Land-Militien, samt gemeene udskrevne Ryttere, Dragoner og Soldater skal baade i Freds- og Feide-Tider, naar de boe paa Landet og hos Bonden, eller ere hjemme i Lægdene og deres dem anviiste Gaarder og Qvarterer i de sager, som angaae deres Liv, Ære, Charge, Besoldning, Gevær, Mundering samt Krigs- og Feldt-Equipage, søges for Krigs-Retten, og der dømmes efter Krigs-artiklerne; men paa alle andre Sager skal Stedets eller vedkommende Civil-Dommer dømme efter Lands Lov og Ret, saa at de i alle civile Sager i alle Maader skal være Lands Loven undergivne.⁷⁷

De militære sto dels under det sivile rettsapparatet og det militære. Av utdraget over ser man at soldatene skulle dømmes av den militære jurisdiksjon i saker som angikk liv, ære, charge (embete eller grad) besoldning (lønn), gevær, mundering og utstyr. I alle andre saker skulle de dømmes av sivile domstoler der de oppholdt seg. Forordningen presiserte videre at tjenestegjørende, 'halvmilitære' og sivile som frivillig eller ufrivillig sto under militær ledelse eller var i militær varetekt, sto under militær jurisdiksjon. Med andre ord også marketentere⁷⁸ festningsslaver og eventuelle krigsfanger. Til den militære jurisdiksjonen hørte altså menige, offiserer, vervede, men også utskrevet mannskap.⁷⁹ Jurisdiksjonen omfattet også koner og barn. Militære kvinner og barn sto samtidig bare under militær jurisdiksjon om de bodde sammen med sine menn eller fedrene i garnisonsbyen. De sto også *kun* under den militære jurisdiksjon i saker «som deres Liv og Ære angaaer».⁸⁰ Forordningen av 1749 sa at offiserens tjenestefolk skulle svare for «Bygde-eller Birkething, eller for det Steds Dommere, hvor deres Herskap

⁷⁶ JASAA, bind 1, s. 210.

⁷⁷ JASAA, bind 1, s. 552.

⁷⁸ Næringsdrivende som solgte varer til de militære som ikke var en del av den vanlige soldatforpleiningen.

⁷⁹ Krokmoen, Jon: "Litt om det militære rettsvesen i Norge i eldre tid" i *Norsk arkivforum* nr. 3 (1980), 69.

⁸⁰ JASAA, bind 1, 551-552.

boer eller sig opholder».⁸¹ I følge krigsartikkelbrevet var imidlertid offiserenes tjenestefolk underlagt den militære jurisdiksjonen.⁸²

Den siste forordningen som hadde noe å si for forholdet mellom militær og sivil rett, var forordningen av 8. september 1812. Forordningen kom som et resultat av at bestemmelsene fra 1749 ikke lenger var tilstrekkelig eller «passende med Retspleiens eller med Nationalarmeens nuværende Forfatning».⁸³ Etter denne forordningen skulle militære kvinner og barn, samt tjenestefolk utelukkende tilhøre det sivil rettsvesenet.

Det militære regelverket

Det militære regelverket var i all hovedsak Christian 5. s krigsartikler av 1683. Disse besto av tre regelverk, nemlig *Krigs-Artikels-Brev* og *Krigsrets Instructionen*, begge utgitt 9. mars 1683, og *Forklaring til Krigsrets Instructionen* av 19. juni 1703. Regelverket fantes opprinnelig bare på tysk og den første offisielt oversatte versjonen kom i 1808.⁸⁴ Dette militære regelverket var i motsetning til de sivile lovene, felles for Danmark-Norge. Ifølge krigsrettsinstruksjonen hadde det militære regelverket høyest prioritet som rettskilde.⁸⁵ I tillegg til krigsartikkelbrevet, instruksjonen og forklaringen, besto det militære lovverket av regler som løpende ble utgitt på 1700-tallet. Disse brevene, instruksjonene, reskriptene, resolusjonene og forordningene, gjaldt på lik linje med krigsartiklene.

Krigsartiklene gjaldt for hele perioden og var i utgangspunktet ment til bruk i krig. Samtidig skulle det gjøres forskjell fred- og ufredstider: «Ved Rettens Pleie skal man og fornemmelig have i Agt, hvorledes den af Os ved Armeen i Feldten, og ved Garnisonerne i Fæstningerne er anordnet, og vel giære Forskiel imellem virkelige Krigs- og Freds-Tider.»⁸⁶ Akkurat hva forskjellen innebar gir instruksjonen ingen indikator på, men man må anta at det var snakk om en skjerpelse under krig. De var i utgangspunktet felles for Danmark- Norge, men det kom flere særregler for Norge med hensyn til lokale forhold i landet. Krigsartiklene var i bruk fra 1683 frem til 1866. Imidlertid kom det stadig nye forordninger og tilleggslover som endret på det krigsartiklene fra 1683 fastsatte.

⁸¹ JASAA, bind 1, s. 551.

⁸² KAB: Kapittel 12, § 161, s. 80.

⁸³ JASAB, bind 2, s. 665.

⁸⁴ *Krigs-Artikels-Brev og Krigsrets Instruction, udgivet den 9de Marts 1683, samt Forklaring over Krigsrets Instructionen udgivet den 19de juni 1703* (Kjøbenhavn, 1808).

⁸⁵ KRI: Kapittel 1, § 5, s. 98.

⁸⁶ KRI: Kapittel 1, § 7, s. 99.

Krigsartiklene skulle være kjent for alt mannskapet og for å sørge for det, skulle artiklene leses opp minst fire ganger i året. Offiserene skulle også ha et eksemplar av krigsartiklene tilgjengelig slik at vedkommende alltid kunne opplyse soldater som ikke var kjent med lovverket.⁸⁷ Samtidig må man huske på at artiklene først ble oversatt fra tysk i 1808. Det er imidlertid ikke sikkert alle militære hadde god nok kunnskap i tysk til å forstå nyanser av lovverket, for ikke å snakke om sentrale trekk ved det.

Krigs-Artikels-Brev

Krigs-Artikels-Brevet inneholdt 13 kapitler som var fordelt slik:⁸⁸

1. Om Gudstienesten
2. Om Befaling og Lydighed
3. Om Krigsfolkets Pligt og Arbeide
4. Om Migsgjerninger og nogle andre Mishandlinger
5. Om Opløb, (Tumult) Oprør, samt Misdæderes Fordølgelse og Borthielpning
6. Om Forræderie, Bortløben, Overløben, Capitulation med Fienden, eller Accord Fæstningers Overgivelse
7. Om Vagt, Allarm, Marsch, eller Togsordninger, Slagtordninger og Storme
8. Om Qvarter, Leir og Garnison
9. Om Mundering, Gevær og andet Krigsredskab
10. Om Stæders, Fæstningers og Leires Indtagelse, samt de deri erholdte Fanger og Bytte
11. Om Mynstring
12. Om antagelse, Tractement og Aftakkelse
13. Om andre ubenævnte Tilfælde og nærmere bestemte Bud og Forbud, samt om Krigs-Artiklernes Iagttagelse.

Kapitlene var igjen inndelt i flere utdypende underoverskrifter. Strukturen gjorde krigsartiklene lett anvendelig og selve formatet, ofte små bøker, vitner om at lovverket skulle være enkelt håndterlig. I alt fra gudstjenester til mønstring skulle krigsartikkelbrevets bestemmelser fungere som veiledning til hvordan det militære mannskap skulle oppføre seg utad, men også som personer. Alle kapitlene unntatt kapittel 1 og 4 var utelukkende av militær karakter. Kapittel 1 dreide seg om gudstjenesten, mens kapittel 4 tar for seg 'misgjerninger'.

⁸⁷ KAB: Kapittel 13, § 190 og § 191, 93-94.

⁸⁸ KAB: Kapittel 1-13, 7-95.

Krigsartikkelbrevet hadde særlig gyldighet for det vervede mannskapet i Norge, ettersom det var disse som gjorde garnisonstjenesten. Det var derfor viktig for de militære i garnisonsbyen Christiania. Derimot var det mindre gyldig for den alminnelige soldat i Norge fordi disse i all hovedsak besto av utskrevet mannskap.

Likevel sier artikkel 188 i krigsartikkelbrevet at krigsrettene skulle ta hensyn til analogi ved det militære regelverket. Det innebar at man skulle knytte sakene til gjeldende regler selv når sammenhengen mellom forbrytelsen og regelverket ikke var umiddelbart klar. Derimot er grensen mellom ren *tolkning* og *analogi* flytende. Det neste krigsretten skulle ta hensyn til var ‘billighet’,⁸⁹ billighet vil si det *rimelige*.⁹⁰ Krigsretten skulle også benytte seg av de sivile lovene og til sist skulle det tas hensyn til «almindelig vedtagen Krigsbrug». Det siste var en sedvanehjemmel ment for å bøte på leiehærenes skiftende tilhørighet. Denne ble imidlertid mindre aktuell ettersom andelen utskrevet mannskap økte.⁹¹

Krigsrets Instruction

Krigsrettinstruksjon hadde sju kapitler med følgende overskrifter:

1. om Rettens Holdelse.
2. om Under-eller Regiments-Ret.
3. om Stand-Ret.
4. om Garnisons-Ret.
5. om Consistorial eller geistlig krigsret.
6. om General-og Over-Krigsret.
7. om Straffene efter Dom.

Krigsrettinstruksjonen tar grundig for seg hvordan rettsprosesser og rettshåndhevelse skulle foregå. For garnisonsrettens vedkommende er derfor denne delen av det militære lovverket viktig. Særlig kapittel 4, men også 1, 2, og 7. Det ligger imidlertid et misforhold i instruksjonens fem ulike domstoler og paragraf 1, som bare definerer en under- og overkrigsrett. Forklaringen synes i følge Henrik Bliksrud å være, at de andre domstolene kan betraktes som særdomstoler.⁹²

⁸⁹ KA: Kapittel 13, § 188, 92.

⁹⁰ Sunde, Øyrehagen Jørn: «Fornuft og Erfarenhed» *Framveksten av metodisk medvit i dansk-norsk rett på 1700-talet*. Avhandling til graden doctor juris (dr. Juris), Universitetet i Bergen, 2007, s. 337.

⁹¹ Stuestøl, ”Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814”.

⁹² Bliksrud, *Humanitet og militære jurisdiksjon*, s. 22.

Forklaringen over Krigsrets Instructionen

Siste del av det militære regelverket er Forklaring over Krigsrets Instructionen. Innledningsvis i forklaringen presiseres det at denne er ment til bruk i fredstid.⁹³ Regelverket var viktig for garnisonsretten på grunn av domstolens forhold til festning og garnison. I paragraf 1, men også i store deler av forklaringen, vises kommandantens overordnede rolle. «Intet maa foretages i en fæstning, være sig Forhør eller Krigsret, Arrestering eller de Arresteredes Løsladelse, uden at Commandanten derom tilbørligen er bleven underrettet».⁹⁴

Det militære rettssystemet

På samme måte som krigsartiklene skulle gjelde i krig, ble de første militære domstolene opprettet for å utføre raske og effektive dommer i en krigssituasjon.⁹⁵ Ettersom det ble mer vanlig med stående hærstyrker i fredstid utover 1600-tallet, fikk man tilsvarende permanente domstoler. Øverst i det militære rettssystemet på 1600- og 1700-tallet var kongen i den dansk-norske staten. Kongens rolle som øverste instans innebar i hovedsak, etter eneveldets innføring, å avgjøre i saker av svært alvorlig art. I enkelte tilfeller kunne også Stattholderen ha denne posisjonen.⁹⁶ I tillegg til konge, over- og underkriksrett, fantes det en rekke militære rettsorganer som behandlet spesielle saker før de eventuelt ble sendt videre. Under skal jeg ta for meg sentrale trekk ved den første instansen ved de militære domstolene, nemlig underkriksrettene regimentsrett, garnisonsrett, standrett og konsistorialrett. Garnisonsretten blir bare kort nevnt ettersom videre utredelse kommer i neste kapittel. Deretter skal jeg ta for meg overkriksretten.

Etter krigsrettsinstruksjonens paragraf 2 skulle det ikke settes krigsrett før «naar Sagen er civil, og angaaer Penge og gods, eller criminel, og medfører haard Straf paa Kroppen, Livet, eller Æren».⁹⁷ For mindre forseelser og forbrytelser risikerte det militære mannskapet å få arbitrær straff, eller straff uten hjemmel i lov. Myndigheten til å gi vilkårlige straff lå hos kommandanten i en garnison. Dette kommer fram av *Forklaringen over Krigsrets Instructionen*: «de arbitraire Straffe, hvormed Commandanten belægger Forseelser».⁹⁸ Det er imidlertid mye som tyder på at arbitrær straff også ble utdelt på lavere nivå. Oppfattelsen av at

⁹³ FKRI: s. 125.

⁹⁴ FKRI: §1, s. 125.

⁹⁵ Solberg, "Militær jurisdiksjon. De militæres juridiske fordeler og ulemper ved Bergenhus garnison i årene 1684- 1720," 47.

⁹⁶ Ibid., s. 57.

⁹⁷ KRI: Kapittel 1, § 2, s. 97.

⁹⁸ FKRI: § 8, s. 128.

militæret sto for summarisk og vilkårlig vold får støtte av sitater, her gjengitt fra Rist *Fra Støvlet- Tiden*, som: «Naar der er ikke er noget at udrette med Fornuften, maa man bruge Stokken».⁹⁹

Det var jurisdiksjonssjefene som avgjorde om anmeldte saker skulle etterforskes og bringes inn for krigsrett. Den øverste jurisdiksjonssjefen var den militære øverstkommanderende, mens på det laveste trinnet, var jurisdiksjonssjefen også regimentssjefen. Regimentssjefen kunne opptre som leder i krigsrett, da tok vedkommende ut påtale i saken og dømte under krigsrett. Dermed får man en interessant situasjon med tanke på rettssikkerhet - der påtalen og domsmyndighet *ikke* var holdt adskilt.¹⁰⁰

Når det var avgjort at saken skulle føres for krigsrett måtte det skje innen seks uker, ellers ville arresten oppheves.¹⁰¹ Den tiltaltes militære grad og alvorligheten av den straffbare handlingen, avgjorde på hvilket nivå saken skulle prøves. De som forberedte sakene, administrerte og ledet rettsforhandlingen, var auditørene. Disse hadde i motsetningen til jurisdiksjonssjefene, en viss juridisk kjennskap ettersom auditøren tok 'eksamen' i sivil og militær rett hos generalauditøren (se vedlegg for eksempler på spørsmål auditøren fikk under eksamen).¹⁰² Auditørene ledet også forhøret for å utrede om det skulle holdes videre krigsrettsmøte eller ikke. Forhøret var ikke dømmende, men en utredelse for videre saksgang.

Underkrigsrettene

Underkrigsrettene enten det var regimentsrett eller garnisonsrett, besto av 13 dommere fordelt på sju klasser. Om den tiltalte var menig eller underoffiser ble retten kalt *simpel krigsrett*. Dommerne skulle da bestå av to menige, to korporaler, to sersjanter, to sekondløytnanter, to premierløytnanter, to kapteiner og én stabsoffiser som leder. Dersom den tiltalte derimot var offiser eller kaptein, ble retten kalt *stabskrigsrett*. Da skulle dommerne bestå av fire sekondløytnanter, fire premierløytnanter, fire kapteiner og én stabsoffiser som leder.¹⁰³

⁹⁹ Rist, Peter Frederik, *Fra Støvlet-Tiden: kulturhistorisk bidrag til Det attende aarhundredes karakteristikk* (Kjøbenhavn: Andr. Fred. Høst & Forlag, 1884), s. 157.

¹⁰⁰ Johansen, Geir-Otto, *Generaladvokaten og det militære rettsvesen: en historisk oversikt* (Oslo: Generaladvokatembetet, 1997), s. 9.

¹⁰¹ KRI: Kapittel 1, § 9, s. 100.

¹⁰² Halvorsen, Marit. *Ole Christopher Wessel: En opplysningsjurist*. Rettshistoriske studier nr. 11. Institutt for offentlig retts skriftserie nr. 1 (Oslo: Institutt for offentlig rett, 2004), s. 33.

¹⁰³ KRI: Kapittel 2, §11 og § 12, s. 101-102.

Auditøren ledet som nevnt forhøret og krigsretten, men hadde selv ikke votum. I tillegg fantes det upartisk krigsrett. Denne fungerte på samme måte som underkretsrettene, men skilte seg ved at regimentssjefen eller festningskommandanten pekte ut dommere som *ikke* hørte til delinkventens regiment eller garnison.¹⁰⁴

Standrett

Til forskjell fra underkretsretten ble standrett opprettet i nødtilfeller og det ble kun votert for eller imot dødsstraff. Utfallet av standrett var enten død eller full frifinnelse for den tiltalte. Det dreide det seg derfor om svært alvorlige saker som, om de lot vente på seg, kunne få alvorlige følger for den tiltalte. Det ble ikke nedsatt en krigsrett og dommen skulle raskt ekserveres. Den tiltalte hadde heller ingen benådningmuligheter, men det skulle holdes strandforhør i forkant.¹⁰⁵ «Gierningen i sig selv er baade Anklager og Vidne [...] Standret uden nogen videre Undersøgelse at holde».¹⁰⁶ Standrett var i utgangspunktet ment for en krigssituasjon.

Konsistorialrett

Alle saker som angikk kirken og geistligheten skulle kunne dømmes også i felten, sa kretsrettinstruksjonen. Derfor hadde man konsistorialretten til å behandle alle forefallende ekteskapsaker. Til å dømme i disse sakene skulle hoffpredikanten eller feltprosten fungere som president. Som meddommere, eller assessorer, var regimentsprestene og «nogle erfarne Officerer», i tillegg til auditøren fra den anklagedes regiment.¹⁰⁷

Overkretsretten og generalauditøren

I overkretsretten *eller* generalkretsretten, skulle bare de alvorligste sakene tas opp. I første rekke gjaldt det majestetsfornærmelser, «forgribelser mod Vor Høihed», og hemmelig korrespondanse med fienden. I tillegg til den noe vage 'forråde' festningene, flåten eller kretsfolket og fornærmelser av feltmarskalk eller general. 'Mishandlinger' begått av hele eller halve regimenter eller kompanier, og konflikter mellom offiserer og soldater der

¹⁰⁴ Nagel, "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet", s. 113.

¹⁰⁵ Ibid., s. 114.

¹⁰⁶ KRI: Kapittel 3, § 21, s. 107.

¹⁰⁷ KRI: Kapittel 5, § 24, s. 109.

underkriksretten var inhabil hørte også til samme rett. Overkriksretten skulle også behandle anker som gjaldt offiserer og anker som dreide seg om penger og gods.¹⁰⁸

Retten skulle tilsammen bestå av 13 dommere. Generalauditøren førte krigsrettsprotokollen og satt selv som én av de 13 dommerne. Ulikt auditøren hadde generalauditøren også stemmerett i sakene. Til de viktigste sakene skulle det derimot samles hele 25 dommere. Rettshistoriker Marit Halvorsen har imidlertid påpekt problematikken med å i det hele tatt finne nok dommere til disse krigsrettene.¹⁰⁹

Alle dommer sendt fra lavere underkriksrettene som gjaldt: «Ære, Liv eller en Höy - og Ober- Officers Charge» skulle sendes til kongen for endelig resolusjon.¹¹⁰ Før de ble sendt til kongen skulle dommene først behandles av generalauditøren. Generalauditøren var altså leddet *mellom* krigsrettene og kongen. Generalauditøren skulle undersøke hvorvidt dommene var i samsvar med krigsartiklene og gjeldende lov, og om de inneholdt feil eller misforståelser gjort av de lavere underkriksrettene. Hans betenkninger til dommene kunne være forslag om stadfestelse eller formildelse av dommene. Om krigsretten hadde tolket lovverket galt, kunne dommen sendes i retur med påbud om ny dom etter generalauditørens instruks.¹¹¹

Om generalauditøren derimot *ikke* fant feil i rettshåndhevelsen hadde den tiltalte i kriminalsaker ingen mulighet til å anke dommen. Da var dommen endelig og en kopi av dommen sammen med approbasjon (godkjennelse) og attest for fullbyrdelse av straffen, skulle sendes fra lavere instanser til generalauditøren for oppbevaring. Samtidig sto kongen helt ubundet av krigsrettens første dom og/eller generalauditørens betenkning ved dommen.

Til sist var det kongen som skulle avgjøre om dommen skulle bli stående, skjerpes eller formildes. Det var ikke straffeutmålingen som avgjorde om saken ble sendt til kongen, men forbrytelsen i seg selv. Dermed kunne en æressak med 'mild' straff bli sendt til kongen, mens strengere straffer for mindre forseelser ene og alene bli avgjort av underkriksrettene. Dermed kunne underkriksrettene dømme strengt uten at kongen fikk kjennskap til det, eller var

¹⁰⁸ KRI: Kapittel 4, § 30 og § 31, s. 111-114.

¹⁰⁹ Halvorsen, *Ole Christopher Wessel*, s. 32.

¹¹⁰ Instruks av 1794 for generalauditør Friderich Julius Kaas. Forsvaret, Generalauditøren, arkivet. Instruxer, uniformsreglementer, fortegnelser over g.a, arkivregistratur og afleveringsdesignasjoner (I).

RA/RAFA-1772/F/FA/L0001/001a

¹¹¹ Ramstad, *Soldat og håndverker*, s. 128

involvert i rettshåndhevelsen.¹¹² Selv om generalauditøren var kontrollinstans og kongen kunne endre domsavsigelsene, må det likevel poengteres at rettsikkerheten for den tiltalte både var avhengig av at underkretsrettene og generalauditøren utøvet sitt embete riktig og lovlig.¹¹³

Generalauditørens oppgaver og ansvarsområder er utførlig beskrevet i embetsinstruksen og i den allerede nevnte krigsrettsinstruksen. Generalauditørinstruksen inneholdt tjue punkter og var i stor grad basert på krigsrettsinstruksen.¹¹⁴ Første punkt i embetsinstruksen ga også en formaning til personen bak embetet:

Skal vores General auditeur udi vores navn og paa vores vegne Justitien ved vores Milite og vores militaire Etat i vort rige Norge, efter Guds og vores Lov, i særdeleshed efter vore Krigs Article, forordninger, befalinger og Resolutioner, som enten alleerde ere udgivne, eller herefter udgivne vorde, sticte administrere og tilbørligen befordre, saa og af yderste kræfter didhen see, al Ret og Refærdighed, uden forskiæl, eller Persons anseelse, eller hensigt til noget andet, være sig hvad det og være ville, efter Billighed, uden affecter eller passioner sit ordentlig Løb og ubehindrede Fremgang maae have, paa det der i alle Retten satte Sager og Processer overalt liigeførmig og ordentlig skal føres, og uden unyttig Ophold, eller skadelig Langdregtidhed, tilstedebringes, og alt dette saaledes, som han for Gud og Os, formeldelst sin Eds pligt agter og vil være bekiendt.¹¹⁵

Teksten over er fra første punkt i Ole Christopher Wessels 'Instruction' datert den 27 november 1776. Instruksen var ikke utelukkende laget til generalauditør Wessel, man satte bare inn navnet i det faste formularet. På samme måte gjorde man det med Wessels etterfølger Frederich Julius Kaas.¹¹⁶ Tredje og fjerde punkt er særlig viktig for forholdet mellom generalauditøren og auditøren. Denne forklarer den overordnede stillingen overfor auditører og jurisdiksjonen. Tredje punkt gir plikt til oppsyn av auditørene og i fjerde punkt stilles krav til eksaminasjon av samme gruppe: «skal han have flittig Inspection og Tilsyn, at de deres Charges retmæssig og forsvarlig exercerer, og ellers enhver til sin Skyldighed at anviise.»¹¹⁷

Generalauditøren hadde altså en viktig rolle som kontrollfunksjon når det gjaldt kretsrettene. Han skulle jevnlig inspisere sine underordnede auditører og rettsbetjenter, og kontrollere at de

¹¹² Stuestøl, "Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814", s. 32.

¹¹³ Halvorsen, *Ole Christopher Wessel*, s. 33.

¹¹⁴ Blikrud, *Humanitet og militær jurisdiksjon*, s. 37.

¹¹⁵ Instruksjon av 27. november 1776 for generalauditør Ole Christopher Wessel. Forsvaret, Generalauditøren, Intruxer, uniformsreglementer, foretegnelser over g.a, arkivregistratur og afleveringsdesginationer. RA/RAFA-1772/F/Fa/L0001/001a.

¹¹⁶ Blikrud, *Humanitet og militær jurisdiksjon*, s. 37.

¹¹⁷ Instruksjon av 27. november 1776 for generalauditør Ole Christopher Wessel. Forsvaret, Generalauditøren, Intruxer, uniformsreglementer, foretegnelser over g.a, arkivregistratur og afleveringsdesginationer. RA/RAFA-1772/F/Fa/L0001/001a.

utførte sine tjeneste riktig og forsvarlig.¹¹⁸ Generalauditøren hadde også overoppsyn med salget i marketenteriene (i marketenteriene ble det solgt varer som ikke var inkludert i soldatforpleiningen).¹¹⁹ Om generalauditøren var i felten skulle han sørge for kontroll og avhør av spioner, fiendtlige fanger og desertører. Han skulle også ha kontroll med bidragene til offisersenkekassen. Frem til 1824 hadde også generalauditøren overoppsynet med den militære skift- og auksjonsforvaltningen.¹²⁰

Sammenfatning

Forordningen av 7.mars 1749 definerte hvem som sto under det militære vernetinget i perioden. Til den militære jurisdiksjonen i Christiania hørte menige, offiserer, vervede, utskrevet mannskap, men også koner og barn som bodde sammen med sine menn og fedre i garnisonsbyen. Forordningen presiserte også at sivile som frivillig eller ufrivillig sto under militær ledelse eller var i militær varetekt, hørte til jurisdiksjonen. Lovverket garnisonsretten forholdt seg til var i hovedsak Christian 5.s krigsartikler og forklaring til krigsrettsinstruksjon av 1683, og krigsrettsinstruksjonen av 1703. Utover dette kom lovene og forordningene som ble utgitt i perioden.

Underkriksrettene, enten det var regimentsrett eller garnisonsrett, forholdt seg til overkriksretten og generalauditøren. Generalauditøren utøvde en betydelig kontroll ved at han skulle undersøke om domsavsigelser avsagt i underkriksrettene hadde hjemmel i gjeldende lov. Alle saker som imidlertid gjaldt «Ære, Liv eller en Höy-og Ober-Officers Charge» skulle sendes til kongen for endelig resolusjon.

¹¹⁸ Johansen, *Generaladvokaten og det militære rettsvesen*, s. 10.

¹¹⁹ KRI: Kapittel 6, § 39 og 40, s. 118.

¹²⁰ Johansen, *Generaladvokaten og det militære rettsvesen*, s. 11.

4. Garnisonsretten – funksjon og praksis

ingen Chef kan være beføiet, at foeslaae nogen til Auditeur, eller nogen heller til en Auditeur skal beskikkes eller befordres til Functionen, med mindre at han alletider først for General-Auditeuren er bleven præsenteret, af ham examineret, og med behørig tilstrækkelig Attest om Capacitet og Dygtighed til samme Function er vorden forsynet.¹²¹

I dette kapitlet skal jeg ta for meg garnisonsrettens funksjon i det militære rettsvesenet og rettspraksisen ved domstolen. Jeg vil først i kapitlet ta for meg garnisonsretten. Deretter vil jeg se på auditørens konkrete oppgaver, rolle i krigsretten og auditørene i undersøkelsesperioden. Jeg vil i korte trekk se på auditørens status for å danne et bilde av auditøren.

De kompaniene som var adskilte fra sine regimenter i en garnison skulle stille for garnisonsrett. I de tilfellene det var innkvarterte hele regimenter med regimentets ledelse skulle disse holde krigsrett selv. Kommandanten var jurisdiksjonssjef på festningene og skulle bli underrettet om, samt godkjenne alle dommer før de ble eksekvert enten de var dømt av en regimentsrett eller garnisonsretten.¹²² I garnisonsbyen Christiania kunne det altså holdes *både* garnisonsrett og regimentsrett samtidig.

Auditøren var juridiske embetsmann og krigsrettens skriver. Ettersom auditøren var krigsrettens skriver var det kun auditøren som skulle håndtere den paginerte justisprotokollen som ble brukt under krigsrett. Auditørprotokollen var ‘gjennomdragen’, det vil si én snor gikk gjennom hele protokollen og endte tilslutt i et segl med autorisasjon fra generalauditøren. I autorisasjonen skrev generalauditøren hvor mange sider protokollen inneholdt: «Udi dend Justitz-Protocoll, der inderholder Tree Hundrede Tredeve og een Folia haver den allernaadigst beskikkede Auditeur Udi Aggers-huus Fæstning».¹²³

¹²¹ Instruks for auditørene i Norge, 13. Mars 1706. Goiske, Rosenstand: *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Første del 1670- 1746 (Kjøbenhavn, 1803), s. 132.

¹²² KRI: kapittel 4, § 22 og § 23, s. 108.

¹²³ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, nr. 19. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0012

Saksgangen ved garnisonsretten¹²⁴

Som nevnt var det jurisdiksjonssjefene som avgjorde om lovbrudd skulle avgjøres ved krigsrett eller straffes arbitrært. Om saken var slik at den burde rettsforfølges, kom auditørene inn i bildet. Auditørens oppgave var å undersøke og skaffe til veie de viktigste opplysningene om saken. I følge auditørinstruksen fra 1706 var det fast oppsett på stevning (dokument sent til domstol for å starte rettssak) og hvordan et krigsrettsmøte eller forhør skulle foregå. Stevningen skulle være skrevet under av en med juridisk kompetanse. Den ansvarlige noterte anklagene og *den* eller *de* tiltalte i saken, samt årsaken til stevningen. Stedet, tidspunkt og dato for når retten skulle møtes ble også fastsatt. Tidspunktet skulle være slik at både anklageren og den anklagede hadde tilstrekkelig tid til å skaffe vitner og bevis, samt motbevis før krigsretten ble samlet.

Etter at auditøren hadde samlet inn nødvendig informasjon om saken og eventuelle vitneutsagn, kunne vedkommende kalle inn til krigsforhør eller krigsrettsmøte. Partene var pliktige til å møte i retten eller sende noen på deres vegne, og uteblivelse skulle i teorien straffes.¹²⁵ Når assessorene og preses var samlet, skulle auditøren notere hvem som hadde 'befalt' krigsretten satt, hvilke assessorer som var til stede, hvem anklageren var, den tiltalte og i korte trekk hva saken gjaldt. I tillegg skulle stedet der forhøret ble holdt, dato, årstall og tidspunktet nøye føres opp. Deretter skulle preses, assessorene og auditøren avlegge ed foran partene i saken. Auditøren leste da eden opp foran dommerne:

Vi til nærværende Krigsret forsamlende Dommere, Sværge ved den almægtige Gud, at vi, i den her ved Retten forefaldende Sag, verken formedelst Venskab, Frænskab, eller Gunst, ei heller formedelst Skienk, gave, og langt mindre af Frygt, Fiendskab, had eller Nid; men allene efter Klage og Tilsvar, ville dømme overeenstemmende med [...] Krigsartikler, Love og Anordninger, saaledes som vi ville, at Gud paa den yderste Dag skal dømme og kiende over os.¹²⁶

Etter at eden var opplest skulle dommerne svare auditøren med tre fingre i været «Ja, dette skeep». Vitner, anklager og den anklagede skulle også avlegge ed i forkant av rettsmøte. Deretter ble anklagen lest opp for retten og auditøren spurte anklageren eller anklagerne om de fremdeles sto ved påstanden sin.

¹²⁴ Bygger på instruksen for auditører i Norge, 13. mars 1706. Goiske, Rosenstand: *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Første del 1670- 1746. Kjøbenhavn, 1803, s. 135-147.

¹²⁵ Erichsen, Bodil Chr. *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet* (Oslo: Tingbokprosjektet, 1993), s. 41.

¹²⁶ KRI: Kapittel 2, § 12, s. 102.

Etter at vitnene hadde avlagt eden ble de deretter ut spurt på to områder, om dem selv og om saken. «1.ste Vidne Maria Catherina Bech, der sagde, paa Udspørgende, at hun er 25 Aar gammel [...] hvilken aflagde Eed med oprackte Fingre efter Loven.»¹²⁷ Først om navn, alder, om vedkommende hadde vært til gudstjeneste, fødested, hvem foreldrene var og hvor vitnet bodde eller oppholdt seg. I tillegg til hva de levde av, om man var gift og antallet barn. Krigsretten spurte også om vitnet hadde slektskap til anklageren, om man var fiende med den tiltalte eller om anklageren hadde lovet noe for at vitnet skulle stille i retten. Auditørinstruksen ga imidlertid mulighet for at noen spørsmål kunne sløyfes. Av auditørprotokollene for garnisonsretten kommer det likevel fram at selv ikke vitnenes navn alltid ble notert.

Krigsforhør

Krigsforhørene var ‘forberedende runde’ i saksgangen og derfor ikke dømmende. Tilstede under krigsforhøret skulle det være tre dommere, én preses og to assessorer. Om saken gjaldt en underoffiserer eller menig skulle preses være av kapteins rang og assessorene løytnanter. Gjaldt forhøret en offiserer het det *stabskrigsforhør* og skulle da bestå av en stabsoffiser og to kapteiner. Disse hadde ingen rett til å delta i verken rettsundersøkelsene, forhandlingene eller påvirke rettens gang. Deres rolle var å ‘legalisere rettsforhandlingene’, altså kan deres funksjon regnes som et rettsvitne.¹²⁸

Av auditørprotokollen ser det imidlertid ut som antall dommere under krigsforhør i hovedsak var mellom to til tre personer i tillegg til auditøren. I likhet med Espen Bugge Solbergs undersøkelse finnes eksempler på at auditøren *ikke* var tilstede og at antallet kunne variere fra tre til fem personer.

Den som stevnet saken inn skulle forhøres først, dette gjaldt også klagerens vitner. Forhøret skulle skrives og føres inn i protokollen mens krigsretten fremdeles var samlet. Man skulle ikke skrive på løse ark, men føre rett inn i protokollen. For å forhindre at man korrigerer i selve protokollen skulle auditøren der det var tvil eller betenkeligheter, skrive et forslag først. Dette skulle leses opp for deponenten (anklagede) for å være sikker på at innholdet var forstått og informasjonen riktig. Om forslaget ikke stemte med deponentens oppfattelse av

¹²⁷ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, nr. 19.

Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, s. 149-161.

¹²⁸ Krokmoen, ”Litt om det militære rettsvesen i Norge i eldre tid”, s. 71.

saken, skulle denne endres enda en gang. Det nye forslaget måtte deretter leses opp for retten igjen.¹²⁹ Praksisen med å skrive og lese fra protokollen mens krigsretten var samlet var ment for å hindre forfalskning og sørge for rettsikkerheten til den anklagede. Om ikke auditøren fikk tid til å skrive ned forhøret i samme krigsrett måtte han vente til neste gang krigsretten var samlet. På denne måten mente man at ingen kunne forandre eller føre inn falske påstander i selve protokollen.

I instruks fra 1706 for auditører ble det særlig påpekt at auditøren måtte være påpasselig i denne delen, slik at ikke tvilsomme eller usikre momenter av den anklagedes påstand ble skrevet inn. Auditørens oppgave var å skrive ned saken slik at den *ikke* kunne bli oppfattet på ulike måter til votering. Derfor skulle auditøren hjelpe anklagede: «og om sin Mening tydeligen sig at kunne explicere, Deponenten paa rette Vei hjelpes, dog alligevel ingenlunde, at lægge ham Ordene i Munden [...]».¹³⁰ Dersom det *skulle* være mistanke om falske vitneforklaringer og påstander skulle disse noteres i protokollen slik at krigsretten kunne reflektere over dem. Det samme gjaldt motstridende forklaringer. Ved mistanke om at vitnet ikke snakket sant, skulle auditøren minne vitnet på eden vedkommende hadde avlagt og sanksjonene ved brudd av denne.

Selv om auditøren i utgangspunktet skulle unngå feil og overstrykninger i selve protokollen, var dette det ideelle. Samtidig tar instruks høyde for at auditøren *kunne* gjøre feil. Protokollene etter garnisonsretten er også fulle av understrekninger, utstrykninger og setninger lagt til i etterkant. Det finnes også eksempler på at skriften endret seg og skiftet farge midt på en protokollside.¹³¹

Til slutt i forhøret skulle anklager, tiltalte og vitner spørres om de hadde noe mer å tilføre i saken. Om så ikke var tilfelle, skulle dette skrives inn i protokollen og protokollen legges fram for preses og assessorene som alle skrev under, til sist skrev auditøren under selv. Om forhøret ikke ble ferdig samme dag kunne det utsettes.

¹²⁹ Instruks for auditørene i Norge, 13. mars 1706. Goiske, Rosenstand: *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Første del, 1670- 1746 (Kjøbenhavn, 1803), 140.

¹³⁰ Instruks for auditørene i Norge, 13. Mars 1706. Goiske, Rosenstand: *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Første del, 1670- 1746 (Kjøbenhavn, 1803), 142.

¹³¹ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justitsprotokoll 1808-1815, nr. 25, s 135.
Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0016

Krigsrettsmøte

Som nevnt var auditøren uten stemmerett i garnionsretten, men han skulle gi retten rettsbelæring før votering. Krigsretten var kollegialt ordnet og skulle bestå av 13 dommere. Sammensetningen av assessorer i retten skulle være minst to fra hvert gradstrinn, regnet ovenfra og ned til den graden den tiltalte hadde. Sammensetning av dommere i garnionsretten var i likhet med andre underkriksretter, avhengig av den tiltaltes militære grad (se forrige kapittel).

Votering skjedde fra lavest til høyest rang. Altså skulle de minst skolerte votere først. Menige soldater ble etterfulgt av underoffiserer og videre opp til preses (formann). Preses skulle enten være kommandanten på Akershus festning eller regimentssjefen. Det var preses, som pekte ut assessorene i krigsrett. Prinsippet om at man skulle dømmes av sine kolleger, derfor skulle assessorene alltid være fra den tiltaltes kompani eller regiment.¹³² Hvert gradstrinn hadde én stemme og dommen ble avsagt ved alminnelig flertall.¹³³ I auditørprotokollen kunne votering se slik ut: «Bombarderernes votum, Serganternes votum, Second-Lientenanternes votum, Premier- Lientenanternes votum, Capteinernes votum, Præsis- Votum».¹³⁴ Ordningen med å votere fra minst til høyest var imidlertid ikke helt problemfri. Den som avga uriktig votum og forble egenrådlig, ble straffet med ekskludering fra å sitte videre som dommer i retten.¹³⁵

Auditørens oppgaver

Auditøren var militær skifte- og auksjonsforvalter, og behandlet skifter og auksjoner etter offiserer, offiserenker, underoffiserer og menige. I garnionsretten hadde han, i motsetning til dommerne, en viss juridisk skoling i militær og sivil rett. Antagelig har auditøren hatt autoritet i egenskap av denne skoleringen. Til og med 1804 besto denne av eksamen hos generalauditøren. Etter resolusjon av 13. April 1804 i ble det imidlertid stilt nye juridisk krav til utdannelse for auditører. Etter resolusjonen skulle auditøren ha latinsk-juridisk eksamen ved Københavns Universitet.¹³⁶ Auditørene skulle like fullt eksamineres av generalauditøren

¹³² Ramstad, *Soldat og håndverker*, s. 128.

¹³³ *Ibid.*, s. 126-128.

¹³⁴ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1785-1808, nr. 24.

Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0015, s. 89.

¹³⁵ Resolusjon 20. Mars 1706 ang. dem som i krigsretter et uretmæssigt Votum give. Goiske, Rosenstand: *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Første del 1670- 1746. Kjøbenhavn, 1803, s. 148-149.

¹³⁶ JASAA. Bind 2, s. 435-436.

også etter resolusjonen av 1804. I en resolusjon av 6.mars 1795 kommer problematikken omkring auditørens status og egnethet fram:

Auditeur-Chargerne ved Regimenterne er unægteligen af den Vigtighed, at man ikke kan være omhyggelig nok for at see dem altid besatte med Mænd, der baade i henseende til deres juridiske Kundskaber og andre gode Egenskaber findes skikkede til at opfylde alle de Pligter, som Embederne paalægge dem. Den Beholdning, som det militaire Reglement bestemmer for disse poster, er imidlertid saa maadelige, at det ei er at undre over om man undertiden maae være fornøiet med at faae mindre delige Subjekter, da Candidater af udmærkede Talenter gemeenlig gjerne have Udsigt til bedre Embeder, og følgelig ikke meget skiøtte om at gaae ind i en Post, hvor de ved meget og besværligt Arbeide neppe have fornødent Udkomme.¹³⁷

Av resolusjonen ser man at auditørens juridiske kunnskaper og personlig egnethet var viktig. Samtidig som militærets økonomiske hensyn kommer fram. Disse to synes å være vanskelig forenelige. Særlig ettersom det blir påpekt at embetet innebar mye og vanskelig arbeid. Allerede i 1745 kom det et reskript som sa at auditører som hadde tjent noen år skulle befordres til bedre embeter. Ettersom reskriptet ikke ble fulgt, ble det i resolusjonen av 6. mars 1795 påpekt at virkningen av reskriptet fra 1745 var liten, men at det var tiltrengt for å få gode jurister til embetet.

I de Kongelig Dansk Hof- og Statskalenderne finner man opplysninger om statsforvaltningen, men også om kalenderåret og rangfølgen i det dansk-norske riket. Rangfølgen var basert på rangforordningen av 1746 og forklarte rekkefølgen personer av rang skulle plasseres i ut fra hoffet eller ved seremonier eller offentlige festligheter. Rangen kunne arves, tilfalle en ved ekteskap eller ved høyere embetsstillinger.¹³⁸ For året 1752 finner man generalauditøren i fjerde klasse, som nummer seks, altså foran amtmenn i femte klasse. Overauditøren var i sjette klasse som nummer ti. Til sammenlikning var assessorene i Overhoffretten i sjuende klasse.¹³⁹ Imidlertid finner man ikke regimentsauditører eller auditøren i garnisonsrett i listen over rangfølgen.

¹³⁷ Resolusjon av 6. mars 1795. Goiske, Rosenstand: *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende. Fjerde Deels andet Bind. 1792- 1800*. Kjøbenhavn, 1805.

¹³⁸ Bratberg, Terje. (2009, 14. februar). *Rangadel*. I Store norske leksikon, hentet 2. mars 2015 fra: <https://snl.no/rangadel>.

¹³⁹ Königlich=Dänischer Hof=und Staats=Kalender Aus das 1752, Matthias, Rohlf's (Altona), s. 36-65.

Auditørene i undersøkelsesperioden

For årene 1744 til 1757 var Thomas von Westen Engelhart garnisonsauditør ifølge Olai Ovenstads plansjer over den norske hær.¹⁴⁰ Engelhart hadde derfor vært garnisonauditør en stund før mine første undersøkelsesår 1751-1753. Fra 1764 var det ingen kommandant på Akershus festning, og fra 1766 er det heller ikke notert en egen garnisonsauditør.¹⁴¹ For årene 1770-1772 var situasjonen den samme. For årene 1789-1792 var Jens Lorentzen Flor garnisonsauditør og generalmajor H.J. Hesselberg fungerte som interimskommandant på festningen.¹⁴² Av Ovenstads plansjer for årene 1812-1814 er det ikke notert noen garnisonsauditør. Det er det imidlertid for årene 1814-1818, nemlig Casper Laurentius Fabricius. Av protokollen for 1812-1814 ser det imidlertid ut som den konstituerte garnisonsauditøren, Smith, fra 1808 fungerte som auditør mellom 1812 og 1813.¹⁴³ Fra og med september 1814 finner man Fabricius i auditørprotokollen.¹⁴⁴ (se vedlegg)

Garnisonsauditøren underskrev protokollen karakteristisk med en skjev strek etterfulgt av navnet og er derfor lett gjenkjennelig.¹⁴⁵ Selv om Ovenstads plansjer ikke har notert garnisonsauditører for alle årene har det mest sannsynlig vært en vikarierende garnisonsauditør tilstede likevel. Med utgangspunkt i protokollene ser dette ut til å være tilfellet. Nesten alle forhørene og domsavsigelsene i undersøkelsesperioden var underskrevet av en auditør. I auditørprotokollen for årene 1770-1772 og 1790-1792 finnes det likevel eksempler på at krigsforhør ikke ble skrevet under av noen.¹⁴⁶ For årene 1770-1772 skrev heller ikke auditøren under med sin karakteristiske strek selv under krigsrett. Årsaken til dette er det imidlertid vanskelig å si noe om.

Sammenfatning

Garnisonsrettens funksjon synes å være nært forbundet med domstolens rolle i det militære rettsvesenet. Domstolen var en førsteinstans og forholdt seg til jurisdiksjonssjefenes

¹⁴⁰ Ovenstad, Olai, *Den norske hær, 1628-1900*. Utarbeidet 1928-1929. Blad 33, 34, 35 og 36.

¹⁴¹ Ovenstad, *Den norske hær, 1628-1900*. Utarbeidet 1932. Blad 38 og 39.

¹⁴² Ibid., Blad 38.

¹⁴³ Ovenstad, *Den norske hær, 1628-1900*. Utarbeidet 1949-1948. Blad 49-53.

¹⁴⁴ Mellom 20.juli 1814 og 15. september er det imidlertid vekslende navn i protokollen.

¹⁴⁵ Et eksempel på hvordan auditøren skulle underskrive finner man i *Des Reglements für Unsere Geworbene und National-Infanterie, Dritter Theil. Vond dem Soldaten überhaupt, und eines jeden Pflichten: von der Montirung, und dem Anzuge; von dem Ceremoniel, und sonst gewöhnlichen Dienste: Wie auch von den Regiments- und Compagnie-Büchern, Protocollen, Journalen, Rollen, Listen, Attesten, Bässen, Abschieden, Quitungen und Berechnungen*, a. Copenhagen, 1747. Gedruckt bey dem Directeur, über Jhro Königl. Maj. 11. Universit. Buchdruckeren, Johan Georg Höpffner, tab. 51.

¹⁴⁶ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1785-1808, nr. 24. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0015, s. 88.

avgjørelse om rettsforfølgelse av lovbruddet eller konflikten. Når en sak ble stevnet inn, skulle auditøren skaffe til veie opplysninger i forkant av forhøret eller krigsrettsmøtet. Forberedende runde i rettsprosessen var krigsforhøret. Dette var derfor ikke dømmende, men en utredelse om saksforholdene. Imidlertid finnes det eksempler på at man ikke skilte mellom forhør og rettsmøte, men holdt dem samlet. Det sentrale ved auditørens rolle både under krigsforhøret og rettsmøtet, var hans juridiske kunnskap i motsetning til de andre ved domstolen. Samtidig var han uten votum, så rettsbelæring var avgjørende for den tiltaltes rettsikkerhet.

5. Straffeteori og militær straff

*Hvem kan læse historie uden at gyse af rædsel over de barbariske og helt unyttige pinsler, som mennesker, der ellers blev regnet for vise, koldblodigt fandt på og brugte i praksis?*¹⁴⁷

Sitatet er skrevet av italieneren Cesare Beccaria (1738-1794) i 1764. I Danmark-Norge brukte man i Beccarias samtid fysiske straffer både i det sivile og det militære lovverket. I de nevnte krigsartiklene står det: «til Advarsel for enhver, at skye Skam og Skiendsel, og at vogte sig for visse paafølgende Straf».¹⁴⁸ I starten av dette kapittelet vil jeg ta for meg begrepet 'straff' og to hovedteorier innenfor straff, nemlig *gjengjeldelsesteorien* og *forebyggelsesteorien*. Deretter vil jeg gjennomgå de militære straffene som ble brukt av garnisonsretten i undersøkelsesperioden. Det finnes flere militære straffer, men jeg vil kun konsentrere meg om de som faktisk ble brukt. Etter gjennomgangen av de militære straffene skal jeg se på hva slags hensyn som i særlig grad lå bak straffene.

Den moderne juridiske definisjonen av straff er: «Et onde som staten i egenskap av rettsordenens håndhever tilføyer en lovovertreder på grunn av overtredelsen og i den hensikt at det skal føles som et onde».¹⁴⁹ I denne definisjonen ligger det en forutsetning om underordning og overordning. Straffen eller «*ondet*» påføres av enten en person eller et organ i en overordnet posisjon (staten), mot den andre (borgerne) i en underordnet posisjon. For å opprettholde et effektivt straffesystem måtte man ha et velfungerende rettssystem. En konsolidering av staten var dermed en forutsetning for rettsforfølgelse og straff: «the state exercises a growing monopoly on violence and tightens social control, and the judicial system becomes more standardized.»¹⁵⁰ Eva Österberg og Erling Sandmo sier i *People Meet the Law* seg enige i påstanden om at lovverket og domstolene i de nordiske landene hadde bred oppslutning blant befolkningen.¹⁵¹ Oppslutning blant befolkningen var igjen helt avgjørende

¹⁴⁷ Beccaria, Cesare, *Om forbrydelser og straf & Voltaires kommentar*. Oversat med innledning og noter af Sven Helles (København: Museum Tusulanums, 1998), s. 101.

¹⁴⁸ KAB: XIII, § 190, s. 94.

¹⁴⁹ Definisjon av straff. Straff. jus. (2014, 5. mars). I Store norske leksikon. Hentet 16. januar 2015 fra: <https://snl.no/straff%2Fjus>.

¹⁵⁰ Österberg, Eva og Erling Sandmo, "Introduction," i *People Meet the Law. Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, redigert av Eva Österberg og Sølvi Sogner (Oslo: Universitetsforlaget, 2000) 14.

¹⁵¹ *Ibid.*, 10.

for å opprettholde et effektivt lovverk. Staten definerte forbrytelsene og de påfølgende straffene, men folkets oppfattelse av rettferdighet måtte være noe av det samme for å lykkes som dømmende organ.

Gjengjeldelsesteorien

Etter reformasjonen vendte man seg til Bibelen for å finne begrunnelser for strafferetten. Denne tilbakevendingen innebar en dreining mot Guds egne lover moselovene. All rett var av gudommelig art og kunne ikke formuleres uten utgangspunkt i kirken og de ti bud. Endringen av det juridiske systemet som fulgte etter reformasjonen var dermed tett forbundet med det teologiske skiftet.¹⁵² Den nære relasjonen mellom de religiøse levereglene og de verdslige levereglene kan ha hjulpet befolkningen til å lettere akseptere de strenge straffene.¹⁵³

Med dreiningen mot mosaisk strafferett fikk man også en skjerpelse av straffene. En forutsetningene for den mosaiske retts innflytelse lå i teorien om straff som gjengjeldelse og avskrekkelse. Gjengjeldelsesteorien eller *absolutt straffeteori* hadde sitt utgangspunkt i det mosaiske prinsippet om å «bøte liv for liv, øye for øye, tann for tann [...]».¹⁵⁴ Gjennom Christian 5. norske lov fikk mosaisk rett for alvor plass i norsk lovgivning. Særlig er lovens sjette bok om misgjerninger bygd på talionsprinsippet: «Hvo som dræber anden, og det ikke skeer af Vaade, eller Nødværge, bøde Liv for Liv [...]».¹⁵⁵ Også forordninger som kom etter Christian 5. norske lov bygde på mosaiske rett.

Gjengjeldelsesstraff innebar at man straffet ut fra en oppfatning om at visse handlinger fortjente straff uten å ta hensyn til om straffen virket preventivt for fremtidig kriminalitet eller ikke. Formålet var straffen i seg selv, ikke virkningen av den. Det viktigste var at krenkelsen ble gjengjeldt. Innenfor absolutt straffeteori skulle straffen gjenopprette rettferdighet og dermed skape balanse ved at den gjeninnførte balansen som rådet før lovbruddet. Straffen kunne i seg selv ikke rette opp i ubalansen etter lovbruddet, men fordi den dømte ble straffet var ikke lenger 'børen' tung å bære for den skadelidende parten.

¹⁵² Tamm, Ditlev et al., "The Law and the Judicial System," i *People Meet the Law. Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, redigert av Eva Österberg og Sølvi Sogner (Oslo: Universitetsforlaget, 2000), s. 29.

¹⁵³ Anners, Erik, *Den europeiske rettens historie*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1983) s. 185.

¹⁵⁴ Andre Mosebok, kapittel 21, 24 (Om drap og skader).

¹⁵⁵ *Kong Christian den femtes norske lov: 15de april 1687; Med kongeloven 1665* (Oslo: Universitetsforlaget, 1982).

Forebyggelsesteorien

I tillegg til gjengjeldelsesteorien hadde man også forebyggelsesteorien eller nyttehensynsteorien. I forebyggelsesteorien var hensikten å forebygge framtidige lovbrudd. Det viktigste elementet ved teorien var selve trusselen om straff og fullbyrdelsen av straffen. Hensikten med forebyggelsesteorien var todelt. Å forhindre framtidig lovbrudd hos folk generelt (allmennprevensjon) og å forhindre lovbrudd hos den straffedømte (individualprevensjon). Om man legger vekt på det allmennpreventive ved forebyggelsesteorien er det sentrale selve fullbyrdelsen av straffen. Et stort antall mennesker skulle se straffen, altså måtte den skje i full offentlighet og slik avskrekke folk fra å begå liknende kriminelle handlinger.

Lovens straffetrussel kunne også virke allmennpreventivt om et bredt lag av befolkningen hadde kjennskap til loven og *hva slags* straff som ventet ved ulike kriminelle handlinger. Selve håndhevelsen og fullbyrdelsen av straffen var da mindre viktig. Etter denne teorien trengte man ikke å se utførelsen av straffen. Det ville være nok at man hadde kjennskap til straffen, for det i seg selv vil være avskrekkende nok.¹⁵⁶

Hovedargumentet bak individualprevensjon var å forhindre fremtidige lovbrudd hos den som ble straffet. Ut fra et individualpreventivt hensyn var det flere ting som kunne bidra til det. Fullbyrdelsen av straffen kunne være så ubehagelig at den i seg selv fikk delinkventen til å avstå fra flere lovbrudd. Eller, og mer drastisk, ved at den som ble straffet ikke lenger var i *stand* til å begå flere lovbrudd. Gjennom henrettelse, invalidisering og ved at vedkommende ble deportert og fjernet fra samfunnet. Lovbryteren kunne også *resosialiseres* gjennom straffen. Den straffedømte innser da at lovbrudd er moralsk feil og avstår fra å begå flere lovbrudd.¹⁵⁷

Militære straffer

Det militære rettsvesenet kunne benytte seg av et vidt spekter av straffemetoder. Disse var beskrevet av både krigsartiklene og infanterireglementet. Man trengte et lovverk for å regulere den militære stand, men også for å ha kontroll på *hva slags* straffer de fikk og hvordan straffene ble utført. Spesielt for militæret var at man forholdt seg til særskilte

¹⁵⁶ Hauge, Ragnar: *Straffens begrunnelse* (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), s. 18.

¹⁵⁷ *Ibid.*, 19.

militære straffer og straffer som fantes innenfor det sivile rettsvesenet. Likevel var det valgfrihet særlig når det gjaldt varighet, antall repetisjoner av straffen.

I tillegg kunne militæret benytte seg av korreksjon og arbitrær straff som innebar valgfrihet mellom flere straffarter. Dette gjaldt særlig for mindre lovbrudd og forseelser som soldatene gjorde seg skyldige i. Både korreksjon og arbitrær straff var summariske og kom derfor ikke opp for noen domstol.¹⁵⁸ Denne straffemåten måtte «ske paa frisk Gjerning, saa at den kan antages som en *velfortjent Straf*».¹⁵⁹ Slik hadde det militære mulighet til å korrigere soldatene uten å inkludere det militære rettsvesenet i prosessen. En vanlig form for korreksjonsstraff kunne være krumslutning, å ride træhesten eller 'pælståen'.

I kapittel sju i krigsrettinstruksjonen var de militære straffene inndelt i fem ulike kategorier: «Bøder og pengestrafte», «Almindelige Straffe paa Kroppen», «haarde eller piinlige legemsstraffe», «straffe paa Livet» og «Ære-straffe».¹⁶⁰ Det er likevel ikke alle disse straffeformene som forekommer i auditørprotokollen, slik som dødsstraff og æresstraff. Nedenfor vil jeg derfor kun ta for meg de straffene som *finnes* i protokollen i undersøkelsesperioden.

Bøter og pengestrafte

Denne straffeformen ble regnet som den mildeste formen for straff. Den dreide seg om erstatning til fornærmede og deres familier, i tillegg til bøter. Omkostninger og utlegg for saksbehandlingen i krigsrett kom på toppen av dette. Nesten uten unntak var delinkventen nødt til å betale for saksomkostninger, selv om dommen endte med full frifinnelse av den tiltalte. Ved tyveri skulle delinkventen også erstatte tyvgodset om dette ikke kom til rette.

Ofte var de militære økonomisk dårlig stilt, så en må ikke undervurdere alvorlighetsgraden også ved bøter og pengestrafte.

Alminnelige kroppsstraffer

Til 'alminnelige kroppsstraffer' hørte bæring av våpen, fengsel på vann og brød, «pælståen», trehesten og krumslutning. Disse straffene ble *ikke* brukt på forbrytere som hadde gjort seg skyldige i de mest alvorlige forbrytelsene. Unntaket her er fengselsstraffen. Fengselsstraff var

¹⁵⁸ Petersen, *Geworbne krigskarle*, 132.

¹⁵⁹ Rist, *Fra Støvlet-Tiden*, s. 156.

¹⁶⁰ KRI: Kapittel 7, § 21 og § 22, s.122-123.

å regne for en legemsstraff på grunn av at manglende tilgangen på rent vann, lite variert mat og sykdomssmitte fangene i mellom var en fysisk belastning. Kombinasjonen av sykdomsspredning, dårlig kosthold, jernlenker og manglende sanitære forhold gjorde at faren for død var overhengende.¹⁶¹

«Pælståen» eller å *stå på Pælen* var en straff der delinkventen sto på en spiss pæl over en viss tid med hendene bundet fast til enten *pælen* eller et punkt over hodet.¹⁶² Straffen kunne utføres med eller uten sko.¹⁶³

Trehesten eller 'træmærren' var en treplanke satt på høykant med fire ben, som den straffedømte måtte sitte overskrevet på. Enkelte ganger kunne straffen forverres ytterligere ved å henge lodd eller kanonkuler på bena.¹⁶⁴ Eksempel på slik forverring finnes ikke i auditørprotokollen. For øvrig ble bare én delinkvent i undersøkelsesperioden dømt til å «ride træhesten».

Krumslutning innebar at delinkventens hender og føtter ble lenket sammen foran kroppen. Delinkventen skulle i en viss tid sitte fastlåst i en sterkt krumbøyd stilling. Varigheten på straffen var et sted mellom seks og maksimalt 48 timer. En ytterligere skjerpelse av straffen kunne være baklengs krumslutten. Sistnevnte straff forekommer ikke i garnisonsretten. Den ble også forbudt som straff i 1804.¹⁶⁵

Harde eller pinlige straffer

Den tredje straffearten i krigsrettsinstruksjonen var de harde eller pinlige straffene. Disse besto av hard fengselsstraff, spissrotstraff, pisking eller kagstrykning eller brennemerking, avskjæring av ører og avhogging av hånd eller fingre. De to sistnevnte finnes det ikke eksempler på i auditørprotokollen og tas derfor ikke med.

¹⁶¹ Dette inntrykket støttes av fangeprotokollene for slaveriet på Akershus festning der man finner dødsårsaker som direkte kan relateres til fengselsforholdene på festningen. KA-fangeprotokoller, KA0001. Akershus festnings slaveri og arbeidsanstalt, 1780- 1806.

¹⁶² Rist, F. *Fra Støvlet-Tiden*, 188.

¹⁶³ Collett, A. *Fængsler og Straffe i det gamle Kristiania: Særtrykk af "Aftenposten"* (Kristiania: Chr. Schibsteds Bogtrykkeri, 1903), s. 46.

¹⁶⁴ Rist, *Fra Støvlet-Tiden*, s. 187.

¹⁶⁵ Petersen, *Geworbne krigskarle*, 136.

Hard fengsling nevnes av krigsrettinstruksjonen, men akkurat hva ‘hardt fengsel’ innebar, beskrives ikke.¹⁶⁶ Antagelig er det snakk om straffarbeid eller slaveri. Denne straffeformen var ikke utelukkende en straff brukt på militære.¹⁶⁷ Slaveri innebar to grader av straff ettersom slavene ble delt inn i *uærlige* og *ærlige* slaver.¹⁶⁸ De uærlige slavene ble i motsetning til de ærlige offentlig pisket av bøddelen (kagstrøket). Begge gruppene av slaver skulle derimot gjøre tungt straffarbeid i jern. Ettersom Akershus festning gjennomgikk store utbedringer og byggeprosjekter på 1700-tallet, kunne slavene brukes som en del av arbeidskraften. Slavene kunne også gjøre oppgaver som innebar alt fra rengjøring til grøftegraving i Christiania by.¹⁶⁹ Før 1734 ble riktignok de fleste forbryterne sendt til Bremerholm orlogsverft ved København, fiskeriene i nord eller bergverkene.¹⁷⁰ Mellom 1732-1792 var det ifølge historiker Alf Collett 30-50 slaver på Akershus festning. I 1805 ble det rapportert om at det fantes 65 slaver som hver hadde 2,5 kvadratmeter gulvplass.¹⁷¹

Spissrot eller ‘Jagen igjennem Spyd’ var opprinnelig en dødsstraff for landsknekter. Spydene ble med tiden erstattet av hasselskudd, men ettersom man trengte store mengder hassel og disse bare kunne brukes én gang, ble kjepper mer vanlig. Selve straffen besto av at delinkventen gikk avkledd igjennom to rekker av 300¹⁷² oppstilte soldater, der hver soldat delte ut et slag. To underoffiserer passet hele tiden på at slagene var kraftige nok.¹⁷³ Straffen var fryktet blant soldatene og det fortelles om at en unge desertør i 1787 angrep en underoffiser med en kniv i redsel for å bli dømt til spissrotsstraff. Desertøren ville heller gi seg ut for å være morder og bli drept, enn å utstå spissrotstraffen.¹⁷⁴ Det må antas at det mest vanlige antallet repetisjoner av straffen var mellom fire og 16 ganger. I auditørprotokollen finnes samtidig et eksempel på at den tiltalte ble dømt til 17 ganger spissrot. Rist skriver i boka *Fra Støvlet – Tiden* også om en delinkvent som måtte utstå spissrot 36 ganger i løpet av tre dager.¹⁷⁵

¹⁶⁶ KRI: Kapittel 7, §50, s. 123.

¹⁶⁷ Slaveprotokollene brukte kategoriene «Sivil» eller «Militair» på fangene i protokollen. Noe som indikerer at de militære utgjorde en betydelig del av slavene.

¹⁶⁸ I følge A. Collet begynte man først å snakke om straffarbeidere som ‘slaver’ rundt 1720. Collett, *Fængsler og Straffe i det gamle Kristiania*, s. 7.

¹⁶⁹ Stavheim, Synne: ”Akershus festnings slaveri og straffarbeidsanstalt,” i *Arkivmagasinet* nr. 2 (2009). En forordning av 7 september 1764 tillot private å bruke slavene som arbeidskraft utenfor festningen mot betaling.

¹⁷⁰ Collett, *Fængsler og Straffe i det gamle Kristiania*, s. 6-7.

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 38.

¹⁷² I 1791 ble rekkene av soldater innskrenket til maksimalt 200 mann.

¹⁷³ Rist, *Fra Støvlet-Tiden*, s. 183.

¹⁷⁴ *Ibid.*, s. 172.

¹⁷⁵ *Ibid.*, 184.

En annen form for offentlig pisking var *kagstrykning*. Kagstrykning ble utført av bøddelen og straffen medførte at delinkventen mistet æren. Straffen foregikk ved at delinkventen ble avkledd på overkroppen og bundet fast til en påle eller *kage*. Kagen var ofte satt opp på byens torv eller en annen sentral plassering i byen. Deretter ble den dømte pisket 27 ganger på bar rygg.¹⁷⁶ Ettersom krigsartikkelbrevet ikke tillot æresløse soldater medførte denne straffen at man ikke lenger kunne være soldat.¹⁷⁷

Bøddelen utførte også brennemerking og «tyvsmærke». På samme måte som med kagstrykning kunne ikke lenger delinkventen være soldat ved brennemerking. De to straffeformene som er nevnte over, er ikke utelukkende militære straffer, men fantes også i det sivile lovverket.

Avskrekkelse og gjengjeldelse

Av de militære straffene ser man at lovgivningen la vekt på avskrekkelse. Samtidig finnes det i krigsartikkelbrevet også gjengjeldelsesstraffer: «Hvo, som hugger eller stikker efter nogen med en Kniv, som et lumskt og mordiskt Gevær, ham skal Kniven slaaes igiennem Haanden, og rives du imellem Fingrene; men hvo, som skader nogen dermed, skal have sit Liv forbrudt».¹⁷⁸

For at straffene skulle ha tilstrekkelig avskrekkende effekt måtte de militære ha kjennskap til straffene som ventet ved lovbrudd. Krigsartiklene skulle som nevnt leses opp minst fire ganger i året, og offiserene skulle også ha et eksemplar tilgjengelig. Ser man bort fra barrieren med språket, må man gå ut ifra at krigsartiklene var kjent for soldatene. Den øvre strafferammen måtte også være lagt så høyt at straffene *faktisk* virket avskrekkende. Det måtte heller ikke være noen tvil om at militæret, var i stand til å gjennomføre straffene lovene forskrev. Dette var også et av de viktigste argumentene for å gjennomføre de militære straffene i offentlighet. Et siste poeng for at avskrekkelsen skulle fungere var militærets mulighet for å oppdage forbrytelsen.

Utover de militære straffene virket avskrekkende kan det også argumenteres for at de kunne virke moraldannende. Militæret hadde klare regler på hva som ble sett på som rett og galt.

¹⁷⁶ Collett, *Fængsler og Straffe i det gamle Kristiania*, s.14.

¹⁷⁷ KAB: Kapittel 7, § 157, s. 77.

¹⁷⁸ KRI: Kapittel 4, § 24, s. 19-20.

Ved å straffe lovbrudd sanksjonerte man også militære normbrudd. Virkningen ble, ved å la soldatene selv opptre i straffeutøvelsen, dermed forsterket.

Det individualpreventive hensynet ser ut til å være et av de viktigste argumentene for harde kroppsstraffer. Tanken på å utså straffer som for eksempel pælståen eller træhesten skulle være nok til at delinkventen ikke gjentok lovbruddet. Dessuten kan ulike typer av frihetsberøvelse slik som slaveri og fengsel, ha vært et ledd i å hindre kriminelle soldater i å begå nye lovbrudd i tiden straffen ble sonet.

Samtidig må man huske på at selv om militære straffer fungerte avskrekkende og til tider moraldannende, så er det en annen side ved militære straffer som var utført *på* og *av* militært mannskap, nemlig det mentale aspektet. Den mentale siden ved straffene er lite etterprøvbart, men like fullt interessant. Spissrotgang som både var en fysisk og degraderende¹⁷⁹ straff, er et eksempel på en slik avstraffelsesform. En straff der voksne mennesker med velutviklet æresfølelse ble slått av sine medsoldater og kamerater. Soldatene som ble kommandert til å håndheve straffen, var medsoldater og i mange tilfeller også venner av den straffedømte. Ikke bare ble man pisket, men i etterkant skulle man i mange tilfeller leve tett med de som slo. I boka *Fra Støvlet-Tiden* sier imidlertid Rist seg uenig i påstanden om at straffer utført på og av militært mannskap kunne virke moraldannende. «Soldaterne ved den ble tvungne til at være deres Kammeraters Bødler og fordi dens Udførelse absolut maatte virke depraverende paa unge Menneskers Moralitet.»¹⁸⁰ Spørsmålet om hvorvidt militæret som institusjon var med på å endre soldatenes moral er vanskelig å svare på. Jeg kommer tilbake til forventningen om vold og kriminalitet begått av militært mannskap i neste kapittel.

Sammenfatning

Det militære rettsvesenet kunne benytte seg at et vidt spekter av straffemetoder. Rettsvesenet forholdt seg til særskilte militære straffer, og straffer som fantes i det sivile rettsvesenet. Utover straffer som hadde hjemmel i lov kunne militæret benytte seg av arbitrær straff på «frisk Gjerning», men slik det framgår av kapittel 3 skulle dette skje under kontroll av kommandanten på festningen. Krigsrettsinstruksjonen delte de militære straffene inn i bøter og pengestraffer, alminnelige kroppsstraffer, harde eller pinlige straffer, dødsstraffer og æresstraffer, men de to sistnevnte ble ikke idømt av garnisonsretten i perioden. Til grunn for

¹⁷⁹ Underoffiserer, grenadere og jægere ble gjort til menige musketerer. Petersen, *Geworbne krigskarle*, 137.

¹⁸⁰ Rist, *Fra Støvlet-Tiden*, s. 182.

de militære straffene lå både avskrekkelse og gjengjeldelse, men i særlig grad avskrekkelse. Utover avskrekkelsen kan det også argumenteres for at straffene hadde en moraldannende effekt ved at soldatene forholdt seg til samme klare regelverk og sto sammen i avstraffelsen. Samtidig må man ikke glemme den mentale siden av de militære straffene.

6. Sakene

1. Hvad er Soldatens første Pligt?

*At vise sine Overmænd Ærbøddighed og Lydighed,
saavel i som udenfor Tjenesten.*

2. Hvordan bør Soldaten beflitte sig paa at Leve?

*Christelig, ordentlig og ædruelig, samt afholde sig fra
Spil og alle andre Laster.*¹⁸¹

Sitatet kommer fra boka *Kort Afhandling om Soldatens Pligter i Almindelighed, saavel som om Tjenesten i Garnisonen og Feldten* fra 1821. I dette kapitlet skal jeg se på sakstypene og saksomfanget i auditørprotokollen mellom 1751-1814. I første del av kapitlet skal jeg si noe om problemene med kategorisering og utvalg. Deretter vil jeg ta for meg sakene som ble behandlet av garnisonsretten. Hvor mange forhør og krigsrett var det i undersøkelsesperioden? Hvilke personer var det som oftest ble anmeldt og dømt? Tilslutt vil jeg gå i dybden på tre sakstyper, nemlig tyveri, tjenesteforsømmelse og vold. Her skal jeg både presentere eksempler og redegjøre for bestemmelsene om straff for disse forbrytelsene. I kapittel 7 gjør jeg deretter rede for hvilke straffer som faktisk ble idømt.

Kategorisering

Et særlig problem i møte med et stort og 'ubehandlet' rettsmateriale er hvordan man skal kategorisere eller ordne kriminaliteten. De færreste av forhørene dreier seg kun om én tiltale eller én tiltalt. Vold og slagsmål opptrer svært ofte sammen med æreskrenkelser. 11. oktober 1770 måtte soldat Anders Larsen møte i krigsrett etter å ha slått en annen soldat med gevær. I forhøret kommer det fram:

Da det noksom er bevist, at grenad. Anders Larsen har slaget Niels Jacobsen og tilföiet ham den efter feltskjærens attest bekommen skade; hvilket Anders Larsen heller ikke kan nægte, men selv tilstaae samme [...] vel foregive Anders Larsen at klageren har udkiødet ham for en hundsvot og truet ham med en Svöbe, men da det ikke er bevist, og det dog ikke autoriserede Anders Larsen til at slaa Klageren paa hans Post [...].¹⁸²

¹⁸¹ *Kort Afhandling om Soldatens Pligter i Almindelighed, saavel som om Tjenesten i Garnisonen og Feldten. Til Brug for Recrutterne i Exerceerskolen* (Christiania: Jacob Lehmannn, 1821), s. 2.

¹⁸² «Hundsvot» var et sterkt nedsettende skjellsord.

Akershus kommandantskap, auditørens arkiv Justisprotokoll nr. 23 1764- 1772 RA/RAFA-1861/D/Da/L0015, 1764-1772, s. 432.

Som en ser det snakk om både vold og ære, men denne saken ble stevnet inn som en voldssak og derfor har jeg klassifisert som det. Der tiltalen gjelder flere lovbrudd har jeg kategorisert etter hva det ble stevnet inn som.

Et annet kategoriseringsproblem gjelder begrepsbruk. Det er ofte nødvendig å sammenholde flere opplysninger for å tolke uttrykk og begreper som ble brukt. Dette gjelder særlig for å skille desertering fra annen tjenesteforsømmelse. I auditørprotokollene har man benyttet termene «stukket av», «bortgaaet» og «desertert». Er det da snakk om desertering eller tjenesteforsømmelse? De tilfellene det ikke eksplisitt står desertering har blitt klassifisert som tjenesteforsømmelse. Ved andre tvilstilfeller har jeg sett på utfallet av forhøret. Dette har jeg gjort fordi desertering ble regnet som en svært alvorlige forbrytelse og derfor ville blitt notert som desertering, ikke «stukket av» eller «bortgaaet».

Tabell 1. Forhør og endelige dommer i garnisonsretten i undersøkelsesperiodene

Årstall	Krigsrett	Krigsforhør	Dom i krigsrett
1751	9	25	6
1752	12	64	11
1753	5	25	5
Totalt 1751-1753	26	114	22
1770	4	19	4
1771		11	
1772	2	12	2
Totalt 1770-1772	6	42	6
1790	4	5	4
1791	2	5	2
1792	2	10	2
Totalt 1790-1792	8	20	8
1812	6	24	5
1813	9	19	7
1814	17	49	15
Totalt 1812-1814	32	92	27
Sammenlagt i perioden			
1751-1814	72	268	63

Kilde: Forsvaret, Akershus festning, Auditøren. Justisprotokoll nr. 19, 1751- 1753. RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, Justisprotokoll nr. 23, 1764-1772. RA/RAFA- 1861/D/Da/L0015 og justisprotokoll nr. 25, 1808-1815. RA/RAFA-1861/D/DaL0016

Saksomfanget

I auditørprotokollen for garnisonsretten på Akershus festning ble det i de fire treårsperiodene mellom 1751-1814 holdt 72 krigsrettmøter og 268 forhør. I tillegg ble det behandlet og innvilget seks frisedler etter giftermålssøknader. Det ble også gitt opplysninger om slaver ved Akershus festning. Av alle sakene som var til behandling ble 72 saker tatt videre til krigsrett, og av disse endte 63 beviselig med en endelig dom. På samme måte som garnisonsforhør kunne utsettes, kunne også krigsrettmøtene det samme, dersom krigsretten ikke kom til enighet. Grunnen til at det er 72 garnisonsrettmøter og 63 endelige dommer, kommer altså av at krigsrettmøtene ble utsatt.

I kolonnen (tabell 1) som angir årstallene for krigsrettmøtene og forhør, er det kun gjengitt 'hele' år. Noen av forhørene er etter all sannsynlighet påbegynt i ett år og slutført i et annet. Ettersom saksmengden er stor og tiltalen eller den tiltalte kunne endre seg over tid, har det vært umulig 'å følge' disse over tid. Dette gjelder imidlertid bare forhørene. Ingen av krigsrettmøtene eller endelig dom strakk seg over flere år.

I kolonne nummer tre, om forhørene, ser vi at det var langt flere forhør enn krigsrettsmøter. I de fleste tilfeller ble det holdt flere forhør for å få klarhet i om saken skulle gå videre til krigsrett eller ikke. I 1812 gikk et forhør over åtte forhørsmøter før det ble nedsatt en krigsrett. Dette var tilfellet i saken mot musketer Nils Olsen og profoss¹⁸³ Gulbrand Bakke som i 1812 ble forhørt om et tyveri i munderingsmagasinet på Akershus festning. Forhøret strakk seg over 19 protokollsider før det endte i en endelig dom.¹⁸⁴

I kolonne én og to blir det tydelig at et stort antall saker sluttet med minnelig løsning eller ved henleggelse. En synlig tendens er at forhørene endte med «ingen videre Oplysning». Samlet gir tabellen imidlertid ingen indikasjon på om forhøret ble avsluttet helt, eller om det ble gjenopptatt av garnisonsretten på et senere tidspunkt. Hvis vi ser på det samlede antall krigsrettsmøter der dom ble avsagt fordelt på antall år, får man rundt seks krigsrettsmøter per år. Antallet forhør var langt høyere, og i gjennomsnitt om lag 22,3 forhør per år. Ser man på de to tallene blir det tydelig at krigsrettsmøtene var relativt få sammenliknet med forhørene. Det mest oppsiktsvekkende man kan trekke ut av tabellen er den varierende saksmengden i de ulike årene av undersøkelsesperioden.

Saksmengden i de ulike årene

Året 1752 skiller seg merkbart ut i saksmengde. Samlet foretok garnisonsretten 64 forhør og 12 krigsrettsmøter dette året. Deretter kom 1814 med 66 saker, hvorav 17 var krigsrettsmøter og 49 forhør. 1814 var også det året med høyest antall krigsrettsmøter i undersøkelsesperioden, og året utgjorde 24 prosent av alle rettsmøtene. 1791 skiller seg ut i motsatt retning med færrest saker. Krigsretten behandlet bare sju saker dette året. Årene 1751-1753 behandlet garnisonsretten 140 saker, i stor kontrast til 1790-1792, med 28 saker. For årene 1812-1814 var det 124 saker, mens 1770-1772 bare 48. Undersøkelsesperioden sett under ett, de tre første og de tre siste årene har flest forhør og krigsrettsmøter. Færrest saker var det i treårsperioden 1790-1792. Hvordan var saksmengden sammenliknet med tall fra annen undersøkelse av militære rettsinstanser?

Espen Bugge Solberg viste i sin hovedfagsoppgave ”Militær jurisdiksjon, de militæres juridiske fordeler og ulemper ved Bergenhus garnison i årene 1684-1720” at det var 65 saker

¹⁸³ Profoss, menig eller underoffiser som særlig hadde ansvar for avstraffelsene i militæret.

¹⁸⁴ Akershus kommandantskap, auditørens arkiv. Justisprotokoll 1808-1815, nr. 25, arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0016, s. 154-174.

i løpet undersøkelsesperioden. Fordelingen her var 29 rettsmøter og 36 forhør. Sammenliknet med tall fra garnisonsretten på Akershus festning, er dette en markant mindre saksmengde. Solbergs hovedfagsoppgave tok i tillegg for seg alle årene mellom 1684 og 1720, altså 36 år. Til forskjell fra denne oppgava, som har tatt stikkprøver av fire treårsperioder over 63 år, til sammen 12 år.

Mads Ramstad har i sin hovedfagsoppgave *Soldat og håndverker* undersøkt garnisonsretten for året 1756 og funnet at det var 40 anmeldte saker dette året. Av de 40 sakene kan man trekke fra sju, hvor det ikke ble holdt rettsmøter. Ramstad fant at det i 1756 var 33 forhør og åtte domsavsigelser. Dette passer godt med mine funn. Gjennomsnittet av alle rettsmøtene er 6 per år mens det i gjennomsnitt var 22,3 forhør per år. Sammenlikner man det med gjennomsnittet av årene 1812-1814, med 10,7 rettsmøter og 31 forhør, var det derimot færre rettsmøter, men flere forhør i 1756. Finnes det indikatorer som kan forklare fordelingen av saksmengden i Bergen og Christiania? Hva kan være årsaken til fordelingen av saksmengden mellom 1751-1814?

I 1750 hadde Christiania en garnison på om lag 800 soldater. Til sammenlikning hadde Bergen i 1685 en styrke på om lag 200 mann.¹⁸⁵ Mannskapet var altså langt høyere i Christiania enn i Bergen. Dette skyldtes militær strategisk vurdering. Akershus og garnisonen var dimensjonert med tanke på en mulig militær konfrontasjon fra Sverige. Det er likevel et viktig poeng at selv om garnisonen og mannskapet i Bergen blir liten sammenliknet med Christiania, er den ikke av de minste i landet. Mannskapet på Vardøhus festning var til sammenlikning på 40 soldater og én befal i 1738. Vardøhus festning og Christiania representerer imidlertid ytterpunktene. I krigstid ble regimentene forflyttet og i Fredrikstad var det før utbruddet av Den store nordiske krig 400 soldater. Under krigen utgjorde garnisonen i Fredrikstad på det meste 3000 mann. En periode i 1808 utgjorde også mannskapet over 1000 soldater.¹⁸⁶

Én årsak til forskjellen på saksmengden mellom Bergen og Christiania kan altså være garnisonens størrelse. Denne forklaringen støttes ved opplysningene i H.J Barstads bok *Militær Justits i Norge for 200 aar siden: Optegnelser fra Bergens Musæums Bibliothek*.

¹⁸⁵ Solberg, "Militær jurisdiksjon. De militæres juridiske fordeler og ulemper ved Bergenhus garnison i årene 1684-1720," s. 15.

¹⁸⁶ Dehli, Martin, "En kjøpstad blir garnisonsby. Sivile og militære interesser i Fredrikstad," i *Den norske garnisonsbyen*, nr. 1, redigert av Ola Wicken (Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1991), s. 47-48.

Barstad undersøkte garnisonsprotokollen for årene 1667-1671 fra Bergenhus, og fant i løpet av denne femårsperioden 66 saker.¹⁸⁷ I 1667 var mannskapsstyrken i Bergen på rundt 700 mann i forbindelse med arbeid på festningsanleggene.¹⁸⁸ Solberg har imidlertid lagt vekt på at under Barstads undersøkelsesperiode var Christian 4.s krigsartikler fra 1625 i bruk. Disse ga til forskjell fra krigsartiklene fra 1683, ikke rom for at arbitrær straff og korreksjon kunne foregå utenfor det militære rettsvesen. Lovverket kan derfor *også* være en del av grunnen til den store saksmengden mellom 1667-1671. Solberg har samtidig poengtert at saksmengden ved Bergenhus garnison allerede var på vei nedover i perioden mellom Barstads undersøkelse og Solbergs undersøkelse. Både garnisonens størrelse og lovverket kan derfor forklare forskjellen i saksmengden.

I Karsten Skjold Petersens bok *Geworbne krigskarle* (2002) blir kriminalitet blant vervede soldater belyst gjennom undersøkelsen til Niels Finn Olsen av justisprotokollene etter Jyske/Fynske Infanteriregiment, 1. Sjællandske Regiment Ryttere/Sjællandske Rytterregiment og Livgarden til Fods for årene 1774-1803.¹⁸⁹ Mellom 1774-1803 var det i justisprotokollen etter Jyske/Fynske Infanteriregiment, 582 domsavsigelser mellom 1774-1803. I snitt rundt 19 hvert år. Trekker man fra dommer i forbindelse med tjenesteforsømmelse, blir tallet lavere, med omlag 8 hvert år. Her må man samtidig ta garnisonens størrelse i betraktning. Størrelsen varierte mellom 600-700 menige og underoffiserer (ikke medregnet landsoldater) i perioden, og med koner og tjenestefolk blir tallet omkring 900.¹⁹⁰

For rytterregimentets del var det 140 dommer i perioden og i snitt 5 per år. Uten tjenesteforsømmelser blir tallet til rundt 3 dommer per år. Livgarden til Fods hadde det laveste antallet domsavsigelser av de tre enhetene, med om lag 1,5 dommer hvert år. Uten tjenesteforsømmelsen var tallet 0,4 dommer per år. Totalt 45 domsavsigelser i perioden. Som forklaring på forskjellen i antallet domsavsigelse ved de tre militære enhetene, ble rekrutteringen trukket fram. Livgarden som hadde det laveste tallet domsavsigelser, var en relativt liten eliteenhet, med håndplukket mannskap og høyere lønn enn det Jyske/Fynske

¹⁸⁷ Barstad, H. J, *Militær Justits i Norge for 200 aar siden: Optegnelser fra Bergens Musæums Bibliothek* (Kristiania, 1879), s. 3.

¹⁸⁸ Solberg, "Militær juridiskjon. De militæres juridiske fordeler og ulemper ved Bergenhus garnison i årene 1684-1720," s. 73.

¹⁸⁹ Petersen, *Geworbne krigskarle*, 226. Med utgangspunkt i Niels Finn Olsens "Chr. V.s krigsartikkelsbrev 9. Marts 1683," upublisert avhandling fra Universitetet i København fra 1982, ikke tilgjengelig i Norge.

¹⁹⁰ Petersen, *Geworbne krigskarle*, 230.

infanteriregimentet. Høyere lønn hadde også rytterregimentet (ikke like høy som Livgarden), men regimentet hadde også høy anseelse. Av den grunn hadde regimentet ikke problemer med rekrutteringen. Resultatet ble at infanteriregimentet 'tapte' kampen om de vervede.¹⁹¹

Garnisonens påvirkning

Det er nærliggende at saksmengden i de fire periodene jeg har undersøkt har sammenheng med størrelsen på garnisonen i Christiania. I 1752 var det påfallende mange forhør, 64 forhør på ett år. Høyt var som nevnt også tallet for krigsrettsmøter, med tolv møter dette året. I perioden mellom 1741 og 1765 fantes det fire garnisonskompanier i Norge, to på Akershus festning, ett i henholdsvis Trondheim og Bergen.¹⁹² Kan garnisonskompaniets tilstedeværelse i Christiania ha vært utslagsgivende for det høye saksmengden mellom 1751-1753?

Garnisonskompaniet var «invalidestiftelser». Kompaniene besto av eldre militære som ikke lenger kunne gjøre vanlig tjeneste, men som militæret fremdeles følte seg forpliktet til å ha i tjenesten. Resultatet var at man dannet egne garnisonskompanier av eldre eller tjenesteudyktige.¹⁹³ Det første garnisonskompaniet ble dannet i 1741 og besto av 110 pensjonerte soldater. To år senere ble det opprettet ett kompani til, med samme bemanning. I følge historiker Knut Sprauten var disse soldatene til liten gagn. De forstyrret paraden og gjorde ingen særlig nytte for seg.¹⁹⁴

Støtte for dette finner man også i auditørprotokollen. I 1751 ble garnisonssoldatene Lars Halvorsen og Bengt Olsen, henholdsvis 57 og 66 år, stilt for krigsrett. Halvorsen hadde latt noen slaver gå til vertshus på Hovedtangen i stedet for å arbeide og sammen hadde de «druchtet og tyldet sig». Bengt Olsen hadde drukket seg full på paraden.¹⁹⁵ I 1752 ble det holdt «et ordentlig Garnisons-Krigs-Forhør» over den 70 år gamle soldaten Peder Hansen Krogh av Major Barths garnisonskompani. Peder Hansen Krog hadde rømt 8.mai 1752. I forhøret beklaget Krogh seg «Han erckiente seg for hans Forseelse straffskyldig, men beklagede hans

¹⁹¹ Petersen, *Geworbne krigskarle*, s. 230.

¹⁹² Munthe, C. O., *Den norske hær indtil 1814* (Kristiania: Grøndahl & Søn, 1914), s. 162.

¹⁹³ Vaupell, *Den danske hærs historie til nutiden og den norske hærs historie indtil 1814*, s. 31.

¹⁹⁴ Sprauten, Knut: "Akershus – nedgangstider på 1700-tallet" i *Akershus festning 700 år: artikler og bilder fra jubileet*, redigert av Roald Christensen og Magnar Saltnes (Oslo: Forsvarsdepartementet, 2000), s. 25.

¹⁹⁵ Akershus kommandantskap, Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749- 53, no 19. RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, s. 11-16.

daarlighed. Likevel la han til «at han som gammel og svag Soldat maate have Medynck». Det fikk han tilsynelatende også etter tilståelsen, krigsretten avsluttet forhøret.¹⁹⁶

Ser en på dommene mellom 1751-1753 finner man at sju av de 22 domsavsigelsene kan knyttes til garnisonskompaniet. Altså omhandler 32 prosent av dommene soldater fra garnisonskompaniet. Samtidig er det særlig forhørene som trekker opp saksmengden mellom 1751-1753, med hele 114 forhør. På grunn av den høye utsettelsesgraden er det svært vanskelig å følge forhørene og tallfeste garnisonssoldatene i disse. Inntrykket er at de er tilsvarende tilstede også der, om ikke mer.

Neste undersøkelsesperiode 1770-1772, er etter at garnisonskompaniet var oppløst. Her er det merkbart færre forhør og dommer, med 42 forhør og seks domsavsigelser. Samme gjelder 1790-1792, med 20 forhør og åtte dommer. Dermed ser det ut til at garnisonskompaniet har vært grunnen til den høye saksmengden i den første av de fire undersøkelsesperiodene.

Krigstilstanden i året 1814 ser ut å ha vært utslagsgivende for saksmengden, med 15 endelige dommer og 49 forhør. Garnisonen var per 3. august 1814 bestående av 600 mann.¹⁹⁷ I årene omkring 1814 skjedde det imidlertid store forflytninger av mannskapet. For å kartlegge presist hvor mange soldater faktisk garnisonen besto av, kreves det mye og tidkrevende gjennomgang av månedslister. Førsteamanuensis Terje Holm og professor ved Institutt for forsvarsstudier Tom Kristiansen har i *Bidrag til garnisonsbyenes historie* påpekt at Norge i årene før 1814 hadde åtte viktige festninger. Halden, Vardø, Kongsvinger, Bergen, Fredrikstad, Trondheim og Christiania. I de tre førstnevnte var det militære innslaget dominerende, mens den militære aktiviteten i de fire andre var *absolutt sett* større, men *relativt sett* mindre. Befolkningsøkningen må også tas med i betraktning med tanke på økt saksmengde. Det er også sentralt at saksmengden gikk opp både i det sivile og det militære embetsverket.

Det er dessuten viktig at året 1814 var under et nytt regime etter oppløsningen av eneveldet. Sakene og straffene for dette året kan derfor ikke sees som kontinuitet fra foregående år, men snarere et brudd med disse. Imidlertid ser man av auditorprotokollen at sakstypene ikke

¹⁹⁶ Peder Hansen Krogh dukker likevel opp igjen flere steder i auditorprotokollen. Akershus kommandantskap, Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749- 53, no. 19. RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, s. 139 -141.

¹⁹⁷ Lindbäck-Larsen, Odd, *Den norske hær og 1814* (Oslo: Forsvarsdepartementet, 1945), s. 504.

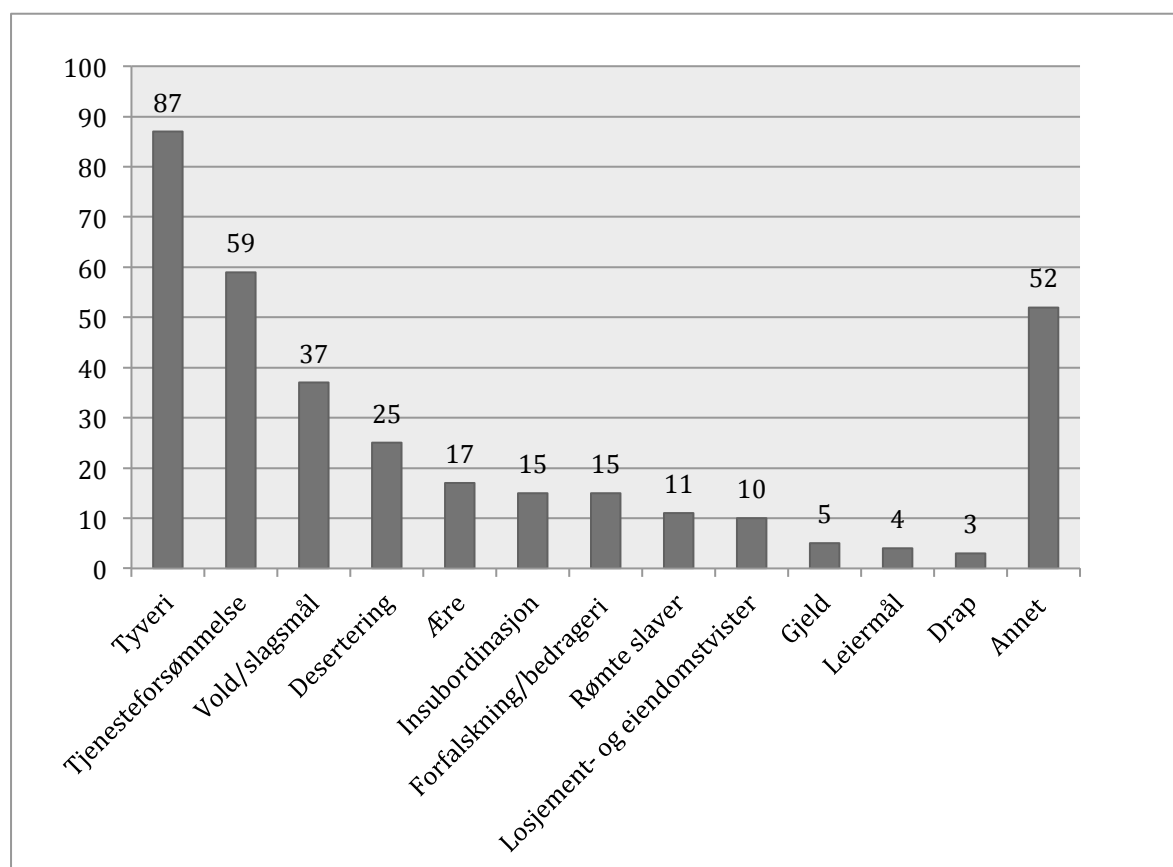
skiller seg ut fra tidligere år ettersom fordelingen av sakstypene er i tråd med resten av undersøkelsesperioden. I 1814 var det fem tyverisaker, tre deserteringssaker, to desertering- og tyverisaker, to forfalskning- og bedragerisaker, én rømningssak, én voldssak og én tilhørende 'annet-kategorien'. Straffeutmålingen i 1814 kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

For å oppsummere. Forklaringen på den vekslende saksmengden virker å ha mest sammenheng med kompanienes tilstedeværelse og krigsnivået i landet. For årene 1751-1753 ser garnisonskompaniene ut til å være grunnen til den høye saksmengden. Unntakstilstanden med opprustning til krig i årene 1812-1814 er tilsvarende grunn for høy saksmengde for disse årene. De to treårsperiodene i mellom, 1770-årene og 1790-årene, kan derfor bli å regne for den 'normale' saksmengden.

Forhør og dommer

I grovinndelingen av alle forhørene og dommene (figur 1) som ble behandlet av garnisonsretten mellom 1751-1814, er det en klar overvekt av saker om tyveri, tjenesteforsømmelse og vold.

Figur 1. Forhør og dommer i garnisonsretten på Akershus festning, 1751-1814¹⁹⁸

Kilde: Forsvaret, Akershus festning, Auditøren. Justisprotokoll nr. 19, 1751- 1753. RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, Justisprotokoll nr. 23, 1764-1772. RA/RAFA- 1861/D/Da/L0015 og justisprotokoll nr. 25, 1808-1815. RA/RAFA-1861/D/DaL0016

I tillegg de det vi ser her, behandlet garnisonsretten seks frisedler til ekteskap. Disse var fra årene 1812-1814 og er godkjente giftermålssøknader for fire musketerer, én jeger og én festningsgevaldiger. Imidlertid er figuren bare ment for å gi en indikasjon på fordelingen av sakene. Det må også poengteres at kategorien ‘annet’ er stor, og utgjør hele 16,5 prosent av alle sakene. I en grovinndeling som dette er det likevel ikke mulig å få med alle sakstypene.

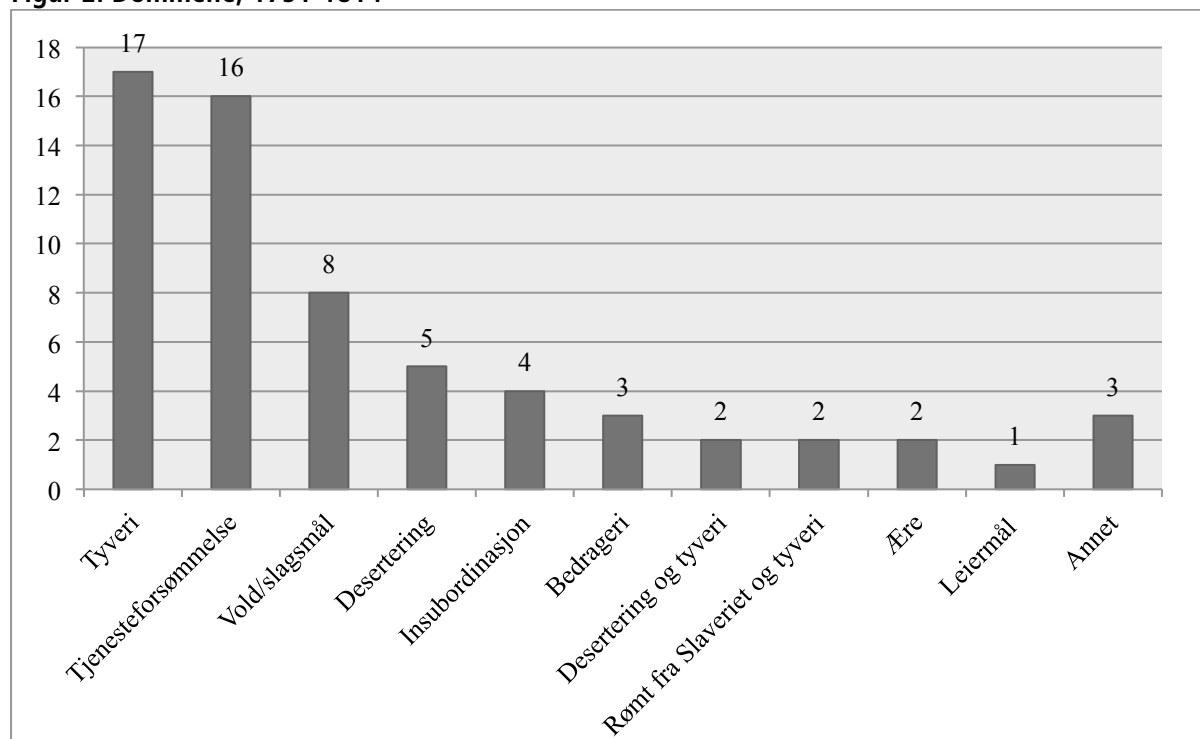
Dommene

Figur 2 viser dommene i undersøkelsesperioden. Om man sammenlikner figur 1 og 2 ser man at tyveri, tjenesteforsømmelse, vold utgjør hovedvekten av saker i begge figurer. Dette er ikke et uventet funn ettersom kategoriene tilsammen utgjør hele 54 prosent av alle sakene i auditorprotokollen i undersøkelsesperiode. Til kategorien ‘annet’ er det én tiltale som dreier

¹⁹⁸ I de fire treårsperiodene mellom 1751-1814.

seg om avskåren hale på ei ku, én om uenighet i avsagt dom og én som dreier seg om at en reformert underoffiser ulovlig har gitt papirer til en fange, for andre gang.¹⁹⁹

Figur 2. Dommene, 1751-1814

Kilde: Forsvaret, Akershus festning, Auditøren. Justisprotokoll nr. 19, 1749- 1753. RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, Justisprotokoll nr. 23, 1764-1772. RA/RAFA- 1861/D/Da/L0015 og justisprotokoll nr. 25, 1808-1815. RA/RAFA-1861/D/DaL0016

I figur 1 er den femte største kategorien saker som omhandler ‘ære’. Av figur 2 og dommene finnes det bare to dommer som kan knyttes til denne kategorien. Hva var grunnen til dette misforholdet? For å finne svaret må man se på noen av æressakene som dukket opp for garnisonsretten. 24. august 1751 kom det inn en sak mellom en provisor og ei tamburkone. I forhøret kom det fram at provisoren reiste klage mot tamburkona på vegne av sin kone. De to kvinnene bodde i samme hus og saken dreide seg om en æreskrenkelse: «udi hastighed og forbitrelse at havde bebreydet og sagt til Provisorens hustrue, at hun var en hoere [...]»²⁰⁰ Forhøret endte med at partene måtte holde seg borte fra hverandre, og retten «formanede Fredelighed og hvisslig omgang» om de skulle treffes videre. Selv om forhøret mellom de to militære kvinnene ikke endte med at beskyldningen ble ikke trukke tilbake, er det tydelig at det like fullt var viktig å få konflikten fram for retten.

¹⁹⁹ Fangen var Christian Lofthuus.

²⁰⁰ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1751-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, s. 9-10.

Det å være «æresløs» var i juridisk forstand en idømt straff og tilstand, den innebar store innskrenkninger i handlingsfriheten, men også i relasjoner og i møte med andre. Æresløse mistet retten til å vitne i rettssaker, være formynder eller fadder, få borgerskap i byer, eller å tas opp i håndverkerlaug. Mens den juridiske termen av «ære» kunne fjernes og gjenopprettes med et pennestrøk, var den sosiale tilstanden av æresløshet annerledes. Tilstanden var sterkt stigmatiserende, men også avskrekkende i seg selv, fordi man havnet utenfor fellesskapet i samfunnet.²⁰¹ Med utgangspunkt i den sosiale tilstanden av æresløshet ser man behovet for å få saken mellom provisorkona og tamburkona stilt for garnisonsretten. Samtidig virker det som det i dette tilfellet, men også som en tendens ved æressakene i protokollene, at var 'nok' for partene å få saken fram for garnisonsretten. Det ser man også av det lave tallet på æressaker som endte med dom hos garnisonsretten. En kan stille spørsmål om garnisonsretten nettopp fungerte som meklingsorgan?

Eksempel på mekling ser man i saken mot grenader Guldbland Andersen fra 1752. Innstevningen kom fra underoffiser Christian Huidt og fra to kvinner, Stine Olsdatter (grenaderens kone) og Inger Svendsdatter. Saken gjaldt grenaderens bruk av «uforskammet mund» og for «udi Druckenskab havde med en Pidsk slaget Stine Olsdatter». I tillegg til å ha truet med drap. Andersen ble spurt av krigsretten om han var gift og svarte følgende: «Han er icke gift, ei heller fast med nogen, men han tilstod, at have givet Ægteskabs løfte til den her værende Stine Olsdatter». Han sa også at han hadde fått friseddel, men hadde forsømt altergangen slik at ekteskapet «ei blev fuldbyrdet». Andersen rev i stedet friseddelen i stykker. Likevel tilsto grenaderen at han hadde levd med Stine Olsdatter som med en hustru, og sammen hadde de fått fem barn. På spørsmålet om hvordan Andersen kjente Inger Svendsdatter var svaret dette:

Hun er ei annerledes vedkommende at hun som fader- og moders-lös, og endog fra anden tjeneste havde godvillig fulgt med hannem, og vært ham til tjeneste og börnenes Opvartning siden nogen tid efter Michels dag.²⁰²

Samtidig tilsto grenaderen at han «en gang udi druckenskab havde ligget hos dend Inger Svendsdatter, men han havde ei dertil brugt nogen vold eller tvang, saae at det var med hendes frie villie.» Mot slutten av forhøret ble kona til grenaderen spurt om hva hun ville

²⁰¹ Sandmo, Erling, *Tingets tenkemåter: kriminalitet og rettssaker i Rendalen, 1763-1797* (Oslo: Tingbokprosjektet 1991), s. 52.

²⁰² Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, nr. 19. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, s 254-258

gjøre videre med mannen. Svaret ble: «hun ønskede at blive qvit denne Guldbrand Andersen. Saasannt Guldbrand Andersen vilde bedre hans liv og levnet til Christerlighed, og med hende fuld byrde Ægteskabet», da ville hun bli hos ham. Grenader Andersen svarte at han gjerne ville gifte seg med Stine Olsdatter og lovet å leve vel og kristelig. Inger Svendsdatter ba derimot om å få være i fred og ro fra Gulbrand Andersen.²⁰³

Garnisonsretten som meklingsorgan

Ser en på sakstypene i garnisonsretten under ett er det tydelig at få saker endte med dom. De aller fleste sakene sluttet dermed ved forhøret. Med 72 garnisonsrettsmøter, 63 domsavsigelser og 268 forhør i undersøkelsesperioden ser det ut som garnisonsretten har fungerte som et meklingsorgan. Dette framgår også tydelig i gjennomgangen av forhørene, 268 av 340 saker sluttet ved forhøret.²⁰⁴ Størsteparten av sakene ender derfor med sluttsetninger som: «fred og enighed», «ingen videre Oplysning», «Retten derpaa kom med en formaning og Advarsel til Partene at pleie fred og enighed» og «leve med hinanden herefter i god Forstaaelse og Enighed». De to siste sluttsetningene viser hvordan garnisonsretten gikk inn for meklingsorgan for å avslutte konflikter raskt og effektivt. En kan også spørre seg om ikke hensikten bak stevningene var nettopp garnisonsrettens meklende rolle. Da kan partene ha stevnet saken inn med konfliktløsning i øyemed.

Flere forhør bekrefter dette: «Qvarter- Mester Sletner derpaa sagde, at ligesom han ei ved dette Søgemaal imod Anders Halstensen haver intenderet andet, med at viise sin Uskuldighed, og for at nyde Sickerhed for hannem i Fremtiden [...]»²⁰⁵ At det faller en endelig dom ser ikke ut til å være det viktigste i forhøret. Hensikten var å vise sin uskyldighet, samt å få sikkerhet for den tiltalte. Strategien med å reise sak for å få noe, enten det var sikkerhet eller for å få den innstevnede til å gjøre opp for seg, var ifølge J. A Sharpe alminnelig utbredt i det tidlig-moderne Europa. «judicial proceedings might sometimes be initiated, not as a means of furthering a dispute, but as a first step towards a settlement.»²⁰⁶ Erling Sandmo vektla i avhandlingen, *Tingets tenkemåter*, at tinget eller domstoler, kunne ha en mindre formell funksjon, nemlig rollen som sosial arena for å opprettholde

²⁰³ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, s 254-258.

²⁰⁴ Unntaket er frisedler, rapporter om slaver og informasjon om neste krigsrettsmøte.

²⁰⁵ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, s. 175.

²⁰⁶ Sharpe, J. A, "Such Disagreement betwyxt Neighbours," i *Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West*, redigert av John Bossy (Cambridge: Cambridge University Press), s. 181.

lokalsamfunnets likevekt. Det skjedde ved å la sakene munne ut i konfliktløsning, og ikke en klar seirende eller tapende part.²⁰⁷

Av figur 2 ser man at en overvekt av dommene dreier seg om militære forbrytelser. En tendens synes å melde seg i behandlingen av rettsmaterialet etter garnisonsretten. I de tilfellene det dreide seg om konflikt eller kriminalitet som ikke direkte hadde å gjøre med det militære mannskapet, eller dennes oppførsel i tjeneste, gikk garnisonsrette inn for å mekle mellom partene. Unntaket gjaldt forbrytelser av svært alvorlige art. Dreide det seg derimot om militære forbrytelser eller 'vanskelige' soldater, endte tiltalen med dom og straff. Utover disse tilfellene ser mekling ut til å være et vesentlig trekk ved garnisonsretten.

Anklager og tiltalte

Av de 63 sakene som beviselig ble ført til doms ble ni saker stevnet inn av sivile. Av de ni sakene var én sendt inn av «Sogne-Præsten til Schedsmo, Anders Mörch», én av en bøkker (tønnemaker), én av en kopist, tre av borgere og tre av bønder. Det finnes bare én sak der en sivil person ble stevnet inn og dømt av garnisonskriksretten. Den gjaldt Christer Brochmann som 15.mai 1752 fikk bot for å ha stjålet furu og granplanker på Akershus festning. Dermed gjelder 62 av alle tiltalene som ble ført til doms, militære. Tilsvarende er 54 av alle sakene ført til doms anklaget av militære.

I kolonne åtte av figur 2 ser man at to dommer dreide seg om slaver som hadde rømt fra Slaveriet på Akershus festning og begått tyveri. Utover disse to, var ytterligere tre slaver tiltalt i undersøkelsesperioden. Disse fem slavene kan imidlertid ikke så enkelt plasseres til verken sivil eller militær ettersom auditorprotokollen ikke gir noen indikasjon på hva de har tilhørt.

Dermed ser man at det var få sivile involverte i dommene ved garnisonsretten, verken som anklagere og enda færre som tiltalte. Det var *ingen* kvinner som ble innstevnet eller tiltalt i konflikter som endte med dom ved garnisonsretten. Kvinnene finnes i forhørene, men konfliktene avsluttes med minnelig løsning. Samtidig ligger det allerede en 'begrensning' i at militære kvinner etter forordningen av 1749 bare skulle dømmes av krigsrettene i saker som gjaldt deres liv eller ære. Likevel tilsier denne forordningen at leiermålssaker hørte til det

²⁰⁷ Sandmo, *Tingets tenkemåter*, s. 123.

militære vernetingset. Av tabell 1 ser man at det falt én dom i en leiermålssak i undersøkelsesperioden. Den gjaldt underkonstabel Knud Hansen og Maren Povelstdatter Løgen. Saken var stevnet inn av sognepresten i Skedsmo, Anders Mörch. I forhøret tilsto soldat Knud Hansen:

at have med det benævnte qvindemenniske efter Paaske udi Aaret 1752 haft legemlig Omgængelighed, hvilken Pige eller Qvindemenniske den tid opholdt sig hos Deponentens forældre paa en Plads til gaarden Biörnholt Lorenschoug henhørende; og altsaa kunde han ei benægte at være hendes barns fader.²⁰⁸

Forklaringen på hvorfor det var få leiermålssaker ligger trolig i regelverket. Av forordningen av 29. desember 1696 skulle underoffiserer og gemene for førstegangs leiermål slippe straff.²⁰⁹ For andregangs leiermål skulle soldatene betale leiermålsbøter og enten utså det offentlig skriftemålet, eller etter at det var avskaffet i 1767, dømmes til annen vilkårlig straff. For tredjegangs leiermål var straffen arbeid i jern ved nærmeste festning. Bøtene skulle gå til den militære enke-kassen.²¹⁰ Historiker Karsten Skjold Petersen har i boka *Geworbne krigskarle* (2002) skrevet at soldater tiltalt for leiermål nesten alltid ble frikjent.²¹¹ Med én domsavsigelse i leiermålssaker kan tendensen se ut til å være den samme ved garnisonsretten. Samtidig har jeg, ulikt Karsten Skjold Petersen, ikke funnet noen frikjennelsesdommer i min undersøkelse. De andre tre leiermålssakene (se figur 1) ble avgjort ved forhøret, uten straff for soldaten. Imidlertid kan jeg ikke slå fast om de ble korrigert med arbitrær straff av kompanisjefen.

Med utgangspunkt i antallet dommer i undersøkelsesperioden og det lave tallet tiltaler/anklager av sivile, blir påstanden derfor at garnisonsretten i første rekke meklet i saker mellom militære og sivile, men dømte 'sine' der de brøt med militært lovverk og regler for militære forseelser.

Når førsteinstanser slik som garnisonsretten ikke hadde domsavsigelser som gjaldt kvinner, kan det forklare hvorfor andreinstansen, generalauditøren, hadde tilsvarende få. Av 397 krigsrettsavgjørelser sendt til generalauditøren mellom 1794- 1814 fant Markus Stuestøl at

²⁰⁸ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, no. 19.

Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0012, s. 321.

²⁰⁹ JASAb, bind 1, s. 240.

²¹⁰ Hentet i Johannes Finnes auditøreksamen den 20. Februar 1775. Forsvaret, Generalauditøren, arkivet, auditørvæsen (XII), audiørexamina 1748-1814. Arkivsti: RA/RAFA-1772/F/FI/L0001

²¹¹ Petersen, *Geworbne krigskarle*, s. 134.

fire saker gjaldt kvinner og én involverte barn.²¹² Noe av årsaken er ligger også i at generalauditøren fikk dommer avsagt fra underkriksretter fra hele landet. Ettersom kvinner og barn bare hørte til vernetinget når de var plassert i garnisonene med sine menn og fedre, er det også noe av årsaken.

Sakstypene: tyveri, tjenesteforsømmelse og vold

Under skal jeg ta for meg sakstypene tyveri, tjenesteforsømmelse og vold. I hovedsak var det disse sakene som ble behandlet av garnisonsretten, både det totale antallet saker og av de endelige dommene.

6qu: - Kan han selv ikke begribe, at han ved disse 2-Tyverier, har saavel begaaet en dristig giærning ved det første, som meget lastværdig, i henseende det sidste, at bestiale hans egne Camerader, som ikke har meere end som han?

Re: - Ja det maa han tilstaae.

7qu: - har han ikke faaet alle ting rigtigt ved Corpset hvad Kongen paa en Under-Constabel gotgiör, eller om han har noget at klage over?

Re: - Ja, alle ting rigtig, og har i ingen maade noget at klage over.

8qu: - hvad har kunde anledige ham til Tyverierne?

Re: - intet har kunde anlediget ham dertil, utenom ond tilbøyelighed, og ungdoms feil.

9qu: har han noget til hans formeente unskyldning at anföre?

Re: Nei, men allene bede om Naade og mild straf for denne hans ungdoms foreseelse.²¹³

Tyveri

Over er et utdrag fra ett forhør mot underkonstabel Niels Nielsen fra 1770. I likhet med garnisonskriksretten som stilte spørsmål om hvorfor Niels Nielsen stjal fra sine egne, stiller også jeg spørsmålet om hvorfor tyveri er den største sakstypen i auditorprotokollene. Det er samtidig viktig å poengtere at det her er snakk om høy forekomst av *sakstypen* tyveri. I snitt ble 1,4 personer dømt for tyveri i året av garnisonsretten i løpet undersøkelsesperioden.

Jeg støtter meg til en definisjon av tyveri fra en 'auditøreksamen' fra 1775: «Tyveri er, naar man borttager andres gods mod deres vidende og Villie, for at gjöre sig selv Profit.»²¹⁴

Av dommene i garnisonsretten utgjør tyveri 27 prosent og av alle typene kriminalitet i garnisonsretten. Noe lavere er det når man også regner med forhør, med 25,6 prosent.

²¹² Stuestøl, "Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814" s. 22.

²¹³ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1764-1772, no. 23. RA/RAFA-1861/D/Da/L0015, s. 348 -349.

²¹⁴ Generalauditoriatet. XII. Audiørexamina 1748-1814. Arkivsti: RA/RAFA1772/F/FI/L0001

Markus Stuestøl fant i gjennomgangen av generalauditørens protokoller mellom 1794 og 1814, at 159 av 556 dommer gjaldt tyveri.²¹⁵ Solberg registrerte i sin avhandling om den militære jurisdiksjon ved Bergenhus garnison 14 domfellelser av tyveri på 36 år.²¹⁶ Derimot fant Erling Sandmo i undersøkelsen av tingbøkene fra Rendalen prestegjeld mellom 1763-1797 at det var fire tyverisaker i løpet av en 35-årsperioden.²¹⁷ Sammenliknet med tyverifrekvensen i auditorprotokollen og i generalauditørens protokoller er tyveriraten lav i Rendalen.

Jørn Sandnes har boka *Kniven, ølet og æren* hevdet at Norge og Sverige skilte seg ut fra resten av Europa med en svært lav tyverifrekvens.²¹⁸ Til grunn for denne påstanden hevder han at: «i et slikt tradisjonelt bondesamfunn, med naturalhushold, lav mobilitet, relativt liten sosial differensiering og sterk stilling for ætta, var både et mindre prekært *behov* for tyverier og mindre gunstige *betingelser* for det.»²¹⁹ Disse faktorene passer likevel dårlig med den norske hæren.

En annen forklaring kan ligge i ordtaket 'leilighet gjør tyv' som Sandnes gjengir med støtte i undersøkelser gjort av Eva Österberg for samme periode.²²⁰ Soldater i tjeneste og innkvartering på festningen synes å ha hatt god tilgang til magasiner for militært materiell, verktøy og våpen, medsoldaters eiendeler og egen mundering.

En tredje forklaring kan være at soldatene hadde lettere for å gjøre seg til tjuv overfor den 'upersonlige militæretaten', enn å stjele fra sine sambygdinger eller naboer. På den måten kan distanse til offeret ha spilt en rolle. Med flyttinger av regimenter og skiftende innkvartering kan dette til en viss grad stemme. Samtidig var ikke militæret noen upersonlig etat. Antagelig var den også gjennomiktig med tanke på et eventuelt lovbrudd. Innkvarteringen var tett innpå både sivile og militære, så den sosiale kontrollen var i stor grad tilstede.

²¹⁵ Stuestøl, "Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814", s. 62.

²¹⁶ Solberg, "Militær jurisdiksjon. De militæres juridiske fordeler og ulemper ved Bergenhus garnison i årene 1684-1720", s. 82-84.

²¹⁷ Sandmo, *Tingets tenkemåter*, s. 96.

²¹⁸ Sandnes, *Jørn, Kniven, ølet og æren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1990), s. 86.

²¹⁹ Sandnes, *Kniven, ølet og æren*, s. 88.

²²⁰ *Ibid.*, s. 90.

En siste forklaring kan slik være muligheten for at lovbrudd ble oppdaget og at man ble straffeforfulgt for det i etterkant. Den høye tyverifrekvensen i auditørprotokollene kan derfor ha å gjøre med at lovbruddet i større grad ble oppdaget og rettsforfulgt av det militære, enn tilsvarende innenfor det sivile rettssystemet. Det siste blir å spekulere, men det er et vesentlig poeng at *risikoen* for straffeforfølgelse var tilstede innenfor det militære rettsvesen. Historiker Bodil Chr. Erichsen har i hovedoppgaven *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1700-tallet* har påpekt flere grunner til at man unnlot å straffeforfølge tyverier. Byen var liten og en straffesak kunne slik forstyrre sosiale relasjoner. Et lite samfunn var dessuten tjent med at flest mulig forsørget seg selv, å kreve erstatning fra den anklagede kunne derfor bli vanskelig.²²¹

Historiker Edvard Bull gjengir i boka *Kristianias Historie* sosialøkonomen og dikteren Christian Henriksen Prams tall over tukthusdømte mellom 1781-1800. Ifølge Prams tall hadde antallet tyverier økt i løpet av 1790-tallet. Med utgangspunkt i tabellen hans, skjedde det en seksdobling. Hovedgrunnen til dette var i følge Pram, Christiania selv. Pram bemerker samtidig at byer hadde langt flere forbrytelser enn landet for øvrig. Sammenliknet med Fredrikstad skilte Christiania seg merkbart ut. Noe av grunnen lå også i at straffene ikke lenger var avskrekkende nok, mente Pram.²²² Prams påstander har imidlertid møtt kritikk. Bull hevdet mildere straffer var noe av grunnen, men at 1790-årene også var et hardt tiår. I både 1790 og 1795 oppsto det opptøyer, hovedsakelig på grunn av kornmangel, men tiåret var også preget av både dyrtid og høy arbeidsledighet.²²³

Stein Vegard H. Crone poengterer i sin masteroppgave ”Tyveri og straff i Christiania 1789-1801” at det for året 1801 var 15 tyverisaker ved bytinget. Crone fant derfor ingen tall til støtte for Prams påstand. Samtidig legger han vekt på at bytinget ikke er representativ som kilde for antallet tyverier som *faktisk* ble begått i Christiania. Crone stiller videre spørsmål om militært mannskap kan stått bak tyveriene som bekymret Pram. Han mener med utgangspunkt i Markus A. Stuestøls tall for tyveriforekomsten ved generalauditøren, at det heller ikke er usannsynlig. Crone poengterer likevel at generalauditøren fikk saker fra hele

²²¹ Erichsen, *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*, 126.

²²² Bull, Edvard og Valborg Sønstevald, *Kristianias historie 1740-1814*, bind 3 i serien *Kristianias historie: utgit til 300-aars jubileet 1924 av Kristiania kommune*, redigert av Valborg Sønstevald, S. C. Hammer og Edvard Bull (Oslo: J.W. Cappelen, 1936), s. 339-340.

²²³ Bull og Sønstevald, *Kristianias historie 1740-1814*, s. 340-350.

landet.²²⁴ Med gjennomsnittlig 1,4 tyveridommer i året kan ikke tall fra garnisonsretten støtte påstanden om at militæret sto bak Christianias høye tyveriforekomst.

Straff for tyveri

Krigsartiklene delte tyveri inn i to ulike typer, ofte kalt simple og kvalifiserte tyverier. Figuren over inneholder begge former for tyverier. De simple eller ringe tyveriene dreide seg om de minst alvorlige tyveriene, mens kvalifiserte tyverier inneholdt varierende grad av skjerpede omstendigheter. Om tyveriet ble regnet som simpelt eller kvalifisert tyveri var avgjørende for straffeutmålingen, og om det ble sendt videre til generalauditøren eller kongen. De simple tyveriene ble i utgangspunktet bare behandlet av krigsretten, men om tyveriene gjentok seg skulle de sendes til kongen. For andregangstyverier skulle bare de med høyest alvorlighetsgrad sendes til kongen for resolusjon, mens *alle* tredjegangstyverier skulle oversendes til kongen for resolusjon. *Alle* kvalifiserte skulle på sin side legges fram for kongen. Ifølge krigsartiklene var dette tyverier som: «skeet ved Inbrudd, eller Indstigen, og det med væbnet Haand og paa de Steder, hvor man ellers ikke stiger ind».²²⁵

Krigsartiklene ga krigsretten myndighet til å bestemme straffene for simpelt tyveri ut fra forbrytelsen og omstendighetene rundt. Alternativene var etter krigsartikkelen enten fengselsstraff, spissrotstraff eller virkårlig straff. Kvalifisert tyveri og når «Tyven befindes 3die Gang at have stiaalet» skulle straffes med galgen.²²⁶

Tjenesteforsømmelse

Til kategorien tjenesteforsømmelse hører særlig drukkenskap på vakt og voldshandlinger i forbindelse med tjenesten og andre vaktforseelser. Gjerne en kombinasjon av disse, altså fyll og vold på vakt. Av alle dommene utgjorde tjenesteforsømmelse 25,4 prosent. Dommer og forhør noe lavere 17,35 prosent. I gjennomsnitt falt det likevel bare 1,3 dommer i året i undersøkelsesperioden. Det er derfor ikke snakk om mange dommer, men *sakstypen* tjenesteforsømmelse er høy sammenliknet med de andre kategoriene.

Eksempel på tjenesteforsømmelse var: «Havede til seg taget Stærch drich, saa at han, i det han vendte tilbage, for igjenn at gaae til Vagten, var han ved Fattig-huuset faldet over Ende,

²²⁴ Crone, Stein Vegard H.: ”Tyveri og straff i Christiania 1789-1801. Tyveriforordningen av 20. februar 1789. Hensikter og praksis i Christiania.” Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2011, s. 82.

²²⁵ KRI: Kapittel 4, § 25, s. 20.

²²⁶ KRI: Kapittel 4, § 25, s. 20

og blivet liggende, samt af tilkommende Folch der fra optaget og derfra henbragt udi hans kvarter». ²²⁷ 12. august 1813 ble det holdt garnisonskrigsforhør over musketeren Ole Olsen av det åttende kompaniet. Olsen var tiltalt for å ha sovet på sin post som skiltvagt utenfor kommandantens boligen mellom kl. 01 og 03. Musketeren ble av beskrivelsen i auditørprotokollen, «fremstillet uden Baand eller Fængselstvang». Dommen for å ha sovet på post ble arrest i ti dager på vann og dobbelt brød. ²²⁸

Én tjenesteforsømmelsesdom skiller seg ut. Denne var for året 1791 og gjaldt en løytnant. Etersom vedkommende var løytnant ble han stilt for stabskrigsrett. Løytnant von Kreyberg hadde som vakthavende offiser unnlatt å varsle om brann i Watterlands fierdingen, men i stedet gått til vakthuset for å forhøre seg om brannvarsling. Der hadde han oppholdt seg lenge og brannen ble derfor sterkt antent før det lød varselsskudd fra slottsvakten. Som straff fikk løytnanten åtte dagers arrest på festningen. ²²⁹

Selv om sakstypen tjenesteforsømmelse er høy, behøver det ikke bety at vaktholdet på festningen var dårlig. Mer sannsynlig var det at vaktholdet ble tatt så alvorlig at den minste forseelse eller lovbrudd i forbindelse med denne, ville bli innrapportert og stevnet for garnisonsretten. Dette er også i tråd med disiplineringstanken i militæret. En krigsartikkel som beskriver viktigheten av vaktholdet er paragraf 81 «Og skulle alle, som have Vagt, nøie indprente sig, at den hele Krigshær forlader sig paa deres Aarvaagenhed, og at Vagten er Leirens og Fæstningens Liv.» ²³⁰ Det må samtidig legges vekt på at bestemmelsen særlig var ment for krig.

En annen forklaring kan være, slik som med forekomsten av tyveri, at *muligheten* for å begå lovbruddet var til stede. Samtidig ser tilgangen på alkohol ut til å spille en vesentlig rolle, og Hovedtangen hadde i perioden flere vertshus. På lik linje med alt lovbrudd begått av militært mannskap, ser det dessuten ut til at muligheten for å oppdage lovbruddet og rettsforfølgelsen av lovbruddet i etterkant var betydelig. Samtidig kan tjenesteforsømmelse ha vært *enda*

²²⁷ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv, justisprotokoll 1749-53, no.19. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/L0012, s. 209.

²²⁸ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv, justisprotokoll 1749-53, no.19. Arkivsti: RA/RAFA - 1861/D/L0012, s 191-193.

²²⁹ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv, justisprotokoll 1764-1808, no. 23. Arkivsti: RA/RAFA-1861-D/Da/L0015, s. 95.

²³⁰ KAB: Kapittel VII, § 81, s. 44.

lettere å oppdage enn tyveri, av åpenbare årsaker som fyll, men også fordi flere soldater var tilstede på vekten.

Straff for tjenesteforsømmelse

Tjenesteforsømmelse og lovbrudd i forbindelse med vakt og tjeneste, var rene militære forbrytelser. Kapittel sju i krigsartikkelsbrevet tar for blant annet seg forhold om vekten og ansvarlige på denne. Den som uteble fra vekten eller begikk lovbrudd på vakt, skulle etter krigsartikkelsbrevet straffes på kroppen etter bestemmelsene krigsartiklene forskrev.²³¹ Med andre ord kom straffen an på hva slags tjenesteforsømmelse som var begått. Den som gikk fra vaktposten uten den vakthavendes tillatelse, skulle ifølge krigsartiklene arkebuseres (dødsstraff ved skyting).²³² Det finnes likevel ingen eksempler på arkebusering i auditørprotokollen.

Paragraf 38 ga en formaning om at soldatene skulle leve et edruelig liv ettersom alkohol ofte førte til ulykker. Om man likevel begikk forseelse eller lovbrudd i drukkenskap skulle man få strengere straff enn tilsvarende lovbrudd gjort i edru tilstand.²³³ Dersom en offiserer gjentatte ganger²³⁴ var full, skulle vedkommende fratras sin stilling. Stillingen skulle da heller gis til noen andre mer skikkede. Om en underoffiserer eller menige ble funnet full, skulle vedkommende fengsles i jern av gevaldigeren.²³⁵

Paragraf 78 i krigsartikkelsbrevet er viktig «Hvo, som naar han kommer paa sin Vagt, eller imedens Vagten varer, befindes drukken, saa at han ei kan iagttage sine Vagtpligter, skal første og anden Gang ansees med høi vilkaarlig Straf; men tredie Gang med Livsstraf.»²³⁶

Vold

Begrepet *vold* er komplekst. Det kan romme fysiske handlinger og nærmest usynlige sider av menneskers handlinger. Det oppfattes også ulikt alt etter som hvilken tradisjon man tolker det ut ifra. Antropologen Anton Blok hevder at vold må oppfattes som ‘meningsfullt’. Ikke i den forstand at skade eller skadelige handlinger er nyttig, men i betydningen av at vold er full av innhold. Vold kan oppfattes som et resultat av enkeltpersoners handlinger, men framfor alt

²³¹ KAB: Kapittel 7, § 76, s. 43.

²³² KAB: Kapittel 7, § 80, s. 44.

²³³ KAB: Kapittel 4, § 38, s. 26-27.

²³⁴ Formuleringen er «befindes i stedsevarende Drukkenskap».

²³⁵ KAB: Kapittel 4, § 39, s. 27

²³⁶ KAB: Kapittel 7, § 78, s. 43.

avspeiler vold viktige aspekter ved samfunnet og kulturen den utspiller seg i. Dermed får man kunnskap om samfunnet eller kulturen som strekker seg langt utover selve voldshandlingen.²³⁷ Med utgangspunkt i denne konstruktive tilnærming til volden, skal jeg se på voldshandlingene i auditorprotokollen.

Av alle sakene i undersøkelsesperioden utgjør vold 11 prosent av sakene og 12,7 prosent av saker med domsavsigelsene. Indirekte er det i begge tilfeller snakk om et høyere tall. Vold 'opptrer' ofte sammen med andre tiltaler, og dermed blir voldshandlingene en del av andre kriminelle handlinger, uten av tiltalen blir for vold. Kategorien 'tjenesteforsømmelse' inneholder også en del voldshandlinger, men fordi disse skjer på vakt eller post, er ikke tiltalen i hovedsak for vold.

I mange av voldssakene skjer handlinger på *bakgrunn* og som *årsak av æreskrenkelser*. Skjellsord opptrer som utløsende årsak til selve slagsmålet eller voldshandlingen. Saken mellom Jens Koning og kaptein Schwedler illustrer nettopp dette. I forhøret kommer det fram at det i forkant av den voldelige hendelsen mellom Koning og kapteinen hadde vært uenighet. Fra «nogen Ueninghed» eskalerer saken raskt. Kaptein Schwedler: «er du der din Slyngel, og der slog med den enen handgreebhet paa Koning udi brystet, og med anden hand slog hannem udi vvonde, stødede hannem tillige over ende baglængs paa cassen». Kapteinen beskylder Konig for å være en tyv og canallie.²³⁸ Av vitnebeskrivelsene ble det også beskrevet «indløb den liden Pige Anna Jannasch til herr Proviant-Forvalter Borrig, med sigende, at han vilde komme ud, Saasom Captaine Swedler dræbte König». Sakene mellom de to endte med at det ikke var noe mer å tilføre.

Av tiltalte forbrytelser mellom 1794-1814 fant Markus Stuestøl at 21 av 556 dreide seg om vold eller knivstikking.²³⁹ Espen Bugge Solberg har i sin avhandling inndelt sakene i *militær* og *allmenn forbrytelse*. Han ser ikke på alle forbrytelser i protokollen under ett. Sammenlikning med mine funn blir derfor vanskelig, men av de 29 sakene Solberg fant, ser

²³⁷ Österberg, Eva og Marie Lindstedt Cronberg, "Våldets mening: Att sätta in våldet i dess kulturella sammanhang," i *Våldets mening: Makt minne, myt*, redigert av Eva Österberg og Marie Lindstedt (Lund: Nordic Academic Press, 2004), s. 7-8.

²³⁸ *Simpel, tarvelig, gemen person*, Holbergordbog.dk, hentet 04.10.14 fra:

<http://holbergordbog.dk/ordbog?query=Carnalie>

²³⁹ Stuestøl, "Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814", s. 60-61.

tre ut til å gjelde vold.²⁴⁰ Altså utgjør vold 10 prosent av sakene, noe lavere enn andelen jeg fant. I snitt var det ved garnisonsretten på Akershus festning 1 domsavsigelse i forbindelse med vold i året. Til sammenlikning fant Erling Sandmo at 28 av 688 saker, 4 prosent, dreide seg om slagsmål eller vold på tinget i Rendalen mellom 1763-1797.²⁴¹

Straff for vold

Ettersom vold ikke utelukkende var et militært lovbrudd har den sin kontrapart i det sivile lovverket. Særlig i sjette kapittel «Om Migierniger» i Christian 5.s Norske Lov av 1687.

Artikkel 30 i krigsartiklene foreskrev «Straf paa Kroppen eller Livet» for voldshandlinger begått mot soldater, bønder, borgere eller deres koner og barn.²⁴² Paragrafen var ikke særlig eksplisitt med tanke hva som var straff på kroppen og hva som var dødsstraff. Mer eksplisitt var paragraf 28:

Hvo, som blotter sin Værge ikke til sin Nødværge og til sit Forsvar, men til at fornærme; eller drager sin Kaarde imod nogen anden, som ei staaer under hans Commando, eller naar han ifølge Krigs-Artiklerne ei dertil er berettiget, han skal, unanseet han ingen Skade gjør, belægges med haard Straf paa Kroppen.²⁴³

Særlig interessant er det at paragrafen foreskrev hard straff for kroppen selv om ingen var blitt skadet. For å hugge og slå etter noen med kniv, skulle delinkventen straffes med å få kniven slått gjennom hånden og revet ut gjennom fingrene. Skulle man derimot ha skadet noen med kniv, var det ifølge krigsartiklenes paragraf 24, dødsstraff.²⁴⁴

Om avskrekkelse særlig ligger bak paragrafen over 24, ser gjengjeldelse ut til å være hovedtanken bak paragraf 29: «Hvo, som giver nogen værbar Mand en Munddask, skal i den Officeers (under hvilken den fornærmede staaer,) eller og i Corporalskabets eller i det hele Compagniets Nærværelse, eftersom saa eller mange vare tilstæde, da han gav den, utholde og

²⁴⁰ Sakene gjelder «legemsbeskadigelse ved slag i ansiktet», «legemsbeskadigelse med døden til følge» og «æreskrenkelse og overfall». Den siste er kan imidlertid diskuteres. Solberg, "Militær jurisdiksjon. De militæres juridiske fordeler og ulemper ved Bergenhus garnison i årene 1684-1720", s. 82-85.

²⁴¹ Sandmo, *Tingets tenkemåter*, s. 50-51.

²⁴² KAB: Kapittel 4, § 30, s. 22-23.

²⁴³ KAB: Kapittel 4, § 28, s. 22.

²⁴⁴ KAB: Kapittel 4, § 24, s. 19-20.

igien annamme slig Munddask af den Forurettede; og vente Bi, at de, som dagligen omgaaes med Gevær, vogte og skamme sig for at begaae slige pøbelagtige handlinger.»²⁴⁵

Forventningen om lovbrudd blant militære

Overfor har jeg sett på forekomsten *av* og ulike årsaker *til* tyveri, tjenesteforsømmelse og vold. Felles for disse lovbruddene, men også andre typer kriminalitet, var at militæret hadde mulighet til å oppdage og senere rettsforfølge lovbruddet. Samtidig kan man spørre seg om militæret i *seg selv* delvis var årsaken til kriminalitet. Selv om disiplinering og kontroll av soldatene var en betydelig del av hæren, kan det argumenteres for at militæret sto for en voldsom og lite fredelig side av samfunnet.

at da han udi byen den 29. Decemberis sidsleden om Aftenen ved 10. Slet var kiørende i Slæde, i Følge af endeel Mands-og Qvinds-personer, og de i gaden ved Tugt-huuset havde haft i Møde de Anklagede Lientenanter Heüsler et Zilge med fleere, der vare gaaende [...]»²⁴⁶
«taget klageren i brödstet, og slaget ham til Marchen [...] at Normany, der laae paa Marchen var med Næve-Slag eller Foed-Spænden ilde medhandlet.»²⁴⁷

Volden i avsnittet over er bruddstykker av forhørene mellom generaløytnant Hausmanns tjener Nicolay Normany, og løytnantene Heüsler og Zilge samt en fyrverker. Dette er bare et enkelt eksempel, men kan kulturen i militæret ha påvirket soldatene til å begå voldelige handlinger? Eller var moralen deres endret slik at tyveri og lovbrudd på vakt ikke nødvendigvis en barriere?

«Det er næppe tvivl om at soldaterne var endog betydeligt mere tyvagtige end befolkningen i almindelighed» mener Tyge Krogh. Tyge Krogh hevder også at det var langt høyere forekomst av kriminalitet hos de militære enn i det sivile samfunnet. Til støtte for dette bruker han forekomsten av drap. På et område som omfattet 100 000 sivile var det mellom 1729- 1756 63 drap eller fosterdrap, i gjennomsnitt 2,3 drap per år. I samme periode var det for 27 drap fordelt på 2000 soldater og et gjennomsnitt på 48, 2 i året blant de militære.²⁴⁸ Krogh legger likevel samtidig vekt på de over nevnte grunnene: oppsyn og rettsforfølgelse.²⁴⁹

²⁴⁵ KAB: Kapittel 4, §29, s, 22.

²⁴⁶ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv, justisprotokoll 1749-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA - 1861/D/L0012, s. 118.

²⁴⁷ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv, justisprotokoll 1749-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA - 1861/D/L0012, s. 112.

²⁴⁸ Krogh, *Oplysningstiden og det magiske*, s. 78-79.

²⁴⁹ *Ibid.*, s. 76.

Karsten Skjold Petersen peker i likhet med Tyge Krogh, på at den vervede hæren i Danmark bidro til kriminalitet. Petersen hevder videre at den vervede hæren i betydelig grad besto av personer som av en eller annen grunn ikke passet inn i det sivile samfunnet. Hadde man begått lovbrudd var det mulig å ‘forsvinne’ inn i en fremmed makts hær. Slik kunne det militære tiltrekke seg kriminelle eller potensielle lovbrøyttere.²⁵⁰ Rist skriver også i *Fra Støvlet-Tiden* om de mange ‘dårlige personer’ som fantes blant datidens soldater som begikk grove lovbrudd.²⁵¹ Rist hevder dette som en generell bemerkning og uten å vise til statistikk. Dag Lindström skriver i artikkelen ”Crime and Control in the Capital, Stockholm 1475-1625” at soldatenes tilstedeværelse i Stockholm bidro til en økning i voldelig kriminalitet på 1600-tallet.²⁵²

Vold i ulike former *kunne* være en del av hverdagen for de vervede soldatene på festningen. Det er ikke nødvendigvis sagt at det *var* en del av hverdagen, men muligheten er til stede. Krogh, Petersens og Lindströms påstander om den vervede hæren er ikke direkte overførbare til garnisonen i Christiania. Det kan likevel ikke nektes for at en mental side av å se medsoldater bli slått, eller å selv bli utsatt for vold, kunne ‘herde’ eller endre soldatene mot det voldelige. Det er likevel ikke mine intensjoner å svare på spørsmålet om militæret i seg selv var *årsaken* til vold eller kriminalitet. Det sentrale er være bevisst krigskulturen som et trekk ved militæret. Om man likevel argumenterer *for* at militæret var en voldelig side av samfunnet kan det kanskje delvis forklare hvorfor 25 år gamle Maria Catharina Bechs uttrykte frykt for en kaptein:

Sidstleden Söndag den 14de om Aftenen ved 9. Slet befandt sig udi deres husbondes herr Proviants- Forvalter Borrings gaard og var udi Veed-Skuret, indkom, ad gaardens port herr Captaine Schwedler, hvilcket da de bemærcket, traadde de til Side for at Skiule sig, saasom de havde alle en Skye til Captainen, da og i selv Klageren Jens König udi samme brændeveed-Skuur for at skiule sig [...]²⁵³

Om frykten for kaptein Schwedler var frykten for et enkeltmenneske eller for de militære generelt, får man ingen indikatorer på i forhøret. Likevel er det interessant å spørre seg om

²⁵⁰ Petersen, *Geworbne krigskarle*, s. 225.

²⁵¹ Rist, *Fra Støvlet-Tiden*, s. 174.

²⁵² Lindström, Dag: ”Crime and Control in the Capital: Stockholm 1475-1625,” i *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, redigert av Eva Österberg og Dag Lindström (Uppsala: Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1988), 116.

²⁵³ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA - 1861/D/L0012, s. 149-161.

frykten kan gjelde flere militære og ikke minst, militære rettsinstanser. Det kan i så fall tjene som medvirkende årsak til den lave andelen sivile i garnisonsretten.

Sammenfatning

Saksmengden for de fire treårsperiodene varierte i stor grad. Flest saker var det for årene 1751-1753 etterfulgt av 1812-1814, mens 1770-1772 og 1790-1792 hadde lavest saksmengde i undersøkelsesperioden. Grunnen til at 1751-1753 skiller seg ut ser særlig ut til å ha sammenheng med de to garnisonskompanienes tilstedeværelse i garnisonen. Krigstilstanden i året 1814 ser ut til å vært årsaken til den høye saksmengden for dette året. I de fire treårsperiodene mellom 1751-1814 behandlet garnisonsretten på Akershus festning til sammen 268 forhør og 72 krigsrettsmøter, hvorav 63 endte med endelig dom. 268 av 340 saker sluttet dermed ved forhøret. En vesentlig side ved garnisonsretten ser ut til av være meklingsorgan. Dette kommer fram av både forholdstallet mellom forhør og krigsrettsmøter, men også av forhørene og rettens formaning til partene. Her kan man imidlertid spørre seg om ikke partene i utgangspunktet stevnet inn saken med konfliktløsning i øyemed.

Av auditorprotokollene kommer det fram at garnisonsretten i hovedsak dømte militært mannskap. De fem slavene som ble tiltalt og dømt i undersøkelsesperioden er vanskelig å plassere som enten militære eller sivile. Av sakene som gikk helt til doms finnes det ingen kvinner eller barn. Disse finnes i forhørene, men sakene avsluttes med minnelig løsning.

7. Dom og betenkning

Hvad hjalp det, at Krigsartiklerne satte Straf på Kroppen eller Livet for den [...] naar alle disse strænge Forbud sjælden bleve overholdt og Straffene endnu mindre udførte i hele deres ofte barbariske Strængthed.²⁵⁴

Påstanden om at det strenge militære lovverket sjelden ble benyttet og straffene i enda mindre grad utført - i sin faktiske form - kommer fra militærhistoriker Peter Fredrik Rist sin bok *Fra Støvlet- Tiden* (1884). I dette kapittelet skal jeg se på utfallet av sakene som gikk til doms i undersøkelsesperioden. Jeg skal også se på domsavsigelser sendt til generalauditøren og videre til kongen. Hvor mange av betenkningene ble formildet, stadfestet, eller benådet? Kan man spore endringer i straffeutmålingen mellom 1751-1814? I så fall, hva endret seg? Til sist vil jeg i korte trekk, se på om karakteristikken til Rist i sitatet over stemmer med straffeavsigelsene i garnisonsretten.

Tabell 2. Antall tiltaler og dom ved garnisonsretten, 1751-1814.

	Slaveri og tilleggsstraff	Slaveri	Spissrot						Til pæls	Krumslutning			Træhesten	Arrest	Degradering	Bot	Forlik	Frikjennelse	Kjent skyldig i alt	
			17	12	10	8	7	6		4	72 t	48 t								24 t
Tyveri	2	1												5		2			21	
Tjenesteforsømmelse			1	2			8	4	3	1		2		1	4	1		1	2	27
Vold												1		3		1	1		1	6
Desertering							1		1					3						5
Insubordinasjon									1					2					1	3
Bedrageri	1	1															1	1		3
Desertering og tyveri	1																		1	1
Rømt fra slaveriet og tyveri	2																			2
Ære											1						2			3
Leiermål														1						1
Annet								1						1			2			4
I alt	6	2	1	2	2	2	10	7	5	1	1	7	1	19	1	8	3	5	76	

Kilde: Forsvaret, Akershus festning, Auditøren. Justisprotokoll nr. 19, 1749- 1753. RA/RAFA- 1861/D/Da/L0012, Justisprotokoll nr. 23, 1764-1772. RA/RAFA- 1861/D/Da/L0015 og justisprotokoll nr. 25, 1808-1815. RA/RAFA-1861/D/DaL0016

I denne tabellen er kun det endelig utfallet av dommene tatt med. Det kan dermed se ut som det ikke var dødsdommer i perioden, det var det, men disse ble formildet. I forrige kapittel ble det vist at tyveri, tjenesteforsømmelse og vold utmerket seg både i antallet forhør og i endelige dommer. Av tabellen over ser man at tjenesteforsømmelse er den forbrytelsen med

²⁵⁴ Rist, *Fra Støvlet-Tiden*, s. 173.

flest dømte, med 27 av 76 tiltaler, etterfulgt av tyveri med 21. I denne tabellen er *alle* tiltalte i hver dom talt. I tjenesteforsømmelsessaker kunne garnisonsretten dømme flere tiltalte samtidig, det er noe av forklaringen til at kategorien særlig har mange tiltalte. I alvorlige saker, slik som desertering, slo man i mye mindre grad sammen forhør eller krigsrett over delinkventene. Det er uansett forholdstallet mellom kategoriene og straffene som er det interessante. Med utgangspunkt i tabellen ser man også at bare fem tiltaler i krigsrett endte med frikjennelse. Tilsvarende lavt tall, med tre tilfeller, var det for dommer som endte med forlik.

Straffene

Av tabellen ser man at spissrotstraff, med 29 tiltaler, var den straffeformen som ble mest brukt i undersøkelsesperioden. Ut fra tabellen ser man også at antallet repetisjoner var spredd. 17 repetisjoner var det meste og fire det minste. Riktignok og heldigvis kan man si, ble bare én soldat dømt til 17 repetisjoner. Etter spissrotstraff var arrest den straffeformen som ble hyppigst brukt, med 19 tiltaler. Innenfor kategorien 'arrest' var riktignok variasjonen stor. Alt fra fem dager på vann og brød, til én måneds husarrest.

Til sammen ble ni delinkventer dømt til krumslutningstraff i undersøkelsesperioden. Her igjen varierte lengden på straffen. Én fikk 24 timer, sju fikk 48 timer og én siste 72 timer.²⁵⁵ Av andre militære straffer ser man til sammenlikning at det var få tilfeller av træhest og pælståen, med henholdsvis ett tilfelle av hver straffeform. I kolonne to og tre av tabellen ser man at åtte delinkventer ble dømt til slaveri. Tre ble dømt til kagstrykning og tyvsmerke i pannen i tillegg livstid i jern.²⁵⁶ To ble dømt til slaveri og kagstrykning, ytterligere to til kun slaveri, mens én siste ble dømt til slaveri og tilbakebetaling av saksomkostninger og utlegg.

Den siste kategorien er bot. Dette innebærer enten at delinkventen måtte betale omkostninger, til protokollen eller en kombinasjon av disse. Åtte ble dømt til å betale bøter i perioden. Å betale omkostninger var likevel vanlig i auditørprotokollen. Etter gjennomgangen av idømte straffer må det igjen poengteres at forbrytelser i tillegg kunne straffes arbitrært uten at det ble ført i noen protokoll.

²⁵⁵ I utgangspunktet kunne krumslutning bare straffes med maksimalt 48 timer (se kapittel 5).

²⁵⁶ Én ble riktignok kagstrøket og dømt til livstid blant de ærlige slavene på Akershus festning. I utgangspunktet er dette spesielt ettersom kagstrykning automatisk medførte tap av æren. Imidlertid kommer det også fram av slaveriprotokollene for årene 1784-1817 at også kagstrøkne kunne være blant de ærlige slavene.

Straffeutmålingen (tabell 2) henger samtidig nøye sammen med straffene for de sakstypene det var flest av, nemlig tjenesteforsømmelse og tyveri. Av kapittel 6 der sakstypene tyveri, tjenesteforsømmelse og vold ble beskrevet, kom det fram at straffen lovverket foreskrev for tyveri og tjenesteforsømmelse kom an på størrelsen og alvorlighetsgraden av lovbruddet. Garnisonsretten hadde altså valgfrihet innenfor en ganske begrenset type kroppsstraff for både tyveri og tjenesteforsømmelse. Av tabellen ser man at garnisonsretten dømte til spissrotstraff og arrest. Samtidig er det årene 1812-1814 som særlig trekker antallet arreststraffer. Straffeutmålingen for året 1814 kommer jeg imidlertid tilbake til i løpet av kapitlet.

Betenkningene ved dommene

I løpet av de fire treårsperiodene mellom 1751-1814 ble åtte av 63 domsavsigelser sendt til generalauditøren eller kongen. I kolonne én i tabell 3 ser man at treårsperioden året 1814 utmerker seg i antallet betenkinger, med fire betenkinger. Motsatt er det påfallende at det ikke var betenkinger til noen av dommene i treårsperiodene 1751-1753, 1770-1772 og 1790-1792. Her må man samtidig ta det varierende antallet forhør og dommer i undersøkelsesårene i betraktning (kapittel 6).

I tillegg til disse betenkningene ble én av dommene omgjort av feltmarskalk Hans Jacob Arnold i 1752, på dette tidspunktet 83 år gammel.²⁵⁷ Formildelsen gjaldt den 70 år gamle soldaten Peder Hansen Krogh av Barths garnisonskompani tiltalt for drukkenskap og desertering. Garnisonsretten dømte Krogh etter krigsartikkel 61, nemlig til dødsstraff ved henging.²⁵⁸ Dommen ble imidlertid endret av Arnold: «Bliver saaledes forandret, at Delinkventen i stede for den tildømte straf, bør løbe Spidsrod syv gange igennem 300 mand».²⁵⁹

²⁵⁷ Rian, Øystein (2009, 13. februar). Hans Jacob Arnold. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 7. oktober 2014 fra https://nbl.snl.no/Hans_Jacob_Arnold.

²⁵⁸ KRI: Kapittel 6, § 61, s. 36.

²⁵⁹ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA - 1861/D/L0012, s. 161-163.

Tabell 3. Betenkninger ved dommene, 1751-1814

Dato	Tiltalte	Kriminalitet	Dom	General-auditøren	Kongen
30.07.1812	Skarpskytter Tingelstad	Vold	Omkostninger	Stadfestet	
20.10.1812	Premierløytnant Torkos	Vold	Arrest og tap av gage		17.11 Frederik R: «Vi stadfæste herved nåværende Stabkrets-Dom, dog med en Forandring, at Premierlieutenant Torkos skal udholde den ham idømte Fæstnings-Arrest i første, istedet for 2den Grad»
28.06.1813	Premierløytnant von Fabritius	Insubordinasjon	Arrest og tap av gage		16.08 Frederik R: Stadfestet med forandring. (Beholder gagen)
16.07.1813	Kaptein von Bech	Insubordinasjon	Arrest	Stadfestet	
18.02.1814	Jæger Olsen	Tyveri	Omkostninger		28.02 Christian Frederik: Stadfestet
21.03.1814	Musketer Steengrimsen	Desertering og tyveri	Dødsstraff og omkostninger		31.03 Christian Frederik: «fritages af Naade for den tilfundene Livs straf, men skal derimod stryges til Kagen og arbeide i Jærn i Aggershus Fæstning sin Livstid.»
12.07.1814	Korporal Andersen	Forfalsket penger	Bot og omkostninger		20.07 Christian Frederik: «Innsættes til arbeide i Jærn i Aggershus Fæstning paa vaar Naade. Saa skal han og enten tilbakelevere in Naturalia eller betale utlæg og Sallarier»
27.07.1814	Korporal Klanneberg	Forfalsket en kvittering	Erstatte summen		30.08 Statsrådet i Christiania:«Forandres og formildes derfor til at han skal hensættes til Arbeid i Jærn i Aggershuus Fæstning paa kongelig Naade.»

Kilde: Forsvaret, Akershus festning, Auditøren. Justisprotokoll nr. 19, 1749- 1753. RA/RAFA- 1861/D/Da/L0012, Justisprotokoll nr. 23, 1764-1772. RA/RAFA- 1861/D/Da/L0015 og justisprotokoll nr. 25, 1808-1815. RA/RAFA-1861/D/DaL0016

Hele undersøkelsesperioden sett under ett var det få betenkninger til dommene i auditørprotokollen og disse kom utelukkende i slutten av perioden. Imidlertid må man ta saksmengden i betraktning. Fram mot 1812-1814 økte antallet domsavsigelser. Med flere dommer fikk man også flere potensielle betenkninger. Det er viktig å huske på at det ikke var stor forskjell på antallet dommer for årene 1751-1753 og 1812-1814, med henholdsvis 22 og 27 endelige dommer. Dermed er interessant å merke seg at det likevel ikke var én betenkning mellom 1751 og 1753. Under skal jeg se på generalauditøren og kongens betenkninger til garnisonsrettens dommer.

Generalauditørens betenkninger

Av tabell 3 ser man at begge av de to dommene sendt til generalauditøren ble stadfestet. Blikrud har i avhandlingen *Humanitet og militær jurisdiksjon* pekt på at generalauditøren ikke kunne innstille på en strengere straff enn krigsrettens dom, alternativene var derfor kun

stadfestelse eller formildelse.²⁶⁰ Dette går imidlertid imot Jon Krokmoens syn i artikkelen «Litt om det militære rettsvesen i Norge i eldre tid». Krokmoen skriver at generalauditøren også kunne komme med skjerpelse av krigsrettens dom.²⁶¹ Av auditorprotokollen finnes det ingen eksempler til støtte for Krokmoens syn, og jeg støtter meg derfor til Blikrud på dette punktet.

Blikrud fant i sin gjennomgang av Wessels betenkninger at av de 307 sakene i protokollen var det 197 formildelser og 82 stadfestelser. Blikrud legger samtidig vekt på at mye av grunnen til de milde betenkningene var på grunn av generalauditøren Ole Christopher Wessel selv. Nærmere to av tre krigsrettsdommer ville vært strengere om ikke Wessel hadde vært en del av rettsprosessen hevder Blikrud.²⁶² Et dikt skrevet i Norske Intelligenz-Sedler forbindelse med Wessels død 26. desember 1794, illustrerer hans humane idéer godt:

Naar Sagen galdt Medborgerens Ære og Liv,
da gik Hiertet Haand i Haand med Forstanden;
Themis's Vaaben maatte bruges forsigtig
- Forbrydelsen straffes – Forbryderen ikke mishandles²⁶³

Enkelt personer sånn som Wessel, må likevel ikke glemmes. De kunne ha like stor innvirkning på rettssystemet som eventuelle lovendringer i perioden. Her må jeg poengtere at dette gjaldt *aktørene* i høyere lag av det militære rettsvesen.

Kongens betenkninger

Kongen kom med betenkninger til seks domsavsigelser i undersøkelsesperioden. 'Kongen' vil her si Fredrik 6., Christian Frederik og statsrådet i august 1814, det vil si etter at Mossekonvensjonen var inngått.²⁶⁴ Det må også presiseres at kongen ikke tok beslutningene til dommene selv. Vedkommende lot seg veilede av generalauditørens innstilling.²⁶⁵ Kongens betenkninger var alle for årene 1812-1814 (tabell 3). Én i både 1812 og 1813 og fire for året

²⁶⁰ Blikrud, *Humanitet og militær jurisdiksjon*, s. 42.

²⁶¹ Krokmoen, "Litt om det militære rettsvesen i Norge i eldre tid", s. 74.

²⁶² Blikrud, *Humanitet og militær jurisdiksjon*, s. 52.

²⁶³ Norske Intelligenz-Sedler, no. 1., 7. januar 1795.

<http://www.nb.no/nbsok/nb/75094d9824133579f5dc70069801d3a9?index=1#0>.

²⁶⁴ Christian Frederik var i perioden mai 1813 til januar 1814 stattholder i Norge. Fra 16. februar og fram mot 17. mai var Christian Frederik regent før han ble valgt til konge. *Kong Christian Frederiks dagbok fra hans opphold i Norge*, Kristiania 1914, s.162. Vinteren 1814 skrev Christian Frederik under med «Regentskabet i Norge, Christian Frederik» i auditorprotokollen.

²⁶⁵ Krogh, *Oplysningstiden og det magiske*, s. 114.

1814. Av tabell 3 ser man at det var tre stadfestelser²⁶⁶, to formildelser og én benådning, ingen skjerpelser. Av punkt seks i «Instruction» av 27. November 1776 for generalauditor Ole Christopher Wessel kommer det fram at forverring av dommen – skjerpelse – ikke er nevnt. «Efter at de afsagde Domme, enten til Execution, Pardon eller formildelse, af Os allernaadigst ere approbered [...]».²⁶⁷

De to formildelsene gjaldt begge en omgjøring fra pengestraff og bøter til festningsstraff. Fanger som fikk festningsstraff på kongelig nåde kunne ved god oppførsel slippe raskt ut. I det ene tilfellet skulle delinkventen tilbakelevere beløpet han skyldte i naturalia eller penger. Av tabell 3 ser vi at benådningen gjaldt en dødsstraff for desertering. Straffen ble på kongelig nåde omgjort til kagstrykning og slaveri på livstid.²⁶⁸ Dermed ser vi at de to dødsstraffene i undersøkelsesperioden begge ble benådet, henholdsvis av generalauditøren og kongen. Liknende tendens har Tyge Krogh vist i sin undersøkelse av regimentene på Sjælland mellom 1729-1756. Krogh fant at bare én av 411 deserteringer ble straffet med dødsstraff. Krogh antok også at den ene dødsstraffen var uventet og at regimentsretten ventet at kongen skulle formilde dommen til spissrotgang eller straffarbeid. I stedet bestemte kongen at det skulle spilles med terninger på en tromme om dødsstraffen.²⁶⁹ Straffen gjaldt syv soldater som sammen hadde desertert fra garnisonen i Helsingør i 1732. Den av soldatene som tapte terningspillet skulle henges, de andre fikk 16 ganger spissrot og to års straffarbeid i jern på Kronborg festning.²⁷⁰

Et poeng ved benådning var kongens rolle i rettssystemet. Tyge Krogh skriver i boka *Oplysningstiden og det magiske* at kongens «retlige rolle som appellinstans sammenflettedes imidlertid med muligheten for at vise kongelig nåde».²⁷¹ Et av kongens mål som øverste leder av rettsvesenet var å sikre egen posisjon og statens sikkerhet. Kan benådningene ha vært et ledd i å styrke kongemaktens posisjon og konsolideringen av makt gjennom økt lojalitet til

²⁶⁶ Av tabellen ser man imidlertid at to av stadfestelsene likevel hadde formildende omstendigheter.

²⁶⁷ Generalauditoriatet. Instruxer, uniformsreglementer, fortegnelse over g.a., arkivregistratur og afleveringsdesignationer. Arkivsti: RA/RAFA-1772/F/FA/L0001/001a

²⁶⁸ Dommen presiserer imidlertid ikke om delinkventen skulle være blant ærlige eller uærlige slaver, men ettersom vedkommende ble kagstrøket, går jeg ut i fra at det var blant uærlige slaver.

²⁶⁹ Straffen foregikk ifølge Rist ved at Gevaldigeren skaffet til veie en tromme, to terninger og et beger. Auditøren skulle så rope opp delinkventenes navn etter tur slik at disse kunne kaste terningene. Tallet ble notert av auditøren, men om den dødsdømte kastet feil kunne vedkommende kaste på nytt. Slik gikk 'spillet' til en hadde kastet færrest øyne og dermed hadde forspilt sitt liv. I min undersøkelse har jeg ikke funnet noen eksempler på en slik vilkårlig straff. Rist, *Fra Støvlet-Tiden*, s. 179.

²⁷⁰ Krogh, *Oplysningstiden og det magiske*, s. 81.

²⁷¹ *Ibid.*, s 141.

sine undersåtter? Douglas Hay har i *Property, Authority and the Criminal Law* påpekt kongemaktens fordeler ved et lovverk som åpnet for benådninger. Ved å opprettholde et strengt lovverk kunne kongen vise *faderlig omsorg* gjennom formildelse eller benådning:

Where authority is embodied in direct personal relationships, men will often accept power, even enormous, despotic power, when it comes from the 'good King', the father of his people, who tempers justice with mercy.²⁷²

Hay la også vekt på at benådningen gav mulighet for å beskytte 'sine egne', samtidig som det var mulighet for å vise til et upartisk lovverk. Håkon Evju har i sin masteroppgave "I revolusjonens skygge. En studie i den dansk-norske opplysningens politisering, 1789-1799" påpekt problematikken ved kongelig nåde og paternalisme. Det var loven som skulle være allmektig, ikke kongen, argumenterte dansk-norske skribenter på 1790-tallet. Kongens makt skulle heller ikke være vilkårlig. Alt som kunne minne om nåde eller skjønn måtte endres.²⁷³ Denne påstanden er i tråd med Cesare Beccaria i *Om forbrydelse og straf*:

Retten til at tilgive og benåde er tronens smukkeste forrettighed og suvernænitets mest ønskværdige særkende, med den udtrykker også en tavs misbilligelse, som den almene lykkes velgørere nærer over for den lovbog.²⁷⁴

Beccaria mente benådning som rettspraksis innebar et misforhold der loven mistet sin posisjon til fordel for vilkårlig dom. Beccaria stilte også et annet spørsmål om benådning: «når fyrsten benåder, det vil sige overdrager den almene sikkerhed til et enkelt individ og ved en privat akt af uoplyst velgørenhed udsteder en offentlig bekendtgørelse om straffefrihed».²⁷⁵ Her må det imidlertid poengteres at kongen verken var et enkelt individ eller uoplyst i så måte. Det må også poengteres at selv om kongen formelt skulle ha siste ord i alle domsavsigelser, er det vanskelig å bruke kongen som argument for at benådningsforekomsten økte mot slutten av perioden.

Over har jeg sett på betenkningene til dommene fra generalauditøren og kongen. En todeling med gjennomgang av generalauditøren og kongens betenkninger kan diskuteres. Særlig ettersom Markus Stuestøl har poengter at generalauditørens innstillinger i de fleste tilfellene

²⁷² Hay, "Property, Authority and the Criminal Law", s. 39.

²⁷³ Evju, Håkon, "I revolusjonens skygge. En studie i den dansk-norske opplysningens politisering, 1789-1799." Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2008, s. 69.

²⁷⁴ Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, s. 140.

²⁷⁵ Ibid.

ble skrevet under av kongen uforandret.²⁷⁶ Et skille mellom de to kan derfor kanskje være unødvendig. Vi har sett at det var relativt få betenkninger til dommene og at alle var i slutten av undersøkelsesperioden, sett bort ifra feltmarskalk Arnolds omgjøring av dødsstraffen fra 1752. Det lave antallet dødsstraffer må likevel sees i sammenheng med fredsperioden på 1700-tallet og antallet deserteringer i rolige tider. Samtidig finnes det ikke sammenlikningsgrunnlag fra underkretsretter i en tilsvarende periode, så det er vanskelig å si om betenkningstallet var verken høyt eller lavt.

Innledningsvis trakk jeg fram en påstand av Rist om at krigsartiklenes strenge straffer sjeldent ble utført «efter hele deres Ordlyd.»²⁷⁷ Av gjennomgangen av betenkningen ser man at deler av påstanden stemmer. Dødsstraffen ble formildet og det var ingen skjerpelser i undersøkelsesperioden. Dette var riktignok endringer som skjedde utenfor garnisonsrettens virkefelt. Gjelder påstanden til Rist også for garnisonsretten?

Garnisonsrettens rolle i rettshåndhevelsen

Jeg vil først og fremst presisere at straffene i undersøkelsesperioden var brutale, enten det var slaveri, arrest eller spissrotgang. Et *annet* spørsmål er likevel hvorvidt man brukte lovverket slik det i utgangspunktet var ment eller ikke. Ettersom det allerede er vist at dødsstraffene i perioden ble omgjort til henholdsvis sju ganger spissrotgang og kagstrykning etterfulgt av slaveri, skal jeg se på ytterpunktene på den andre siden av skalaen. Nedenfor vil jeg derfor ta for meg eksempler på at man dømte strengt.

1. august 1753 ble det holdt garnisonskrigsforhør over soldat Brynild Jørgensen av Major Barths garnisonskompani etter innstevningen av kammerassessor og toller Willemsen. Innstevningen gjaldt et tyveri den 29. juli i Willemsens' hage på Hovedtangen. «ved overstigen eller Inbrud skal [Jørgensen] have staaet Frugt af Requirentens her paa Hovedtangen tilhørende hage».²⁷⁸ Et av vitnene, Ellen Henrichsdatter, forklarte under forhøret at hun hadde sett: «Brynild Jørgensen, der sprang hen til et Kirsebær-Træ, og tagde af nogle faae bær som han opspiiste, og ligeledes tog han bær af et lidet Morelle-Træ hvorfra han forsynte sig». Vitnet var i tvil om Jørgensen også forsynte seg av sukkerertene i hagen.

²⁷⁶ Stuestøl, "Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814", s. 89.

²⁷⁷ Rist, *Fra Støvlet-Tiden*, s. 177.

²⁷⁸ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA - 1861/D/L0012, s. 313.

Under forhøret forklarte samtidig en løytnant på kompaniets vegne at Brynild Jørgensen aldri hadde vært tiltalt eller straffet for tyveri tidligere. Ei heller noen annen «strafværdig Forseelse».

Dommen ble følgende:

hvor han nogen frugt havde afplukket og paa Stedet opspiist, i hvilchen Tyveries gierning [...] at have forseet sig imod den 25de Krigs Artichel; og endskiönt Tyveriet haver været af meget ringe Værdi, bör han dog efter Sagens beskaffenhed, sig til Straf for saadan alvorlig Forhold, og andre til Exempel at löbe Sev gange Spidsroed igennem 300 mand.²⁷⁹

Av dommen over ser det ut til at garnisonsretten har tatt tyveriets størrelse eller ‘mengde’ i betraktning, likevel kommer det fram at det er *selve handlingen* som er straffbar. Tyveriet fortjener derfor straff uavhengig av størrelse eller verdi av det stjalne. Det er dermed ikke sagt at verdien *ikke* spiller en rolle, men kriminaliteten i seg selv var det sentrale.

Det kan også virke som det er forskjellige interesser i forhøret. Vi ser at løytnanten ønsker å skape formildende omstendigheter ved å poengtere at Jørgensen ikke var blitt straffet tidligere. Kompaniets interesse i å beholde soldatene tjenestedyktige kommer her fram. Kompaniet ville beskytte sine egne, mens krigsretten på sin side, ser ut til å ønske riktig dom, samt å sette en standard for likende kriminalitet. Med andre ord ønsket krigsretten å etablere presedens ved å vise at man ikke kunne komme unna med mindre lovbrudd.

Et sentralt poeng her er garnisonrettens rolle i det militære rettsvesenet. Garnisonsretten var en underkriksrett der domsavsigelsene ble kontrollert av generalauditøren. Deres funksjon i rettssystemet var derfor å dømme etter lovverket, riktignok til tider etter skjønn, men med utgangspunkt i eksisterende lover og regler. Ettersom garnisonsretten kun hadde én med juridisk kompetanse ved domstolen, må det også poengteres at de ikke hadde anledning eller kunnskap til å innstille på noe annet enn dom etter lovverket. Av eksemplet ser vi at garnisonsretten straffet etter 25. Krigsartikkel. Hvorvidt det er snakk om simpelt eller kvalifisert tyveri, kommer ikke fram av auditørprotokollen, men jeg vil gå ut ifra at det var simpelt tyveri. Straffen for simpelt tyveri kunne etter 25. krigsartikkel være enten være «hardt» fengsel, spissrot eller vilkårlig straff.²⁸⁰ Dermed ser vi at garnisonsretten fulgte lovverket.

²⁷⁹ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA - 1861/D/L0012, s. 321.

²⁸⁰ KRI: Kapittel 4, § 25, s. 20.

En annen sak fra samme år kan også tjene som eksempel. I 1753 kom det inn en klage fra piper Dyhre Helgesen mot fyrverker Reinholdt Frederich Hegermann. Saken gjaldt det krigsretten karakteriserte som «injuriarum verbalium», fornærmelse ved ord og tyveribeskyldning. «det han paa sin anbefalede Vagt den 10de Februarii sidstleden skulde imod den hans commando samme Tid undergiven Piber Dyhre Helgesen haver i alvorlig Meening fremført Tyvs-Skiælden eller beskyldning, som er det derved ingiven klage». Klageren kunne heller ikke nekte for at anklagen i begynnelsen var «for Skiemt optaget». Beskyldningen var alvorlig, men garnisonsretten fant ut at Hegermann ikke hadde begått noen straffbar handling og dommen ble derfor:

Som for denne imod pligtig Subordination og lydighed begangne Forseelse vorder Piber Dyhre Helgesen til billig Straf, og efter Sagens befindendene didhen tildömt, at han udi 72. Timer bör at ligge Krum Sluttet. Endelig og for saa vidt Feuerwercker Hegermann til denne Process og Rettens behandlings Möye haver været Forvolden, bör han derfor at erlegge 2rd ad Protocollum.²⁸¹

I utdraget av dommen ser vi at garnisonsretten dømmer etter 'billighet'. Det vil si en henvisning til vurdering etter skjønn og med utgangspunkt i spesielle omstendigheter ved saken. Her åpner man for bruk av analogier og egne vurderinger i dommen. I realiteten innebar dette at garnisonsretten sto slående fritt i utformingen av dommen og straffen ble hele 72 timer krumslutten. Som beskrevet i kapittel 5 var maksimal krumslutningsstraff ofte referert til som 48 timer. I dette tilfellet kan man derfor slå fast at det ble straffet strengt.

Samtidig ligger problematikken i om garnisonsretten, da særlig auditøren, forholdt seg til riktig lovverk eller ikke. Ettersom lovverket stadig var i endring i perioden var man avhengig av at lovtekstene ble distribuert til underkretsrettene, og at auditøren hadde fått kjennskap til innholdet i disse, for å ivareta rettsikkerheten til den tiltalte.

Av gjennomgangen av auditørprotokollen kom det fram at det var åtte betenkninger i undersøkelsesperioden. Av disse ble fem stadfestet, to forandret og én benådet.

Et spørsmål er om det lave betenkningstallet og stadfestelsene av dommene, kan tyde på at garnisonsretten på Akershus festning forholdt seg til oppdatert lovverk og i hovedsak dømte riktig? Det som taler til fordel for at garnisonsretten var en 'oppdatert' underkretsrett, er nærheten til generalauditøren og *sentrum*. Med sentrum mener jeg både rikets hovedstad

²⁸¹ Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv. Justisprotokoll 1749-53, no. 19. Arkivsti: RA/RAFA - 1861/D/L0012, s. 289.

København og den norske hærens ledelse i Norge. Det er dessuten et betydelig poeng at forbindelsen til København sto sterkt i Christiania. Antagelig *kan* garnisonsretten i Christiania også vært underlagt betydelig direkte kontroll av generalauditøren på grunn av nærhet mellom domstolene. Man kan også spørre seg om ikke auditørembetet ved garnisonsretten i Christiania var ettertraktet, og derfor genererte dyktige auditører.

På den annen side, ettersom straffeutmålingen ikke avgjorde om saken skulle sendes til kongen, men forbrytelsen, er ikke antallet betenkninger *nødvendigvis* en indikator på 'korrekte' domsavsigelser avsagt ved garnisonsretten. Forholdsvis milde straffer for æressaker kunne bli sendt til kongen, mens strengere straffer for mindre forseelser ene og alene avgjøres i garnisonsretten. Hovedgrunnen til betenkningstallet i undersøkelsesperioden kan være at garnisonsretten hadde få domsavsigelser i saker som gjaldt «Ære, Liv eller en Höy-og Ober-Officers Charge». Imidlertid kan utvalget av undersøkelsesårene, med fire treårsperioder mellom 1751-1814, også ha påvirket funnet. Det er dessuten viktig at det ikke finnes sammenlikningsgrunnlag fra en likende undersøkelse, betenkningstallet er derfor vanskelig å slå fast om er høyt eller lavt.

For å oppsummere, militære forbrytelser, særlig insubordinasjon og tjenesteforsømmelse, ble straffet strengt etter lovverket av garnisonsretten. Garnisonsrettens funksjon som domstol, ser ut til å være hovedgrunnen til hvordan og på hvilken måte retts håndhevelsen og straffeutmålingen foregikk. I de tilfellene det var snakk om militære forbrytelser skulle domstolen straffe etter regelverket uten å ta hensyn til verken kompanisjefenes interesse eller enkeltpersonene bak lovbruddet. Jeg skriver 'skulle' ettersom det finnes eksempler på at domstolen tok hensyn.

Mildere straffer mot slutten av perioden?

I hvilken grad det var en utvikling i retning av mildere straffer i perioden er vanskelig å si ettersom de siste undersøkelsesårene var unntakstilstand med krig. Historikeren Karsten Skjold Petersen skriver i *Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803* at det *ikke* kan spores en humaniseringstendens i forholdet mellom forbrytelse og straff i justisprotokollene.²⁸² Krigsrettene så ut til å overholde Krigsrets-Artikelen og Krigsretsinstructionen, mente Petersen.

²⁸² Petersen, *Geworbne krigskarle*, s. 137.

Etter gjennomgang av auditørprotokollen kan jeg til en viss grad si meg enig i påstanden til Skjold Petersen. Samtidig var et sentralt trekk ved rettssystemet *at* dommene kunne endres i form av benådning, formildelse eller stadfestelse. Eksempelet med soldatene som deserterte fra Helsingør i 1732 og krigsrettens forventningen om at kongen skulle benåde dødsstraffen, bekrefter dette. Markus Stuestøl fant ikke ett tilfelle med dødsdom for desertering av 66 tiltaler. Til tross for at underkretsrettene idømte dødsstraffer i 29 av 34 deserteringssaker mellom 1809 og 1814.²⁸³ Det er samtidig viktig at endelige domsavsigelser i perioden var få. De fleste konflikter ble løst ved krigsforhøret. Jeg vil derfor presisere at jeg er enig i Skjold Petersens påstand med utgangspunkt i de endelige dommene, men garnisonsretten som meklingsorgan var en like viktig, om ikke vel så viktig, side ved domstolen.

Om man likevel ikke *direkte* kan se en mildere innstilling i straffeutmålingen til garnisonsretten, kan man derimot se endringer i lovverket i løpet av perioden. Etter resolusjon av 13. mai 1791 ble spissrotstraff omgjort fra 300 til maksimalt 200 mann. Om man ikke kunne oppdrive mer enn 100 mann skulle delinkventen gå dobbelt så mange ganger igjennom radene av soldater.²⁸⁴ Helt avskaffet ble straffen den 28. mars 1814 av Christian Frederik. I anordningen til avskaffelsen av straffen het det: «for at give Norges hæderlige og brave Landkrigere af Under-Classerne et Beviis paa Min Agtelse og Tillid, har besluttet og herved befaler, at Spissrod-Straffen fra nu af aldeles skal være affskaffet ved Armeen».²⁸⁵

Diskusjonen om det var mildere straffeutmåling eller humanisme i perioden er sammensatt. Den dreier seg ikke utelukkende om det fantes en «ny følsomhet» eller ikke. Dessuten var mange samtidstenkere ikke nødvendigvis humanister, men rasjonalister. Cesare Beccaria var én av disse. Han mente at dødsstraff i utgangspunktet var feil, men i få tilfeller kunne det også være det beste om det gagnet flertallet. «Den størst mulige lykke fordelt på det størst mulige antal».²⁸⁶ Michel Foucault har også påpekt at humanismens inntog var en tosidig prosess: straffene ble mindre intense, men flere i antall. Rettsvesenet ble mer effektivt,

²⁸³ Stuestøl, "Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814," s. 61, 83.

²⁸⁴ JASAA, bind 2, s. 130.

²⁸⁵ *Anordning, angaaende Spidsrod-Straffens Afskaffelse ved den Norske Armeen, og andre militaire Straffes Bestemmelse* (Christiania, 1814), s. 3.

²⁸⁶ Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, s. 53.

rettferdig og systematisk, men menneskesynet ble ikke nødvendigvis så veldig endret på grunn av humanismen.²⁸⁷

Året 1814

Jeg vil her vende tilbake til 1814 og straffeutmålingen etter eneveldets oppløsning. Utslagsviende for straffeutmålingen for 1814 var den tidligere nevnte anordningen av 28. mars 1814. Den siste spissrotdommen som ble idømt av garnisonsretten, slik det framgår av auditørprotokollen, var over soldat Johannes Amundsen Thors for tyveri den 19. februar 1814. Det var litt over en måned før avskaffelsen av straffeformen.²⁸⁸ Samme anordning kom også med bestemmelser om straff for desertering.²⁸⁹ Desertering skulle heretter dømmes etter forordning av 16. november 1763, men i stedet for spissrotstraff skulle desertørene dømmes til enten fem, ti eller 15 dager på vann og brød. Bestemmelsen foreskrev også forlengelse av tjenestetiden med enten ett, to eller tre år, i tillegg til den tiden desertertøren hadde vært borte fra tjenesten.

Punkt tre og fem i anordningen gjaldt straff for tjenesteforsømmelse og simpelt tyveri. For tjenesteforsømmelse skulle det i stedet for spissrotstraff benyttes 'ensomt fengsel' med varighet fra 20 dager eller mer. Simpelt tyveri skulle straffes med fengsel på vann og brød, mens kvalifisert tyveri, skulle straffes etter det sivile lovverket.²⁹⁰ Ettersom tyveri og desertering var de forbrytelsene som utgjorde størsteparten av dommene for året 1814, ser man at anordningen av 28. mars var toneangivende for straffeutmålingen.

Det samme ser man også i auditørprotokollen. Auditøren legger resolusjon av 16. november 1763 og anordning av 28. mars 1814, til grunn for rettshåndhevelsen i en domsavsigelse den 17. mai 1814.²⁹¹ Sju dager før Christian Frederiks anordning hadde garnisonsretten imidlertid innstilt på dødsstraff over musketer Steengrimsen for desertering og tyveri (se tabell 3). Da med hjemmel i gjeninnføringen av dødsstraffen for desertører av parolebefaling av 22. mars

²⁸⁷ Foucault, Michel, *Overvåkning og straff: Det moderne fengsels historie*, 3. utg. (Oslo, Gyldendal, 1999), s. 71.

²⁸⁸ Forsvaret, justisprotokoll nr. 25, 1808-1815. RA/RAFA-1861/D/DaL0016, s. 203-204.

²⁸⁹ *Anordning, angaaende Spidsrod-Straffens Afskaffelse ved den Norske Arme, og andre militaire Straffes Bestemmelse* (Christiania, 1814), s. 4.

²⁹⁰ *Anordning, angaaende Spidsrod-Straffens Afskaffelse ved den Norske Arme, og andre militaire Straffes Bestemmelse* (Christiania, 1814), s. 5.

²⁹¹ Forsvaret, justisprotokoll nr. 25, 1808-1815. RA/RAFA-1861/D/DaL0016, s. 217-218.

1808.²⁹² Dette styrker påstanden om at garnisonsretten på Akershus festning var en oppdatert underkriksrett som forholdt seg til gyldig lovverk og slik dømte med hjemmel i gjeldende lover og regler. Dette går dermed imot det Stuestøl hevder, om at parolebefalingen av 1808 som gjeninnførte krigsartikkel 61, bare delvis ble fulgt av krigsrettene. Stuestøl hevder videre at krigsrettene ofte dømte etter lover som var erstattet av nye og slik idømte straffer uten hjemmel i lov.²⁹³ Med utgangspunkt i mine funn i de fire treårsperiodene, ser dette *ikke* ut til å gjelde for garnisonsretten på Akershus festning for året 1814.

Sammenfatning

«Jeg tilbragte mange søvnløse Timer, og naar jeg faldt i Søvn, drømte jeg om Fangenskap, Forhør, Krigsret, Spidsrod og Slaveri».²⁹⁴ Etter gjennomgangen av garnisonsrettens straffeutmåling kan man kanskje forstå frykten til soldaten i sitatet over. Imidlertid henger straffeutmålingen nøye sammen med sakstypene som gikk til doms i undersøkelsesperioden, og at dommene nesten utelukkende gjaldt militært mannskap for militære forseelser. Garnisonsrettens håndtering av kriminalitet synes å komme av deres rolle i det militære rettsvesenet. Domstolens funksjon var å dømme etter lovverket, nærmest uten hensyn til straffeutmålingen for den tiltalte. Imidlertid er det et vesentlig poeng at underkriksrettene hadde oppdatert lovverk og kjennskap til disse, for at rettshåndhevelsen skulle foregå riktig. Slik det framgår av auditørprotokollen for året 1814 ser garnisonsretten ut til å forholdt seg til riktig lovverk, selv relativt kort tid etter at nye bestemmelser ble vedtatt.

²⁹² Hedegaard, Johan Christian, *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*, del 2 (Kjøbenhavn, 1814), s. 337.

²⁹³ Stuestøl, "Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814," s. 111.

²⁹⁴ Petersen, *Geworbne krigskarle*, s. 141.

8. Avslutning

Rettsprotokollar er ikkje fiksjon, men samstundes ei av fleire moglege forteljingar.²⁹⁵

I denne oppgava har jeg gjennom kildematerialet etter garnisonsretten og auditøren på Akershus festning forsøkt å kartlegge håndteringen av lovbrudd ved en lavere militær domstol, og konfliktnivået ved domstolen garnisonsretten. Problemstillingen har vært denne: Hvordan ble kriminalitet og konflikt behandlet av garnisonsretten på Akershus festning, og hva slags kriminalitet og konflikt kom opp for retten i undersøkelsesperioden?

I det følgende skal jeg samle trådene og nå fram til en konklusjon. Gjennom bakgrunnskapittelet om garnisonen og militæret skisserte jeg et bilde av samfunnet der lovbruddene utspilte seg. Selv om militæret var et ‘samfunn i samfunnet’, var interaksjonen mellom den sivile og militære befolkningen stor. Særlig gjorde innkvartering og næringsprivilegier grensene mellom gruppene flytende og kontaktflaten stor.

I kapittel 3 kom det fram at forordningen av 1749 var toneangivende for hvem som sto under den militære jurisdiksjonen i perioden og fram mot 1812. Forordningen slo fast at det militære vernetinget inkluderte mannskapet i garnisonsbyen, deres koner og barn (i saker om ære og liv), og alle som frivillig eller ufrivillig sto under militær ledelse, eller var i militær varetekt, det være seg marketentere eller festningslaver. Kvinner og barn skulle etter 1812 høre til det sivile domsapparatet i alle saker. Regelverket som dommerne, og særlig auditøren forholdt seg til, var i hovedsak Christian 5.s krigsartikler fra 1683 og forklaringen til artiklene fra 1703. Ettersom domstolen holdt til på en festning og forholdt seg til én garnison, skulle kommandanten på festningen alltid få beskjed om dommer avsagt i krigsrett. Han skulle også underrettes om arrestasjoner og løslatelser.

²⁹⁵ Sunde, Jørn Øyrehagen: ”«Fra den andre siden av språket.» Passivitet, løgn og retorikk i retten 1726-1796” i *Rett, historie, metode*, redigert av Dag Michalsen. Retthistoriske studier nr. 16 (Oslo: Institutt for offentlig rett, 2/2005), s. 95.

Kapittel 4 satte søkelyset på garnisonsrettens særegne rolle i det militære rettsvesenet. I garnisonsretten var auditøren den eneste juridisk kyndige og ettersom dommer avsagt i krigsrett ikke kunne ankes, var auditørens rettsbelæring før votum viktig for rettssikkerheten til den tiltalte. Alle saker som angikk «Ære, Liv eller en Höy-og Ober-Officers Charge» ble sendt til kongen for endelig resolusjon.²⁹⁶ Her kom generalauditøren og til sist kongen inn som kontrollinstanser av underkretsrettens domsavsigelser. Om generalauditøren ikke fant feil eller mangler, var dommen endelig. Kongen sto samtidig helt ubundet til generalauditørens betenkning. Det sentrale med garnisonsrettens funksjon i det militære rettsvesenet var å være førsteinstans, og deres rolle i rettsvesenet var preget av nettopp denne posisjonen. De skulle følge lovverket og ikke la andres interesser prege rettshåndhevelsen og straffeutmålingen.

I kapittel 5 ble straffene garnisonsretten kunne innstille på ved lovbrudd beskrevet. Hensynet bak straffene var *både* avskrekkelse og gjengjeldelse. Av måten straffene ble utført på, ved bruk av soldater, ser særlig avskrekkelse ut til å være det viktigste hensynet. Det kan argumenteres for at straffene kunne ha en moraldannende effekt ved at soldatene forholdt seg til samme klare regler for hva som var rett og galt, eller ved at de sto sammen om utførelsen av straffene. Samtidig har rettshåndhevelsen som ble utført *på* og *av* soldater like trolig vært med på å gi soldatlivet et betydelig preg av brutalitet.

Som jeg viste i kapittel 6 ble det i løpet av de fire treårsperiodene holdt 268 krigsforhør, satt 72 krigsrettsmøter og avsagt 63 dommer. Den første og siste treårsperioden hadde størst saksmengde. Hovedgrunnen til det, for årene 1751-1753, var garnisonskompanienes tilstedeværelse i garnisonen. For årene 1812-1814 ser krigstilstand og økt trusselnivå ut til å ha vært utslagsgivende. Imidlertid kan økt saksmengden ha vært et resultat av effektivitet og system i styringsapparatet. Tyveri, tjenesteforsømmelse og vold var de sakstypene som hadde høyest forekomst i undersøkelsesperioden. Til sammen utgjorde disse 54 prosent av alle forhør og krigsrettsmøter. Militærets mulighet til å oppdage og rettsforfølge lovbrudd var utslagsgivende for konflikt- og kriminalitetsnivået ved garnisonsretten.

²⁹⁶ Instruks av 1794 for generalauditør Friderich Julius Kaas. Forsvaret, Generalauditoriatet. Instruxer, uniformsreglementer, fortegnelser over g.a., arkivregistratur og afleveringsdesignasjoner (I). RA/RAFA-1772/F/FA/L0001/001a

Som mine undersøkelser viser, hadde garnisonsretten en rolle *utover* det å være en dømmende makt. Domstolen ser ut til å ha tjent som meklingsorgan mellom parter i garnisonsbyen. 268 av 340 saker sluttet ved forhøret og flesteparten av sakene endte derfor med sluttsetninger som «fred og enighed», «ingen videre Oplysning», «Retten derpaa kom med en formaning og Advarsel til Partene at pleie fred og enighed» og «leve med hinanden herefter i god Forstaalese og Enighed». Særlig de to siste sluttsetningene viser hvordan garnisonsretten gikk inn for mekling for å avslutte konflikter raskt og effektivt.

Av de 63 sakene som ble ført til doms, ble åtte saker stevnet inn av sivile. Omvendt finnes det bare én sak der en 'ikke-militær' ble dømt av garnisonsretten. Ingen kvinner eller barn ble tiltalt eller dømt av garnisonsretten i undersøkelsesperioden. Domstolen dømte altså nesten utelukkende militært mannskap i tjeneste. De fem tiltalte slavene er imidlertid vanskelig å fastslå om var soldater eller ikke. Forklaringen på hvorfor domstolen ikke dømte flere kvinner og barn synes å ligge i lovverket og i forordningen av 1749. Bestemmelsene omkring soldatens leiermål kan også være utslagsgivende for at det var ikke var kvinner i sakene som gikk til doms. Det gjenstår å undersøke om soldaters leiermål kunne straffes direkte og arbitrært uten at det gikk gjennom noen rettsinstans.

I kapittel 7 så jeg på utfallet av dommene som ble avsagt i garnisonsretten. Spissrot var den straffeformen som ble hyppigst brukt av domstolen. Repetisjonene kunne variere fra 17 og til fire ganger. Deretter var arrest den straffen som ble brukt hyppigst. At det var disse straffeformene som ble idømt av garnisonsretten har nær sammenheng med at det var flest tiltaler i sakstypene tyveri og tjenesteforsømmelse. I kapittelet ble også betenkningene til garnisonsrettens domsavsigelser undersøkt. I løpet av de fire treårsperiodene fant jeg at åtte dommer ble sendt til generalauditøren og kongen, alle for den siste treårsperioden mellom 1812-1814. To ble avgjort hos generalauditøren, og seks hos kongen og statsrådet i Christiania på Christian Frederiks vegne. Av generalauditørens betenkninger var det to stadfestelser. Kongens betenkninger var tre stadfestelser, to formildelser og én benådning.

Slik tidligere forskning om militærrettens karakter har påpekt, var lovverket på 1700-tallet i utakt med gjeldende rettsoppfatninger. Benådning og formildelse kunne dermed bli resultatet. Likevel var det få betenkninger til garnisonsrettens dommer i undersøkelsesperioden. Ettersom straffeutmålingen ikke avgjorde om saken skulle sendes til kongen, men forbrytelsen, er ikke få betenkninger *nødvendigvis* en indikator på korrekte domsavsigelser

avsagt ved garnisonsretten. Forholdsvis milde straffer for æressaker kunne bli sendt til kongen, mens strengere straffer for mindre forseelser ene og alene avgjøres ved garnisonsretten. Grunnen til få betenkninger i undersøkelsesperioden kan komme av at garnisonsretten hadde få domsavsigelser i saker som gjaldt «Ære, Liv eller en Höy-og Ober-Officers Charge». Samtidig kan garnisonsrettens nærhet til generalauditøren og 'sentrum' ha vært en utslagsgivende faktor på betenkningstallet. Det lave tallet for domsavsigelser generelt og utvalget av år, kan også ha spilt en rolle.

Garnisonsrettens straffeutmåling var nært forbundet med rollen som førsteinstans i det militære rettsvesenet. Førsteinstansen skulle forholde seg til gjeldende lovverk, uten særlig hensyn til noe annet. I de tilfellene der det ble avsagt dom, kunne straffene derfor være strenge og etter lovverket. Samtidig var det relativt få domsavsigelser sammenliknet med den totale saksmengden i perioden. Tatt garnisonsrettens rolle som meklingsorgan i betraktning, blir det unyansert å hevde at krigsretten dømte strengt. Det andre spørsmålet jeg stilte om straffene var hvorvidt man kunne spore noen mildere straffeutmåling og humaniseringstendens utover i perioden. Med utgangspunkt i auditørprotokollene, ser det ikke ut til at domstolen har hatt en mildere innstilling i straffeutmålingen. Jeg vil også presisere at garnisonsretten, og underkriksretter forøvrig, ikke utelukkende er gode kilder til holdninger og straffetenkning i samtiden. Disse instansene var underlagt generalauditørens kontroll, og deres rolle i det militære rettsvesenet var ikke å ha egne meninger.

Imidlertid endret lovverket seg. Spissrotstraffen ble omgjort i 1791 fra å bestå av 300 rader av menn til 200, og endelig helt avskaffet i anordning av 28. mars 1814. Straffeutmålingen for året 1814 bar tydelig preg av sistnevnte anordning. Desertering skulle heretter straffes med enten fem, ti eller 15 dager på vann og brød, samt forlengelse av soldatens tjenestetid. Samme anordning gjaldt også straff for tjenesteforsømmelse og tyveri, som heretter skulle straffes med arrest eller etter det sivile lovverket. Av auditørprotokollen kom det fram at garnisonsretten kort tid etter anordningen, og ved første mulige domsavsigelse, hadde tatt i bruk de nye bestemmelsene. Sju dager før anordningen trådte i kraft, hadde de innstilt på dødsstraff for desertering med hjemmel i parolebefaling av 22. mars 1808. Dette underbygger påstanden om at garnisonsretten på Akershus festning dømte med hjemmel i gjeldende lovverk.

Konklusjon

Gjennom denne oppgava har jeg sett på håndteringen av lovbrudd og konfliktnivået ved domstolen garnisonsretten. Jeg har i hovedsak vist at garnisonsretten fungerte som et meklingsorgan i garnisonsbyen Christiania. Domstolen hadde få domsavsigelser og flesteparten av forhørene bar preg av å ha en løsningsorientert holdning i konflikter mellom militære og sivile. Gjaldt det militære forbrytelser eller forseelser av militært mannskap, kunne krigsretten innstille på streng straff etter regelverket for selv mindre lovbrudd. Årsaken til dette, var kontrollen fra henholdsvis generalauditøren og kongen.

Garnisonsretten på Akershus festning ser ut til å ha dømt med hjemmel i gjeldende lovverk. Dette går på tvers av hva tidligere forskning om militærrettens karakter tidvis har hevdet om underkretsrettens rettshåndhevelse. Denne oppgava viser at generaliserende påstander om lavere militære domstoler på 1700-tallet bør nyanseres. Rettspraksisen ved lavere underkretsretter behøver ikke å være synonymt med mangelfull og slett rettshåndhevelse, selv med kun auditøren som juridisk kyndig.

Tittelen på oppgava, «Til velforiente Straf, andre ligesindede til Afskye og Exempel», viser til ett sentralt trekk ved underkretsrettens rettspraksis. Ordlyden i tittelen, eller en variant av denne, var en vanlig sluttsetning i domsavsigelser ved flere domstoler i perioden. Den synes også å være et av de viktigste elementene ved garnisonsrettens rettshåndhevelse. Hos myndighetene og i de militære domstolene, sto ønsket om å skape presedens for straff av lovbrudd, sterkt. Samtidig var garnisonsrettens rolle som meklingsorgan var en dominerende side ved domstolens funksjon og rettshåndhevelse.

Trykte kilder og litteratur

- Anners, Erik. *Den europeiske rettens historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1983.
- Anordning, angaaende Spidsrot-Straffens Avskaffelse ved den Norske Armee, og andre militaire Straffes Bestemmelse*. Christiania, 1814.
- Artéus, Gunnar. "Forord," i *Nordens garnisonssteder: Slutrapport från ett forskningsprosjekt*, redigert av Gunnar Artéus. Stockholm: Probus Förlag HB, 1997.
- Barstad, H. J. *Militær Justits i Norge for 200 aar siden: Optegnelser fra Bergens Musæums Bibliothek*. Kristiania, 1879.
- Beccaria, Cesare. *Om forbrydelser og straf & Voltaires kommentar*. Oversat med indledning og noter af Sven Helles. København: Museum Tusulanums Forlag, 1998.
- Bibelen*. Oslo: Det norske bibelselskap, 1978.
- Birkeland, Michael. *Om Arkivvæsenets Ordning: Erklæring fra Rigsarkivaren til Kirke-Departementet, dat 30te November 1877*. Christiania, 1877.
- Blikrud, Henrik. *Humanitet og militær jurisdiksjon: generalauditor Ole Christopher Wessels praksis 1777-1794*. Rettshistoriske studier, nr. 13. Institutt for offentlig retts skriftserie nr. 10. Oslo: Unipub, 2004.
- Bull, Edvard og Valborg Sønstevoold. *Kristianias historie 1740-1814*. Bind 3 i serien *Kristianias historie: utgit til 300-aars jubileet 1924 av Kristiania kommune*, redigert av Valborg Sønstevoold, S. C. Hammer og Edvard Bull. Oslo: J. W. Cappelen, 1936.
- Christian Frederik. *Kong Christian Frederiks dagbok fra hans ophold i Norge*. Utgit som tillæg til "Riksforsamlingens forhandlinger" efter det franske originalhaandskrift Av arnet Olafsen og oversat til norsk av Jens Raabe. Kristiania: Grøndahl & Søn's Boktrykkeri, 1914.
- Collett, A. *Fængsler og Straffe i det gamle Kristiania: Særtrykk af "Aftenposten"*. Kristiania: Chr. Schibsteds Bogtrykkeri, 1903.
- Crone, Stein Vegard H. "Tyveri og straff i Christiania 1789-1801: tyveriforordningen av 20. februar 1789. Hensikter og praksis i Christiania." Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2011.
- Dahl, Ottar. *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. Oslo: Universitetsforlaget, 1967.
- Dehli, Martin. "En kjøpstad blir garnisonsby: sivile og militære interesser i Fredrikstad," i *Den norske garnisonsbyen*, nr. 1, redigert av Olav Wicken. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1991.

Des Reglements für Unsere Geworbene und National-Infanterie, Dritter Theil. Vond dem Soldaten überhaupt, und eines jeden Pflichten: von der Montirung, und dem Anzuge; von dem Ceremoniel, und sonst gewöhnlichen Dienste: Wie auch von den Regiments- und Compagnie-Büchern, Protocollen, Journalen, Rollen, Listen, Attesten, Bässen, Abschieden, Quitungen und Berechnungen, a. Copenhagen, 1747. Gedruckt bey dem Directeur, über Jhro Königl. Maj. 11. Universit. Buchdruckeren, Johan Georg Höpffner.

Eckhoff, Torstein. *Rettskildelære*. Oslo: Tano Aschehoug, 1997.

Erichsen, Bodil Chr. *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1993.

Evju, Håkon. "I revolusjonens skygge: En studie av den dansk-norske opplysningens politisering, 1789-1799." Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2008.

Foucault, Michel. *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*. 3. utgave. Oslo: Gyldendal, 1999.

Goiske, Peder Rosenstand. *Rescripter, Resolutioner og Collegialebreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Del 1-4. Kjøbenhavn: A. og S. Soldins Forlag, 1803-1805.

Halvorsen, Marit. *Ole Christopher Wessel: En opplysningsjurist*. Rettshistoriske studier nr. 11. Institutt for offentlig retts skriftserie nr. 1. Oslo: Institutt for offentlig rett, 2004.

Hauge, Ragnar. *Straffens begrunnelser*. Oslo: Universitetsforlaget, 1996.

Hay, Douglas. "Property, Authority and the Criminal Law," i *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eigtheenth-Century England*. Redigert av Douglas Hay m. fl. 17-63. New York, Allan Lane, 1975.

Hedegaard, Johan Christian. *Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Del 2. Kiøbenhavn, 1814.

Hedegaard, Johan Christian. *Total-Register til Hr. Generalauditor P. Rosenstand Goiske's Samling af Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, den danske Krigsmagt til Lands angaaende*. Kjøbenhavn, 1805.

Holm, Terje. "Hær og samfunn: En studie i de konsekvenser hærens organisasjon, rekruttering og finansiering hadde på det sivile samfunn av 1700-tallet, med særlig vekt lagt på forholdene i Østfold." Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1978.

Johansen, Geir Otto. *Generaladvokaten og det militære rettsvesen: en historisk oversikt*. Oslo: Generaladvokatembetet, 1997.

- Johansen, Hans Chr., Jørgen Mikkelsen og Jens Ole Christensen. "Den danske garnisonsby," i *Nordens garnisonsstäder*, redigert av Gunnar Artéus. Stockholm: Probus Förlag HB, 1997.
- Johanessen, Finn Erhard. *Skjærgårdsflåte i solnedgang: Fredriksvern verft og kystforsvaret 1750-1814*. Larvik: Liv Forlag, 2014.
- Johanessen, Knut, Ole Kolsrud, Dag Mangset (red.). *Håndbok for Riksarkivet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992,
- Kong Christians den femtes norske lov: 15de april 1687; Med kongeloven 1665*. Oslo: Universitetsforlaget, 1982.
- Kort Afhandling om Soldatens Pligter i Almindelighed, saavel som om Tjenesten i Garnisonen og Feldten*. Til Brug for Recrutterne i Exerceerskolen. Christiania: Jacob Lehmann, 1821.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Krigs-Artikels-Brev og Krigsrets Instruction, udgivet den 19de Marts, samt Forklaring over Krigsrets Instructionen udgivet den 19de juni 1703*. Kiøbenhavn: Johan Frederik Schultz, 1808.
- Krog, Tyge. *Opplysningstiden og det magiske: Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. København: Samleren, 2000.
- Krokmoen, Jon. "Litt om det militære rettsvesen i Norge i eldre tid," i *Norsk Arkivforum* nr. 3 (1981): 69-80.
- Königlich=Dänischer Hof=und Staats=Kalender Aus das 1752. Matthias Rohlfs. Altona.
- Lindbäck-Larsen, Odd. *Den norske hær og 1814*. Oslo: Forsvarsdepartementet, 1945.
- Lindström, Dag. "Crime and Control in the Capital: Stockholm 1475-1625," i *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, redigert av Eva Österberg og Dag Lindström, 67-141. Uppsala: Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1988.
- Munthe, C. O., *Den norske hær indtil 1814*. Kristiania: Grøndahl & Søn, 1914.
- Nagel, Anne-Hilde. "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet," i Yrjö Blomstedt m. fl., *Administrasjon i Norden på 1700-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1982.
- Norske Intelligenz-Sedler*. No. 1, Onsdagen den 7. Januarii 1795.
- Nåvik, Ørnulf. *Verneplikens historie 950-1996*. Oslo: Elanders Forlag, Vernepliktsverket, 1996.
- Ovenstad, Olai. *Den norske hær, 1628-1900*.

- Petersen, Karsten Skjold. *Otte år i Danmark: en hvervet tysk soldats erindringer 1783-1791*. København: Tøihusmuseet, 2005.
- _____. *Husarer i Roskilde: En garnison og dens by 1778-1845*. Roskilde: Roskilde Museums Forlag, 2003.
- _____. *Geworbne krigskarle: Hvervede soldater i Danmark 1774-1803*. København: Museum Tusulanum Forlag, 2002.
- Ramstad, Mads. "Den norske garnisonsbyen: Fra befeste byer till militære administrasjons- og utdanningssentra," i *Nordens garnisonsstäder*, redigert av Gunnar Artéus. Stockholm: Probus Förlag HB, 1997.
- _____. *Soldat og håndverker – spenninger mellom militære og sivile næringsrettigheter i garnisonsbyen på 1700-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1996.
- _____. "Militærlivets næringsprivilegier på 1700-tallet, belyst ved provisorordninger," i *Bidrag til garnisonsbyenes historie: Rapport fra Garnisonsbyseminar på Forsvarsmuseet 1992*, redigert av Terje H. Holm og Tom Kristiansen. Oslo: Forsvarsmuseet, 1993.
- Rist, Peter Frederik. *Fra Støvlet-Tiden: kulturhistorisk bidrag til Det attende aarhundredes karakteristikk*. Kjøbenhavn: Andr. Fred. Høst & Søns Forlag, 1884.
- Sandmo, Erling. *Tingets tenkemåter: kriminalitet og rettsaker i Rendalen, 1763-1797*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1992.
- Sandnes, Jørn. *Kniven, ølet og æren: kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1990.
- Sandvik, Gudmund. *Det gamle veldet: norske finansar 1760-79*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1975.
- Sandvik, Hilde. "Kvinner i kompani: soldatkoner i Christiania 1750-1800," i *Den norske garnisonsbyen*, nr. 1, redigert av Olav Wicken. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1991.
- _____. "Umyndige" kvinner i handel og håndverk: kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet. Oslo, Tingbokprosjektet, 1992.
- Schmidt, Julius August S. *Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1660-1813. Til brug for den Lovstuderende*. Bind 1 og 2. Christiania: Chr. Tønsberg, 1847.
- _____. *Forordninger, aabne Breve, Placater m. m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813. Til brug for den Lovstuderende*. Bind 1 og 2. Christiania: Chr. Tønsberg, 1851-1852.

- Sharpe, J. A. ”Such Disagreement betwix Neighbours’: Litigation and Human Relations in Early Modern England”, i *Disputes and Settlement: Law and Human Relations in the West*, redigert av John Bossy, 167-189. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Sjöberg, Maria (red.). *Sammanflätat: Civilt och militärt i det tidligmoderna Sverige*. Uppsala: Historiska institutionen, 2009.
- Solberg, Espen Bugge. ”Militær jurisdiksjon. De militæres juridiske fordeler og ulemper ved Bergenhus garnison i årene 1684-1720.” Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen, 2000.
- Sprauten, Knut. ”Sivil eller militær jurisdiksjon? Om grenselinjene mellom to rettsinstitusjoner på 1600- og 1700-tallet,” i *Rett og historie: festskrift til Gudmund Sandvik*, redigert av Dag Michalsen og Knut Sprauten. Oslo: Universitetet i Oslo, 1997.
- _____. ”Akershus – nedgangstider på 1700-tallet,” i *Akershus festning 700 år: artikler og bilder fra jubileet*, redigert av Roald Christensen og Magnar Saltnes, 21-28. Oslo: Forsvarsdepartementet, 2000.
- _____. *Byen ved festningen: fra 1536-1814*. Bind 2 i serien *Oslo bys historie*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag A/S, 1992.
- Stavheim, Synne. ”Akershus festnings slaveri og straffarbeidsanstalt,” i *Arkivmagasinet* nr. 2 (2009): 40-44.
- Stuestøl, Markus A. ”Mellom lovverk og praksis: generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814.” Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2009.
- Sunde, Jan Øyrehagen. ”«Fra den andre siden av språket» Passivitet, løgn og retorikk i retten 1726-1796,” i *Rett, historie, metode*, redigert av Dag Michalsen, 91-123. Retthistoriske studier nr. 16. Oslo: Institutt for offentlig rett, 2/2005.
- Supphellen, Steinar, ”Kva betydde for byutviklinga at Trondheim vart garnisonsby?” i *Bidrag til garnisonsbyenes historie: Rapport fra Garnisonsbyseminar på Forsvarsmuseet 1992*, redigert av Tom Kristiansen og Terje H. Holm. Oslo: Forsvarsmuseet, 1993.
- Tamm, Ditlef, Jens Christian V. Johansen, Hans Eyvind Næss og Kenneth Johansson. ”The Law and the Judicial System,” i *People Meet the Law: Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, redigert av Eva Österberg og Sølvi Sogner, 27-57. Oslo: Universitetsforlaget, 2000.
- Vaupell, Otto. *Den danske hærs historie, til nutiden, og den norske hærs historie intil 1814*. Bind 2. København: Gyldendalske Boghandel (F. Hegel), 1876.
- Wicken, Olav. ”Tema og problemstillinger,” i *Den norske garnisonsbyen*, nr. 1, redigert av Olav Wicken. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1991.

Österberg, Eva og Marie Lindstedt Cronborg. "Våldets mening: Att sätta in våldet i dess kulturella sammanhang," i *Våldets mening: Makt, minne, myt*, redigert av Eva Österberg og Marie Lindstedt Cronborg, 7-19. Lund: Nordic Academic Press, 2004.

Österberg, Eva og Erling Sandmo. "Introduction," i *People Meet the Law: Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, redigert av Eva Österberg og Sølvi Sogner, 9-27. Oslo: Universitetsforlaget, 2000.

Utrykte kilder

RIKSARKIVET

Akershus kommandantskap. Auditørens arkiv, 1722-1850

Justisprotokoll: 1749-1753. no. 19. Arkivsti: RA/RAFA -1861/D/Da/L0012

Justisprotokoll: 1764-1772. no. 23. Arkivsti: RA/RAFA- 1861/D/Da/L0015

Justisprotokoll: 1785-1808. no. 24. Arkivsti: RA/RAFA- 1861/D/Da/L0015

Justisprotokoll: 1808-1815, no. 25. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0016

Generalauditoriatet 1689-1878

I: Instruxer, uniformsreglementer, fortegnelse over g.a, arkivregistratur og afleveringsdesinationer. Arkivsti:RA/RAFA-1772/F/Fa/L0001/001a

XII: Auditørexamina 1748-1814. Arkivsti:RA/RAFA-1772/F/FI/L0001

STATSARKIVET I OSLO

Akershus festnings slaveri og arbeidsanstalt

Fangeprotokoll: 1780-1806. Arkivsti: KA-fangeprotokoller, KA0001

DIGITALARKIVET

Kirkebøker for Garnisonsmenigheten

Ministerialbok 1-2: 1734-1776.

Kilder på nett

Holberg ordbog, s.v. "Carnalie." 04.10.14. <http://holbergordbog.dk/ordbog?query=Carnalie>.

Bratberg, Terje (2009, 15 februar). "Rangadel",
i Store norske leksikon, hentet 2. mars 2015 fra:
<https://snl.no/rangadel>

Rian, Øystein. (2009. 13. februar). "Hans Jacob Arnold",
i Norsk biografisk leksikon, hentet 7. oktober 2014 fra:
https://nbl.snl.no/Hans_Jacob_Arnold.

Straff: jus. (2014, 5. mars) I store norske leksikon. Hentet 16. januar 2015 fra:
<https://snl.no/straff%2Fjus>.

Liste over tabeller og figurer

Tabell 1. Forhør og endelige dommer i garnisonsretten i undersøkelsesperioden	s. 51
Tabell 2. Antall tiltaler og dom ved garnisonsretten, 1751-1814	s. 75
Tabell 3. Betenknings til dommene, 1751-1814	s. 78
Figur 1. Forhør og dommer i garnisonsretten på Akershus festning, 1751-1814	s. 58
Figur 2. Dommene, 1751-1814	s. 59

Vedlegg

Kommandanter og garnisonsauditører, 1750-1814

1750-1755

Kommandant: Oberst Jonas Bjørnsen

Garnisonsauditør: Thomas von Westen Engelhart

1770-1775

Interimskommandant: Generalmajor Claus Jørgen Schnell²⁹⁷

Garnisonsauditør: ?²⁹⁸

1790-1795

Interimskommandant: Generalmajor Hans Jacob H. Hesselberg

Garnisonsauditør: Jens Lorentz Flor

1810-1815

Kommandant: Generalmajor Friderich Gottschalck Haxthausen

Garnisonsauditør: Smith (1810-1813)²⁹⁹
Casper Laurentius Fabricius (1813-1814)

Vedlegg: Basert på Olai Ovenstads plansjer over Den norske hær, 1628-1900. Utarbeidet mellom 1925-1948. Blad 34, 35, 40, 44, 45, 50, 51, 52 og 53 og auditørprotokoller. Forsvaret, Akershus festning, Auditøren. Justisprotokoll nr. 23, 1764-1772. RA/RAFA-1861/D/Da/L0015 og justisprotokoll nr. 25, 1808-1815. RA/RAFA-1861/D/DaL0016

²⁹⁷ Kommandanten framgår ikke av Olai Ovenstads plansjer, av auditørprotokollen ser generalmajor Claus Jørgen Schnell til å ha fungert som interimskommandant.

²⁹⁸ Av Ovenstads plansjer står det kun et spørsmålsteget for årene 1769-1775. Heller ikke av auditørprotokollen kommer det fram et klart navn med den karakteristiske underskriften. «Beuvius» er imidlertid et navn som går igjen.

²⁹⁹ Av Olai Ovenstads plansjer er det ikke notert noen garnisonsauditør for årene 1810-1815. I auditørprotokollen for årene står imidlertid navnet Smith med 'auditørunderskrift'. Fra september 1814 fungerte Casper Laurentius Fabricius som garnisonsauditør, men samtlige brev er undertegnet med "Herr. Auditør Smith" i 1814. Arkivsti: RA/RAFA-1861/D/Da/L0041

Auditøreksamen fra 1775

1. Qvæstion: Hvad Pligter og Egenskaber, Der udfordres af den som skal være Auditeur?
2. Hvad, som maa iagttages Förend en Auditeur kand exceriere sin Charge?
3. Hvad er Auditeurers Function i Krigs Forhörer?
4. Hvad er Auditeurers Function i Krigs-Retter?
5. Hvad det er for Articler og Lov, hvorefter en ordentlig Krigs Rett skal dömmes?
6. Hvad for Reqvista behöves til en ordentlig Krigs-Rett, at samme Rettens Behandling staa fast, og ei formedelst dels illegalite af nogen af Parterne kulkastes?
7. Hvad ord udi Kirgs-Rettens Instruction articles og 15. Betyder at Processens Form skal tages summarisk eller de simplici et Plano?
8. Udi hvilke Sager de militaire bör söges svare under krigs-Retten og udi hvilke sager de ligesom andre bör være Lands Loven undergiven, og svare under den civile jurisdiction?
9. Hvad Forskiel, der imellem de Borgerlige og Pinlige sager i henseende til deres Behandling, i Rettesettelse og Di judecatur?
10. Hvad Reqvista en Lovgyldig Stevning eller Citation bör at hae?
11. Hvor mange Classer udfordres til en Krigs-Rett att bestette og hvorledes Dommere skal forfattes?
12. Hvem der skal være Anklager for militaire Persohners Misgierninger, og om ingen Anklager er, Hvorledes der skall Procederes?
13. Hvad for Omstendigheder behöves til et fulkommen Nødværge, At den anklagede sig der med skal kunde befrie?
14. Udi hvilke Tilfælde Retten kand paalegge Æden, og hvad, der hörer til at Æden kand være antagelig?
15. Hvad Incestus eller Blodskam er, og hvorledes den straffes?
16. Hvor mange Arter der er af Tyveri og hvad for gradus af straffer?
17. Under hvad Forum de militaire Persohners leiermaale sorterer og hvorledes Straffes?
18. Naar nogen civil Retts lover dømt nogen gemeen Lands Soldat til Böders svarelse, og den samme ei de idömte Böder kand udrede hvorledes de samme da skal afsones?
19. Hvad Deserteurs Straf er, naar de igjen paagribes?

Vedlegg: Johannes Finne finnes auditøreksamen fra Trondheim i 1775.
Generalauditoriatet (XII), audiørexamina 1748-1814.
Arkivsti: RA/RAFA-1772/F/FI/L0001

Ordliste over juridiske og militære uttrykk

Arbitrær: Vilkårlig, skjønnsmessig

Bataljon: 600 mann. Bataljon var videre delt i divisjoner eller kompanier

Charge: Militær grad

Delinkvent: Forbryter

Fourer: Underofficersgrad. Hvert kompani hadde én fourer der oppgaven besto av å føre alle kompanienes bøker og lister. I tillegg skulle vedkommende ivareta det praktiske ved mannskapets innkvartering og forpleining

Friseddel: Tillatelse til å inngå ekteskap. Ble avgitt av regimentssjefen

Gevorben: Vervet

Kak/kag: Påle eller støtte der delinkventen ble bundet før piskestraff

Kompani: Underavdeling av en bataljon. Mellom 100 til 150 mann

Mundering: Den militære utrustning. Soldatenes uniform og våpen

Reskript: Skriftlig tilkjennegivelse eller befaling

Ronde: Patrulje som uanmeldt kontrollerte vaktpostene tre til fire ganger i døgnet

Verneting: Rettskrets eller rett

Vedlegg: Bygger på Holm, Terje H.: Med Plotons! Høire-sving! Marsch! Marsch! Norsk taktikk og stridsteknikk på begynnelsen av 1800-tallet, med hovedvekt lagt på fotfolket. Forsvarsmuseets småskrifter nr. 7, Forsvarsmuseet Akershus, Oslo 1991, s. 168-174.

Hærens grader

Generalfeltmarskalk

Feltmarskalk

General

Generalløytnant

Generalmajor

Oberst

Oberstløytnant

Major

Kaptein/rittmeister/stykkhauptmann

Stabskaptein (kapteinløytnant)/sekondrittmeister

Premierløytnant

Sekondløytnant

Fenrik/kornet/stykkjunker

Kommandantsersjant/sersjant/overjeger/vaktmester/fyrverker

Fourer/kvartermester

Frikorporal

Korporal/overjeger/hoboist/trompeter/regimentstambour/bombarder

Vicekorporal/gefrieder/jeger/konstabel

Musketer/grenader/tambur/piber/tømmermann/underjeger/garder/rytter/dragon/husar
Underkonstabel

Vedlegg: Hentet fra Karsten Skjold Petersens liste i *Geworbne krigskarle: Hvervede soldater i Danmark 1774-1803* (København: Museum Tusulanum Forlag, 2002), s. 321.